K. Marks

ÇİN ÜZERİNE

günce yayınları

Karl Marks

ÇİN ÜZERİNE

● ÇİN ÜZERİNE ●

Karl Marks'ın On China adlı bu eseri Londra 2. basımından dilimize Mehmet Yurtcan tarafından çevrilmiştir.

Doğuş Matbaasında dizilip Öztürk Matbaasında basılmıştır. Kapak baskısı: Kelebek Matbaası.

Bilimsel Dizi : 8

1. Baskı 1977

günce yayınları

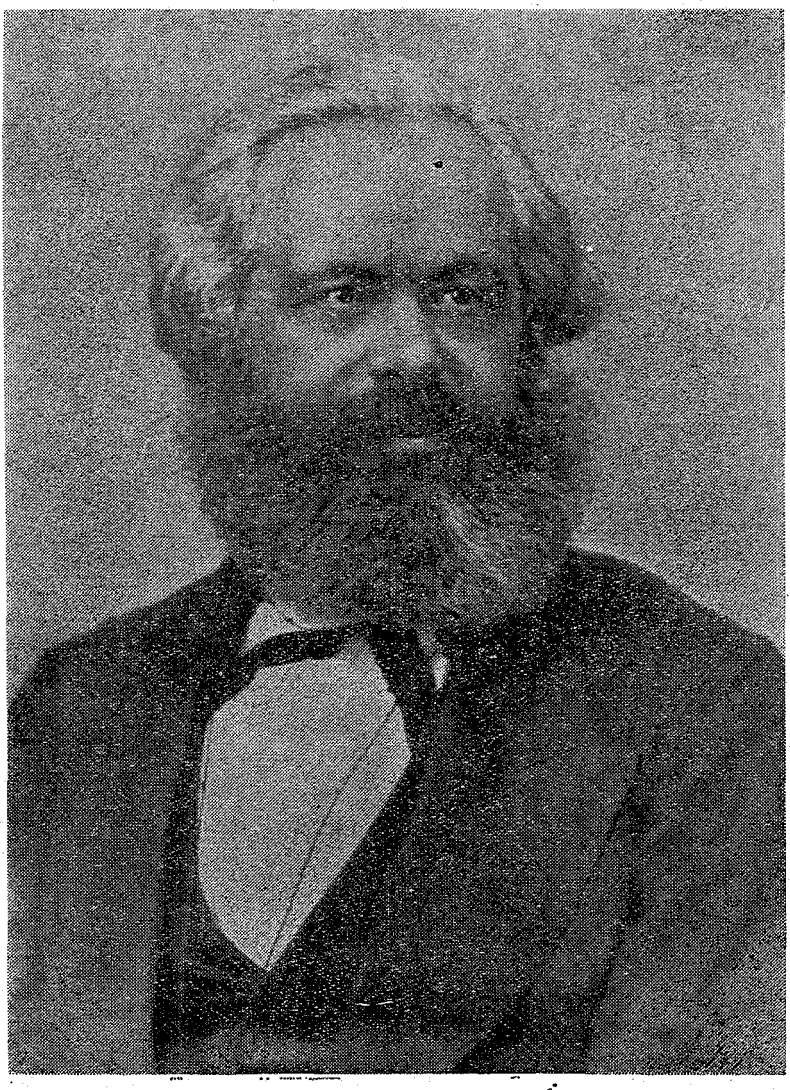
P. K. 1337. Sirkeci — İSTANBUL

KARL MARKS

ÇİN ÜZERİNE

Çeviren:
Mehmet Yurtcan

GÜNCE YAYINLARI
Ankara Cad. Konak
Han 43/15
Cağaloğlu/İST.

Karl Marx

İÇİNDEKİLER

Sayfa

Giriş 7
Olayların Özeti
New York Tribune'de tarih sırasıyla yayımlanan makaleler 9
1. Çin'de ve Avrupa'da Devrim, 14 haziran 1853 25
2. [Lorcha Arrow Olayı]. 23 haziran 1857 35
3. Çin Anlaşmazlığı üzerine parlamento tartışmaları, 16 mart 1857 43
4. Palmerstone Kabinesinin bozgunu, 25 mart 1857 50
5. [Rusya ve Çin]. 7 nisan 1857 59
6. [Kimin Vahşeti ?] 10 nisan, 1857 62
7. [Bazı Resmî yazışmalar]. 2 haziran 1857 67
8. İran - Çin, 5 haziran, 1857 72
9. [Ticaret mi yoksa Afyon mu?] 20 eylül, 1858 80
10. [Serbest Ticaret ve Tekelcilik]. 25 eylül, 1858 85
11. [Ticaret ve Antlaşma]. 5 ekim, 1858 89
12. İngiliz - Çin Antlaşması. 15 ekim, 1858 95
13. Yeni Çin Savaşı. 1 ekim, 1859 102
14. [Bir Başka Uygarlık Savaşı]. 10 ekim, 1859 108
15. Yeni Çin Savaşı. 18 ekim, 1859 113
16. Çin ile Ticaret. 3 aralık, 1859 118
17. İngiliz Politikası. 14 şubat, 1860 124

Bu kitapta Marks'ın 1853-1860 yılları arasında *New York Times*'a yazdığı makaleler toplanmıştır.

Bugün Çin yabancı işgal ve yabancı sömürüden kurtuluşu gerçekleştirmiştir. Bu makalelerde Marks'ın açıkladığı Pekinin ele geçirilmesiyle Çin'i batı savaş uygarlığına açan, afyon ticaretini yasallaştıran ve ileride emperyalizm için uygun ortamın koşullarını yaratan bir olaydı.

Marks burada o dönemin İngiliz basını ve Parlamento tutanaklarında yorumlayıp bunlardan alıntılar yaparak olayları rapor eden bir gazeteci olarak karşımıza çıkmaktadır.

GİRİŞ

Bu kitapta yayınlanan makaleler, savaş zoruyla Çin'in nihayet «Batı uygarlığına açıldığı» döneme aittir. 1859 ekim' inde Marks, «Çin'e karşı sürdürülen, 'bir başka uygarlık savaşı', İngiliz basınının uğraştığı tek sorun olarak görünüyor» der. Böylesi daha çarpıcı olduğu için, '2 nci Afyon Savaşı'nın daha sonraki ve en önemli aşaması olarak doğan, '3 üncü Çin Savaşı'na ya da öbür adıyle '3 üncü Afyon Savaşı'na sık sık atıfta bulunur. Son olaydan yani 1860 eylül'ünde Pekin' in yakılıp yıkılarak ele geçirilmesinden birkaç ay önce, yazılması elde olmayarak sonuçlanan, Marks'ın makalelerinin konusu işte bu 3 üncü savaştır. Savaş öncesi üç yıl içinde yazılan makalelerden ilki genel bir değerlendirme zemini verir. Olay, 18 inci yüzyılın sonlarına doğru, Çin ticaretini elinde bulunduran East India Company'nin elverişli olmayan ticaret koşullarıyla yüz yüze gelmesiyle başlar. 1860'a kadar derlenmiş Çin belgelerindeki tanımlamayla, emperyalistlerin Çin ipeğine, Çin porselenine, çayına ve zencefiline gereksinimleri artmıştı; bu ticaretten az bir çıkarı olan Çinlilere ödemenin gümüş ile yapılması gerekiyordu. 1834'de resmî bir Çin görevlisinin belirttiği gibi «emperyalistlerin, topları ve ateşli silâhları dışında, öyle özel bir marifetleri yoktu.»(1) Gümüşün Hindistan kaynaklarından Çin'e gönderilme işi düzenlenerek, Hind afyonunun ihracı da yaygınlaştırıldı. Aslında Çin Yasaları, tıpta az miktarda kullanılan «yabancı ülkelerin bu iğrenç pisliğinin» ithalâtını 1799'da yasaklamış-

(1) Çin mektupları, 1840 (K. Marks)

tı. Fakat sert ceza önlemlerine karşı artan nefret, afyonun ülkeye sokulmasını devamlı arttırdı. Marks, özellikle ilk dönemi inceleyen makalelerinde (9 uncu ve 10 uncu makale) konunun ayrıntılarına da önem verir. 1853'de çizdiği tablo tüm çağdaş özellikleri yansıtmaktadır.

East India Company'nin tekelcilik hakkını yitirmesinden sonra, 1833-34 döneminde Çin ile, özellikle çay alımı üzerine, ticaretin büyümesiyle, ticarî denge uygunsuz bir görünüm kazandı. 1837'ye kadar Çin'in tütün ithalatının % 53 ünün yasa dışı afyon olduğu söylenir. İngiltere'nin neden olduğu Birinci Afyon Savaşı'nda (1839-1842) bozguna uğrayan Çin, Canton (Kanton) ve Hong-Kong'a ek olarak dört limanını daha İngiliz tüccarlarına açmak zorunda kalıp, kendi toprakları üzerinde yabancılara 'fazladan toprak' imtiyazları verdi. Böylelikle Çin halkının, bugün zulmünden kurtulabildiği yüzü aşkın yıl süren yabancı yağmalama, işgal ve baskılar dönemi başlar. Çinliler farklı bir halk olduklarından:

«Ulusumuz bir daha hiç bir zaman onuru kırılmış bir ulus olmayacaktır. Uyandık.»(2)

Birinci Afyon Savaşı'ndan sonra, İmparatorluk Hükümeti afyon üzerindeki yasağını sürdürdü, ama şanlı Britanya 'Çin' in Afyon Mağazası' olan Hong-Kong'a da yerleşmeyi ihmal etmedi ve denetimi eline geçirdi. Bu durum, Bengal'deki haşhaş ekimini elinde tutan ve yeni kârlar için geliştiren, Hindistan'daki İngiliz hükümetince teşvik edildi. *Ekonomist*'in açıklaması şöyledir, «İngiltere halkı, sabahları kahvaltılarını edebilmeleri, akşamları yemeklerini yiyebilmeleri için, kısacası karınlarını doyurabilmeleri için imparatorluğun bu ürününün ticaretine bağlı olduğu gibi, Hindistan'daki hükümetimiz de Çin'deki afyon satışının gelirine bağlıdır.» (s. 8)

Zaten genel ihracattaki payı az olan ham Hind pamuğu ve mamul İngiliz mallarıyla kıyaslandığında afyon, tartışmasız, Çin'den yapılan ithalatın karşılığı olan temel ödeme

(2) Mao Zedung 21 eylül 1949. **(Halkın Demokratik Diktatörlüğü**'nden alıntı. 1950 (sayfa, 33.)

aracı oldu. Daha önce, Hindistan'dan Çin'e doğru rota izleyen gümüş ile yapılmakta olan ödeme, yönünü değiştirdi. Tersine döndü. Yüksek Hind devlet görevlileri, İngiliz ve Çinli tüccarlar ve armatörler açık açık yaygın bir afyon kaçakçılığına koyuldular. Bu işten birçoğu zenginleşti, Matheson Co.'nun kurucusu Jardin gibi İngilizler büyük servetler yaptılar.

Arrow olayının (makale: 2) bahanesiyle yeni bir savaşın eli kulağındaydı, fakat 1854 mart'ında Rusya'ya karşı Kırım savaşı başladığı için bu iş durdu. Marks'ın gösterdiği gibi, Birinci Afyon Savaşı'nın doğurduğu sefalet ve hoşnutsuzluk, yalnızca Shanghai'a (Şanghay) savaş gemilerini dayayan yabancılara yönelik saldırılar olmayıp, daha önemlisi imparatorluk kuvvetlerine karşı halkın ayaklanmasına dönüşen kargaşalığı ve giderek isyanları beraberinde getirdi. Çin'de görülen ilk sosyal devrim olan Taiping ayaklanması, tam on yıl sürdü ve hemen hemen tüm eyaletlerde kendini hissettirdi. Ve sonunda, ingiliz kahramanı Gordon'un yönettiği yabancı istilâcı güçlerin yardımıyle ayaklanma bastırıldı, ama ileride Sun-Yat Sen'in sahip çıkacağı gelenekleri de gerisinde bırakarak.

Fakat Çin ticareti, İngiliz iç politikası için tam önem kazandığı bir sırada bozulmaya yüz tutuyordu.

«Batı'nın büyük devletleri, Doğu'daki düzenin korunması amacıyle müdahale etmek istemektedir... Kahvaltımız için gerekli olanı Çin'den getiriyoruz.» (Hint çayı seksenlere kadar işletilmemiştir.) Daha ucuz ve daha büyük ölçüde çay ithalatı Gladstone'un 1853'teki ilk büyük Serbest Ticaret Programı'nın amaçları arasındaydı. Aslında makalelerdeki alıntılarda görüleceği üzere afyon dolandırıcılığını yerleştirmenin tam zamanıydı; uyuşukluk, zihinsel çöküş ve ölüm, afyonun doğal sonuçlarıysa ne olmuş yani, bazı cepleri parayla dolduruyordu ya. Üretimi ellerinde bulunduranlar Birinci Afyon Savaşı'ndan yeteri kadar kâr vuramadılar. 1847'ye kadar afyon masum bir emteaydı ellerinde. Sir John Bowring Kanton ve Hong-Kong'daki dramatik kariyerine başlamadan önce konuyla ilgilenen komitenin başına geçti. Bir

bakıma, East India Company örneğinde olduğu gibi, 1853'te de eskimiş yöntemlerle, çullanıp Çin'e giren İngiliz yaşam biçimi, ticaret ile talancılığın, korsanlığın ve savaşın nadiren birbirinden ayrıldığı merkantilist çağdaki uygulamanın tıpkısı olan birçok modası geçmiş yöntemleri içeriyordu. Sorun sadece Çin'in iç kargaşalığı değildi;(3) kıyılar birer korsan yuvası olmuştu(4), İngiliz ve Amerikan köle ticareti su göstermez bir biçimde yürüyordu(5). Ülkeyi, sömürünün yasallaştırılmış şekillerine ve onu uygar dünyaya, 'serbest ticaret ve barış' ile daha sıkı bağlayarak, 'açmanın' bulunmaz bir zamanıydı. Çin'in gittikçe artan bir önem kazanıyor olması, salt dinamik bir pazar kimliğinden değil, aynı zamanda Kaliforniya ve Avusturalya'da bulunan altından, ve bu ülkelere olan göçmen akınından, Pasifik'te ortaya çıkan yeni pazarlar için de bir sıçrama tahtası olmasındandı. Çin geri bıraktırılıyordu. 1813 ile 1837 arasında İngiliz pamuklu dokumacılığı ve tekstili Hintli imalatçıları tasfiye etti. Boğazla-

---

(3) 1846'da Commercial Association of Manchester (Manchester Ticarî Birliği) Canton'daki ingiliz tüccarlarının ve menkullerinin daha iyi bir korunmasını talep ediyordu. **Correspondence between the foreign office and the commercial Association of Manchester 1846-48** (1857-58.)

(4) İngiliz donanmasına bağlı gemiler 1854-1856 arasında Çin denizlerinde 'karşı-saldırı' harekâtını sürdürdüler.

(5) Çinlilerin göç etmeleri yasaklanmıştı. Fakat hükümetlerinin bu yasağın önüne geçecek gücü yoktu. Emekçilerin zor kullanışı karşısında zor kullanımı ile kaçırılması, ('Domuz ticareti' olarak bilinirdi) ve olasılıkla 20 bilemedin 30 dolara satılmaları Kanton'daki ingiliz konsolosu Rutherford Alcock tarafından şöyle tanımlanıyor: «en kötü deyimiyle bir köle ticareti,» «yabancı ülkelerin bayrakları için saygı diye bir şey yok. Ve bu gibi şeyler Çinlilerin aklında yer etmediği için yabancılara güvenlik yoktur.» Gerçeği söylemek gerekirse, Çinliler görünüşte efendidirler. Yabancılar da işveren. Gemiler, Lorcha (Çin teknesi) lar bütün zenginlikleri götürürler (12 nisan 1859; Correspondence respecting Emigration from Canton. (1860-69).

ra, Singapur'a ve Doğu Hind adalarına yerleşmelerle, ingiliz makina mamulü mallarının 1830 ile 1840 yılları arasında bu ülkelerce ithalinde büyük artışlar kaydedildi.

Savaşı çıkartan olay önceden kararlaştırılmamış olabilirdi. Ama kesinlikle iyi hazırlanmış bir politika ondan önce geliyordu. Sonraları daha da geliştirilmişi bunu izledi. Başlangıçta parlamento tarafından Arrow olayı yüzünden eleştirilen Palmerston, genel seçimlerden zaferle çıktı ve derhal, kabine toplanmadan, Lord Elgin'i tam yetkili büyükelçi olarak Çin'e gönderdi.(6) Lord Elgin'in Çin'e atanması etrafa çabuk yayıldı, ama taşıdığı görevinin ayrıntıları öğrenilmedi. Canton'daki duruma karışması gerekiyordu (şehirde taş üstünde taş bırakmadı ve 1857 aralığ'ında şehri ele geçirdi.) Özellikle ülke (Çin) içinde ticaret için azamî kolaylıkların elde edilmesi, başkentle doğrudan haberleşimin sağlanması ve Pekin'de temsilcilik kurma hakları gibi konuları çözümleyebilmek için antlaşmaları yeniden gözden geçirmekte kararlıydı. Afyon ticaretinin ve yerli işçi 'göç'ünün yasallaştırılması —aynı şekilde Japonya ile de— şiddetle arzu edilen şeyler olarak görünüyordu. Elgin, müzakereleri terketmek ve savaşı başlatmak için yeteri kadar güçlüydü. Önünde güven verici takviyeler, fransız işbirliği ve Paris'ten yola çıkan fransız birlikleri veya Pekin hükümetini 'etkilemek' için birbirini seçebileceği yedi baskı yöntemi duruyordu. Eylemlerden ilki Peiho'ya ambargo uygulamak oldu. O zamanlar Çin ile İngiltere arasındaki Dışişleri haberleşmeleri, en azından her defasında altı hafta alıyordu; Uzak Doğu'yla 'telgraf muhaberesi' daha emekleme devresindeydi.

Anılan saldırgan emeller, 1858'in sonlarına doğru tam bir uygunluk içinde yürütülmeye başlandı. Savaşın ilk aşaması, her nasılsa anavatanda (İngiltere'de) pek büyük bir hoşnutluluk uyandırmayan (özellikle on beş gün önce Ruslarla da aynı şekilde bir Tientsin antlaşması yapıldığı öğrenil-

(6) Foreign office instructions, 20 nisan 1857, **Correspondence relative to the Earl of Elgin's special Missions to China and Japan** 1857-1859.

diğinde) Tientsin antlaşmasıyle sonuçlandı.(7) Savaşın yeni ve en korkunç kısmı bir yıl sonra antlaşmanın uygulanması sonucunda patlak verdi.

Ve bunu Peiho'da ingiliz bozgunu izledi. Durum değişiyordu:

«İngiliz bayrağına kasıtla yapılan bir saldırı... Savaştan başka seçenek yok... Aksi halde ticaretimiz ve nüfuzumuz tehlikeye girecek; Fransa, Rusya ya da ABD bizim yerimizi alacaklar... Ölen askerlerimizin ve denizcilerimizin akan kanlarının intikamı alınmadı... tereddüde yer olmamalı.»(8)

Savaş Pekin Antlaşmasıyle sona erer.

II

Marks'ın parlamento sorunlarıyle ilgili parlak gözlemleri İngiltere'deki durumu gözler önüne sermektedir. 1846'da tahıl yasasının feshedilmesiyle yeni liberallerin 1859'da siyaset sahnesine çıkması arasındaki dönemde, hem eski partiler birleşmeden uzak hem de hâlâ oy hakkını elde edememiş ve temsil edilmeyen yeni orta sınıflar siyasî partilerin rekabetiyle oldukça bölünmüş, başıboş bir haldeydiler. Bu birkaç sayfada bile, tahıl yasasına (Corn Law) karşı çıkan Lig'den Cobden, Bowring, Wilson, Gibson görülebilir; Palmerston'u alaşağı eden 1857'deki seçim Manchester grubu için (Manchester men) bir dönüm noktası oldu. Çözümü gereken bir ülke (ingiliz adaları -ç.n) sorunu da, orta sınıfların güçlenmesiyle gerekli olan ikinci bir Reform Kanunu'ydu. Fakat orta sınıflar Chartist hareketten beri işçi sınıfının ağırlığını unutamıyorlardı. Bu arada hangi hizip ya da fraksiyon iş başında olursa olsun, kabinenin ve tüm devlet makinasının aristokratik hükümet edilme biçimiyle yönetilip, denetlenmesi değişmeyen şeydi. Bu temel üzerinde, reformun en tutar-

(7) Her ne kadar yeni bir gümrük tarifesi getirildiyse de antlaşma metninde afyonun adı geçmez. Yeni tarife sonradan süratle Şanghay Konvansiyonu tarafından düzenlendi ve afyon ibaresine yer verdi.
(8) Daily Telegraph, 14 eylül 1859.

lı düşmanı Palmerston zaman zaman bazı yollarla 'diktatörlüğü'nü deneyebildi; ama 1855-58 dönemindeki politikası, hiç bir toplumsal kesimin etkinlikle direnemediği bir politikaydı; saldırgan kapitalist yayılma... politikanın tesbitinde, yurtdışında ya da dünya üzerinde 'kuvvet dengesi' vurgulanırken, tam bir politik güvence verilen orta sınıflara ekonomik ayrıcalıklar getirildi. Marks'ın reform mücadelesinin değişik bir biçim olması sorunu üzerine olan yorumu, Kırım savaşının arifesinde Lord John Russell'ın reform pusulası üzerine sözlerini hatırlatıyor.(9)

Böylelikle, Çin ile ilişki kurarken öncelikle göreceğimiz şey, Palmerston'un bir dizi fraksiyon tarafından yüzüstü bırakıldığı ama 'ülke' tarafından desteklendiğidir; daha sonraları muhafazakâr (Tory) karşıtları da onun politikasını sürdürürler ve İngiltere'nin şerefi için katıksız bir savaşı yürütürler; ve nihayet 1859'da, tam Marks bu makalelerini bitirirken, 1857'de Palmerston'a en amansız eleştirilerini yönelten Richard Cobden Anglo-Fransız antlaşmasında Palmerston'la uzlaşır. 10.000 asker Pekin'i ele geçirdiğinde, iktidarda bulunan kabinesine en büyük düşmanı Gladstone da katılır. Anayasal işlev —parlamentonun onayı olmadan yapılan savaş— ilk kez olmadığı gibi çiğnenmiştir. Hiç yere.(10)

---

(9) «[Palmerstone] savaş çığlıkları atarak oylamanın uzamasına engel olacağının umudu içinde. Bu daha önce de denenmiş bir oyundur, apaçık görmektesiniz, yine oynanmak üzere.» (Sir James Graham'dan Lord John Russel'a, Spencer walpole: **Lord John Russell'ın hayatı**, 1899) Disraeli diyordu ki önümüzdeki seçenekler «ya savaş ya da reform»; ve şu kehanette bulunur «reform değil savaş.» (Monypenny and Buckle, 1929 baskısı).

(10) Peiho bozgununa ilişkin haberler ulaştığında **The Daily Telegraph** parlamento sorununa eğildi, kraliyetin iddialarına karşı çıktı. «Bu, parlamentonun işlerine doğrudan ya da dolaylı bir karışma sorunu değildir. Bizim sorumlu bakanlarımız var, görevlerinin bilinci içindeler; eğer değillerse Taht'ın yüce iradesine niçin bağlı kalıyoruz? Niçin Kraliyete yetkin danışmanlar kazandırmıyoruz? Neden bir ordumuz, bir donanmamız olmasın?» 16 eylül, 1859.

1859'un politik değişimleri her nasılsa, Çin ile ilgili değildi; Çin'de bu dönemde geçen olaylar konumuz olmayan daha geniş ve daha karmaşık tablonun bir yanını oluşturuyordu.

Kırım savaşını, İran savaşını, Hindistan'daki Büyük Ayaklanma'yı ve Çin savaşının ilk aşamasını içeren 1853-60 arası yıllar birçok bakımdan geçiş yıllarıydı denilebilir. Öyle ki Hindistan'daki 'Mutiny' bozgunu ve Çinlilerin Peiho zaferi bir bakıma yeni olup, 'beyaz adam'ın o kendine özgü iddia gösterilerinin çürütülmesini sağlamıştır.

Öte yandan ancak Bright ve Cobden gibi politik simalarla, Canning ve Elgin gibi kraliyet temsilcilerinin ağızlarından ya da basın kesiminden çıkan tatsız ve sıkıntı veren uygunsuz açıklamalar (özellikle Canning ve Elgin'in özel yazışmalarında) oldukça ilginç. Fakat burada soyadları geçen bu kişiler artık eski atılganlıklarını yitirmişlerdir. Onları tutanlar için:

«Hepsi size derler ki, kural olarak... rekabet, tekel vs. hayatın biricik temelidir. Fakat pratikte arzuları kursaklarında kalır. Hepsi acı sonuçlarını düşünmeden rekabeti isterler. Hepsi olanaksız olanı ister. Bu koşulların elzem sonuçları olmaksızın burjuvazinin varoluş koşulları da olmaz.» denilebilir.(11)

III

Bu bizi Marks'ın Çin'deki olaylar karşısındaki tavrına getirmektedir. Her şey ilk kez onun, özünde hem 'burjuvazinin varoluş koşullarındaki' hem de uygarlık sürecindeki, şöyle de denebilir, diyalektik hareketin bütün aşamalarındaki sınıflı toplum koşullarındaki acı çelişki görüşüyle belirginleşmiştir. Burjuva toplumu tarafından vardırılan aşamanın önemi, aslında aşamanın kendi içinden yani lağv edebileceği bu uygarlıktan (yazımıza konu olan 'uygarlık esnafları'nı da içermektedir) yarattığı sınıf ve maddî ön gereksinim-

(11) Marks'tan Annenkov'a, 28 aralık 1846.

lerdir. Ve onlarla insan gelişimi insanlık öncesi dönemle özdeştir.(12) Bunun için, ileri üretim yeterli değildir. Özel kâr sağlamaya izin verilemeyen sistem, özgür ve halkın denetiminde olmalıdır.

Marks'ın, Hindistan'da burjuvazinin gelişiminin ilerici görünümleri ve bunun sınırlanımları üzerine olan klasik incelemesi Çin üzerine ilk makalesini yazdığı aylara aittir.(13)

«Burjuvazi hiç... bireyleri ve halkları kana ve çirkefe bulamadan, sefalete ve onursuzluğa itmeden ilericiliği gerçekleştirmiş midir? Hindistan'ı düşünürken sorduğu sorudur. Marks, Çin'e bakarken de, modern serbest ticaret ahlâkına karşı «kadim» («antiquated» -eskimiş) ahlâkın «acı kahramanlığı»nı birbirinden ayırır. Ama yaşlı Çin'i düşünürken, «zamanın dişleri arasında filizlenen bitki,» hayallere kapılmaz. Çin'de ingilizler her nasılsa, Hindistan'da yaptıkları gibi hiç bir zaman güçlü, egemen toprak ağaları olamayacaklardır. «Çin'de ingilizler bu tür yönetimi kurmadılar, ne de bunu yapmaya istekliydiler.»

Dönemin bizatihî kendisi muazzam değişimlerden biriydi. *Manifesto*'da Marks ve Engels, ucuz mallarla ve haberleşmenin gelişimiyle modern sanayinin, nasıl «bütün Çin setlerini yıktığı»nı, «bütün ulusları uygarlığın... içine girmeye... burjuvalaşmaya zorladığı»nı ve Doğu'nun «köylü ulusları»nı Batı'nın «burjuva ulusları»na bağımlı hale getirdiğini bu sıralarda göstermişlerdi. Fakat Engels'in 1852'de belirttiği gibi «Kaliforniya ve Avusturalya,» «yoktan yeni pazarların yaratılması,» «*Manifesto*'da yer almamıştı.»(14) Marks'a göre, 1850'de Kaliforniya'da altının bulunması, Doğu halklarının gelecekleri üzerinde etkisi olmasından, 1848'in Avrupa devrimlerinden daha önemliydi. Pasifik Okyanusunu çevreleyen ülkeler dünya pazarı haline getiriliyordu. Üç yüz yıl önceki büyük keşifler çağında olduğu gibi, şimdi de ikinci kez ola-

(12) F. Engels: **Anti-Dühring.** Sayfa 318 **Ailenin Kökeni.**

(13) New York Daily Tribune. Haziran-Ağustos 1853. Cf. R.P. Dutt. **India today** 1940 2 nd Indian edition.

(14) Engels'ten Marks'a 21 ağustos 1852.

rak, «dünya ticareti yeni bir yön alıyor.»(15) 1858'de Tientsin Antlaşmasının ve Japonya'yla yapılan antlaşmayla ilgili ilk haberler gelmeye başladıktan sonra Engels'e şunları yazdı:

«Burjuva toplumunun ikinci bir (kez) on altıncı yüzyıl deneyiminden geçtiğini yadsıyamayız —tıpkı ilkinin varoluş temelini hazırladığı burjuva toplumunun, ümid ederim ölümcül çöküşünün habercisi olan bir on altıncı yüzyıl. Burjuva toplumunun özel görevi, en azından taslağını, dünya pazarını ve bu dünya pazarına dayanan üretimi kurmaktır. Dünya yuvarlak olduğundan, bu da Kaliforniya ve Avustralya'nın sömürgeleştirilmeleri, Çin ve Japonya'nın kendilerine açılmasıyle tamamlanmış olur.» (8 ekim 1858)

Doğu ve Batı arasındaki devrim koşulları ilişkisini düşünmeye başlamıştı. Önce, yirmi yıllık bir ayrılıktan sonra Avrupa'ya dönen ünlü alman misyoneri Carl Gutzlaff'ın Taiping ayaklanmasıyle ilgili raporunu okudu. Gerçeği görmekten ürken Gutzlaff, «Çin'deki ayaktakımı arasında pek çoğunca...» benzerî vaazlara eşdeğer olan ölgün toplumsal öğretilerin tartışılmasından burada bile kaçamadı.(16) Belki Marks şöyle tahayyül etmiştir; bizim Avrupalı gericiler Asya'da yer kapmak zorunda kaldıklarında, ve sonunda gerici tutuculuğun (conservatism) kalesi Büyük Çin Seddi'ne gelip dayandıkları zaman, olasılıkla ulu kapılarının üzerinde şu yazıların yazılmış olduğunu görürler:

«Çin Cumhuriyeti. Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik.»(17)

«Chinese Republic. Liberty, Equality, Fraternity.»

«Asya devletinde esaslı bir devrim olmadan, insanlık kendi kaderini belirleyebilir mi?» 1853'de bunları yazıyordu. Ve 1858'de yazdığı bir mektubunda kesin ipucu veriyordu. Şöyle ki, kapitalizmin Doğu'daki bu yeni yayılması, Avrupa'daki

(15) **Neue Rheinische Revue**, 31 haziran 1850, **Naclass** ed. F. Mehring, 1923.

(16) Hristiyanlığın tehlikeli yanını unutan Gutzlaff, İncil'i Çinceye çevirerek Taipinglerin kötü inanışlarını aslında kendisi güçlendirmiş oldu.

(17) **Neue Rheinische Revue.**

sosyalist devrim üzerinde olumsuz bir etki yapabilir. (O zamanlar bunu korku verici olarak görüyordu.) «Burjuva toplumunun hâlâ gittikçe daha geniş alanlarda hareket edebilme, nüfuz kurabilme yetkinliği düşünülecek olursa, bu daracık köşede (Avrupa) sıkışmaması gerektiği doğaldır.»

Marks hayattayken kapitalizmin klasik «nüfuz»dan başka bir biçime; gelişmeden gericiliğe, üretimin ilerlemesinden yıkımlara dönüşümünü göremedi. Emperyalizm dönemi, *Kapital* temel alınarak, ilk kez 1916'da Lenin tarafından bilimsel olarak tahlil edildi. 1853-1860 arası Marks da taslak hatlarıyle tamamlanmış olan 'dünya pazarı'nı görmektedir: Emperyalist yapı daha yoktur onda. Fakat biz Çin'de yeni kuşaklara hepsi oldukça yakın, olması gereken, belirgin özellikleri görebiliyoruz onun eserlerinde; yağmacı ticarete karşı yapılan halk ayaklanması başıbozuktur; yabancılar ve Çin'in belli sınıfları baskıları uygulayabilmek için birleşmişlerdir; dış denetim gerekli olmuştur; yabancı devletler aralarında rekabet ederler ama belli amaçlar için birlikte hareket ederler; Batı uygarlığı üstündür ve kendini kuvvetle kabul ettirmelidir.

Marks'ın ömrü, —önce Rusya'da sonra Çin'deki— büyük halk ayaklanmalarını, büyük dönüşümleri ve adının yüceldiği zaferleri görmesine yetmedi. Mao Zedung konuyu şöyle özetler:

«1840 Afyon savaşındaki Çin yenilgisinin ardından, Batı ülkelerinden gerçeği öğrenirlerken, aydın Çinliler sayısız güçlüklerin deneyiminden geçtiler... İlericiliğe açık bütün Çinliler Batı'nın yeni öğretilerini içeren hangi kitap olursa olsun uzunluğuna kısalığına bakmadan bir hamlede okudular... yani Batı burjuva demokrasisinin modern kültürünü...

«O zamanlar yabancı ülkeler arasında yalnızca Batılı kapitalist ülkeler ilericiydi. Modern burjuva devletlerini yaratmayı başarmışlardı...

«Emperyalist işgaller Çinlilerin Batı'dan öğrenme isteklerini silip süpürdü. Garip değil midir öğretmenler daima öğrencilerinden üstün olmak isterler. Çinliler Batı'dan çok şey öğrendiler, fakat öğrendiklerini hayata uygulayamadı-

lar... İdealleri gerçekleşemedi... 1911 devrimi gibi ulus çapında bir hareketi de içeren tüm mücadeleleri başarısızlıkla sonuçlandı...

«Ruslar, dünyada ilk sosyalist devleti kurarak Ekim Devrimi'ni gerçekleştirdiler... Çin halkı ve bütün insanlık Ruslara yepyeni bir aydınlıkla bakmaya başladı. Onlar her yer için uygulanabilir olan evrensel gerçeği, Marksizm-Leninizmi bulmuşlardı. Çin'in çehresi de o zamandan itibaren değişmeye başladı... Rusların yolunu izledi -sonuca ulaştı...

«Burjuva demokrasisinden işçi sınıfının önderliği altında Halk Demokrasisine geçildi. Burjuva cumhuriyeti de Halk Cumhuriyetine dönüştü. Bu da, sınıfların ortadan kaldırılması ve evrensel uyumluluk için, Halk Cumhuriyetinden sosyalizme ve sınıfsız topluma geçişin olanaklarını yarattı...

«Emperyalistler ve yerli gericiler kolay teslim olmayacaklardır; nihaî savaşlarını verecekleri kuşkusuzdur.»(18)

(18) Mao Zedung.

OLAYLARIN ÖZETİ 1833 - 1864

(Makalelerde geçen atıflar italiklerle yazılmıştır.)

1833 — East India Co.' (Doğu Hindistan Şt.)nun Çin ticaretindeki tekeli sona erer. Sadece Canton limanı dış ticarete açılır.

1839 — Birinci ingiliz Afyon Savaşı. 1842 Nanking Antlaşmasıyle dört yeni liman (Amoy, Foochow, Ningpo, Shanghai) dış ticarete açılır. Hong-Kong ingiltere'ye katılır. İmparatorluk başkentinde (Pekin) hâlâ hiç bir Avrupalı temsilci yoktur. *History of trade, results of First Opium War, etc.*

1843 — 'Ek Antlaşmalar', ingiliz uyruklulara 'fazladan toprak' hakları getirir.

1844 — ABD savaşa katılmamıştır, fakat wanghsia Antlaşmasıyle, ticaret, ikâmet etme ve misyonerlik çalışmaları vb. konularda 'en fazla müsaadeye mazhar ulus' statüsünü kazanır.

1846 — Rusya, Mançurya'ya doğru ilerlemeye başlar. *Russia and China.*

1850 — Daha sonra Tien vang (ölümsüz kral) ilân edilen, büyük Taiping isyanının önderi umudu kırılmış rahip Hung Hsin Chuan tarafından, kısmen hristiyan fikirlerinin etkisiyle harekete geçirilen emekçilerin, köylülerin ve ezilen halk tabakalarının katıldığı devrimci hareket Güney'de biçimlenir. Bazı gizli çalışan devrimci topluluklardan farklı olarak (özellikle Shanghai'

ya saldıran 'Triad'lardan), Taiping'ler yabancı tüccarlara karşı değillerdi; onlar afyon içmeye karşı çıkıyorlar ve geçmişteki altın çağının Ming hanedanının kalıntıları olarak kendilerini tanıtan «eski değerler»in korunmasını istiyorlardı. Vergilendirmeye karşı ve toprak uğruna, eyalet valilerini, toprak ağalarını ve onların yardakçılarını öldürerek, tapuları yakarak, toprak işgalleri düzenleyerek, yoksullara ele geçirdikleri araziyi dağıtarak, putları kırarak ve kadın erkek eşitliği talepleriyle savaştılar. 1852'de hareketleri Kuzey'e doğru kaydı. 1853'ün ilk aylarından 1864'e kadar başkentleri olan Nanking'i ele geçirdiler. General Li'nin ileri hareketi Pekin'in dayanacak durumu kalmadığından başarısızlığa mahkûm oldu. (mayıs 1853) Bütün Çin, isyanın etkisi altında kaldı.

1853 — Fransızlar ve Amerikalılar tarafından destek gören İngilizler 'Triad'ların saldırısına karşı Shanghai'ı savunmak için Çinli tüccarların yardımına gelirler. Yabancılar Shanghai gümrük yönetimini ele geçirmeyi başarırlar.

1856 — *Ekim - Kasım.* İkinci Afyon Savaşı'nın başlangıcı. Sahibi ve mürettebatı Çinli, küçük bir tekne olan Arrow geçici bir süre için Hong-Kong limanına ingiliz bandırasıyle kaydolur. (Korsanlık hilesi.) Çin hükümetiyle yapılan önceki antlaşmada yasal boşluklar bulunduğundan, Hong-Kong'daki ingiliz hegemonyasının 27 eylül'de sona ermesi gerekmektedir. 8 ekim'de, Cantonlu Çinli yetkililer, iki korsanı aramak gerekçesiyle, artık ingiliz bayrağını dalgalandırmayan Arrow'a çıkıp, mürettebatından 12 kişiyi tutuklarlar. Ekim, Kasım 1856'daki olayların gelişimi şöyledir: İngiliz konsolusu Parkes mahkûmların bir ingiliz gemisinden kaçırıldığını ileri sürer! Canton valisi Yeh bunu reddeder. Cantonlu yetkililerin egemenlik süresinin bittiğini bilmediklerini zanneden Baş Ticaret Müfettişi Sir John Bowring, İngiliz bayrağına yapılan bu hareketten ötürü 48 saat içinde özür

dilenmesini ister. Yeh kabul etmez. Bowring'in çağrısı üzerine Amiral Seymour taarruz eder, dış kaleleri ele geçirip binaları ateşe verir. Bunun üzerine Yeh iki kişi dışında tutukluları serbest bırakır, yalnız halen tutuklu iki denizcinin korsan olduğunu ve bunlar hakkında yasal işlem yapılacağını belirterek özür dilemeyi reddeder. Seymour resmî binaları top ateşine tutar. Yeh İngilizlerin başına ve gemilerinin yakılması için ödüller koyar. İngilizler Bogue kalesini ellerine geçirip, Canton'un batı banliyölerini yakarlar. *The Lorcha «Arrow.»*

1856 — *(Aralık) Mart 1857*'ye kadar. İngiliz-İran savaşı. *Persia compared with China No. 8*

1857 — *Haziran.* Güney Çin'de yaygın bir şekilde yabancı aleyhtarı propaganda başlar: yabancıların fabrikaları ateşe verilir. Posta hizmetlerinde çalışan onbir Avrupalı öldürülür. Ekmekler zehirlenir. Aynı türden eylemler Singapur'da, Malaya'da, Sarawak vb. de de yapılır.

24 şubat - 3 mart. Parlamento *Arrow* olayı üzerine toplanır. Palmerston'un bozgunu.

Nisan. Genel seçimlerin sonucunda Palmerston ezici bir çoğunlukla kazanır. Çin için seferberliğe başlanır.

Mayıs. Amiral Seymour'un Canton nehri boylarındaki harekâtında çok sayıda Çinli katledilir. Hindistan'daki Mutiny olayı bu arada patlak verir.

Haziran. Birlikler Singapur'dan Hindistan'a kaydırılırken, Elgin Hong-Kong'a varır. Sonra Calcutta'ya döner.

Eylül - Kasım. Elgin tekrar geri döner. Birlikler gelmiştir. Canton'a karşı Fransızlarla birlikte planlanan ortak harekât başlar.

Kasım - aralık. ABD'de ve Kuzey Avrupa'da ekonomik kriz. İngiltere'de Bankalar Kanunu'nun askıya alınması. Yeh'e verilen ültimatom Canton'un kayıtsız şartsız açılmasıdır. Yeh ültimatomu sert bir biçimde geri çevirir. Direnmesiz şehir 27 gün bombardıman edilir. *28-29 aralık*'ta şehir düşer.

1858 — *19 şubat.* Palmerston istifa eder. Konu Çin ile ilgili değildir. Lord Derby ve Disraeli yönetimindeki muhafazakâr (Tory) hükümeti Çin Savaşına devam eder. Dışişleri bakanı Lord Malmesbury'dir.

Mayıs. Kuzey'e ilerleyen ingiliz ve fransızlar Pehio' nun girişindeki (Pekin'in kıyı tahkimatı) Taku kalesini alırlar ve Tientsin'e girerler.

13 haziran. Rus - Çin Tientsin Antlaşması, Mançurya sahili üzerindeki mevzilerle birlikte (sınırın öbür yakasındaki), Amur vadisini Rusya'ya bırakır.

18 haziran. Tientsin Antlaşması, ABD'ye eşit haklarla «en fazla müsaadeye mazhar ulus» muamelesi görmesini ve Pekin'de bir elçilik açma kolaylığını getirir.

26 haziran. İngiltere'yle imzalanan Tientsin Antlaşması; her geçen yıl uzatılmak kaydıyle kabul ettirilmiştir.

Temmuz - aralık. Elgin Nagazaki'ye iki savaş gemisi gönderir. Ve ilk Anglo-Japon Antlaşması imzalanır. Gümrük resimlerini tesbit ederek, afyon ticaretini yasal bırakan Shanghai Konvansiyonunun da üstünden gelir Lord Elgin. Bilahare Yangtse'nin yolunu tutar.

1859 — *Nisan.* Muhafazakârlar Reform Pusulası üzerinde ve genel seçimlerde bozguna uğrarlar. Sonunda Gladstone liberallere katılır. «İtalyan sorunu» üzerinde Gladstone ve Lord John Russell yeni liberal kabinede Palmerston ile birleşirler; Palmerston'un başkanlığı 1859-1865.

1859 — Savaşın yeni aşaması. Pekin Antlaşmasının yapılabilmesi için Çinlilerin bazı istekleri oldu. Çinliler kendileriyle görüşmeye gelecek elçilerin, Peitang üzerinden bütün ülkeyi katederek gelmesini istiyorlardı. İngilizlerle Fransızlar ise Peiho üzerinden, Peiho yoluyla gidilmesini şart koştular, yani «Şeref Yolu»ndan. Çinliler bunu reddetti.

Haziran. Amiral Hope, Peiho geçidini açmak için sal-

dırıya geçer. İki İngiliz ganbotu Taku tabyalarından açılan ateşle batırılır; ingiliz kayıpları 89 ölü, 337 yaralıdır. İngilizler ve Fransızların bu kez gözleri Shanghai'a döner.

Çinliler ise şimdi safça savaş tazminatı ve barış görüşmeleri isterler. Çin ile ABD arasında bir antlaşma parafe edilir. Amerikan elçisi Ward söz konusu Peitang yolunu katederek Pekin'e gider.

1860 — *Ocak.* Parlamento görüşmeleri Çin savaşının anayasaya aykırılığı üzerindedir.

Temmuz. Taze İngiliz Fransız kuvvetleri Pehio önlerinde birleşirler. Taku kalesi çetin savaşlardan sonra düşer. Çinli esirlerin çoğu öldürülür.

Eylül. Pekin kuşatılır.

Ekim. Elgin yazlık sarayı bombalatır. Pekin Antlaşması, limanların açılmasına, çifte savaş tazminatı ödenmesine ek olarak Tientsin Antlaşmasını onaylar ve süresini uzatır.

Kasım. Rus - Çin Antlaşması, sonradan adı Vladivostock yapılan körfez ve bölgeyle, Kore'ye kadar bütün Mançurya kıyılarını Rusya'ya bırakır.

1861 — İlk Avrupa konsoloslukları Pekin'de açılır. Çin bir dışişleri bakanlığı kurmaya zorunludur.

1862 — Shanghai'daki Avrupalı gümrük idaresi, başında ingiliz yüksek komiseri olarak, Çin'in bütün kara, deniz gümrüğünün denetimini yapar.

1860 — *Taiping'lerin sonu.* Yabancı saldırganlarla yapılan savaşlarda.

1864 — İmparatorluk kuvvetleri yıprandığından, Taiping'ler yine güçlenirler. 1860'da Shanghai'da, 1853'de olduğu gibi, Çinli tüccarlarla birlikte Amerikalılar ve İngilizler, ortak çıkarlarını korumak için hazırlıklıydılar. Gümrük denetiminin ele geçmesiyle birlikte, ülkenin içlerinden elde edilebilecek yeni olanakların da olduğu kadar, şimdi toplanan zenginlikler daha bir tehlikeye girmiştir. Başlangıçta bir Amerikalı tarafından komuta edilen karışık bir gönüllü ordusu impa-

ratorluk kara kuvvetleriyle birlikte hareket ederek savaş alanına sokulur. Halkın ayaklanışını kana boğan «Şanlı Ordu» olarak onurlandırılır. Resmî ingiliz desteği ve «Çinli Gordon» (general Gordon, Khartoum, 1885) olarak ün yapan ingilizin komutası altında başarılar kazanır. 1864 temmuz'unda da Nanking düşer.

1. ÇİN'DE VE AVRUPA'DA DEVRİM

New York Daily Tribune, 14 Haziran 1853(1)

Her nasılsa, insanlığın hareketlerini yöneten ilkeler üzerinde duran en koyu hayalci bir spekülatör, aşırıların ilişkisi yasası diye tanımladığı, doğanın yönetim gizlerinden biri olarak ısrar ettiği şeyin bedelini yüksek ödemeye alışkındır. Bu kişinin gözünde basit bir tekerleme olan «aşırıların karşılaşımı,» hayatın her alanında doğruluğu geçerli yüce ve kudretli bir atasözüdür, Newton'un büyük buluşu ya da Kepler kanunlarıyle yola çıkan düşünür'ün bir gökbilimcisi kadar yaratıcı olabileceği bir belitleme (aksiyonu)'dur.

«Aşırıların yakınlığı»nın yaygın bir evrensel ilke olup olmadığının en çarpıcı tanımlanımı Çin Devrimi'nin uygar dünyayı sınamasını andıran etkisinde görülebilir. Çok garip ve oldukça mantıksız gelebilir belki, Avrupa halkının gelecekteki ayaklanması, gelecekteki Cumhuriyetçi özgürlük ve Cumhuriyetten yana olan hükümet ekonomisi uğruna hareketleri, —halen gündemdeki diğer sorunlardan çok— Rusya'nın ve olasılıkla onu izleyecek bir genel Avrupa savaşının(2) tehditlerinden bile çok daha fazla olarak 'Tanrısal İmparatorluk' —Avrupa'nın tam karşıtı— da olup bitene bağlıdır. Pek mantık dışı bir düşünce sayılmaz. Durum koşullarını dikkatle izleyebilen herkes bunu anlayabilir. Son on yıldır Çin'de kronik isyanları doğuran, yüklendikleri toplumsal, dinsel, ha-

(1) İlk makale.

(2) İngiltere ve Fransa 1854 mart'ında Rusya'ya savaş ilân ettiler.

nedanla ilgili sorunları ve ulusal şekillenmeleri ne olursa olsun, şimdi bu isyanlar heybetli bir devrim(3) içinde birleşmektedir. Bu patlamanın nedeni de, hiç tartışmaya yer vermeden, afyon diye adlandırılan ilacı silah zoruyla Çin'e sokan İngilizlerdir. İngilizler Mançu hanedanının otoritesini sarsmadan önce, tanrısal imparatorluğun ebedîliğine olan kutsal inanç yıkılmış olup uygar dünyadan barbarca ve batılca soyutlanma ortadan kaldırılmıştı; Kaliforniya ve Avustralya'da altının bulunmasıyle zaten hız kazanmış olan ilişkiler Çin'in açılmasını gerçekleştirdi. Aynı anda imparatorluğun kanı canı olan gümüş sikkesi, ingiliz Doğu Hind adalarına taşınmaya başlandı.

1830'a kadar, ticaret Çin'in lehine idi. Hindistan'ın, İngiltere'nin ve Birleşik Devletler'in, Çin'den sürekli bir gümüş ithalâtı vardı. 1833 ve özellikle 1840'tan itibaren, Çin'in Hindistan'a yaptığı gümüş ihracatı tanrısal imparatorluğu tüketti.(4) Bundan ötürü afyon ticaretine karşı imparatorun yerinde kararları, buyruklarına karşı güçlü bir direnmeyle yanıtlandı. Bu acil ekonomik sonucun yanısıra, afyon kaçakçılığıyle bağlantılı olan rüşvet Güney eyaletlerindeki Çin devlet memurlarının moralini de tamamen bozmuştu. Bu pederşahi (ataerkil) otorite, —devlet aygıtını kucaklayan biricik moral bağı— afyon kaçakçılığından büyük kazançlar sağlayan memurların soysuzlaşmasıyle, giderek çürüdü. Bu durum, özellikle isyanın patlak verdiği güney bölgelerinde görüldü. Afyonun aynı şekilde Çin ve imparator ile kendi hükümranlıklarından olan eyalet valileri üzerinde egemenlik kurduğunu tekrar tekrar gözlemlemeye gerek yok. Kendilerine miras kalan uyu-

(3) Taiping isyanı. **Economist** şöyle diyordu: «Sıkıntı içinde olan Avrupa'nın yaşadığı gibi, bir toplumsal değişim ya da kargaşalık... Asya'da ve Avrupa'da aynı anda benzer heyecanları görebilmek garip... Ne de bir zamanlar Çin'in kaderiyle ilgilenen birçok büyük devletleri bu heyecanda bulabilmek.»

(4) Hindistan'daki ingiliz hükümetinin gelirlerine afyonun olan katkısı üzerine (Pr. 8, 58).

şukluktan uyandıracağı yerde, tarihin ilk kez bu halkı ayyaş yaptığı görülüyor sanki.

Eskiden ender raslandığı halde, ingiliz pamuklularının ve genel payı az olan ingiliz yünlülerinin ithalâtı 1833'ten bu yana hızla arttı. Çin ile yapılan ticaretin tekeli East India Company'den özel şirketlere geçtiğinde, —1840'dan itibaren daha geniş ölçülerde— öteki ulusların bu arada bizimkinin de Çin ticaretinde yer aldığı dönemde bu ithalat büyür. Yabancı mamullerin ülkeye girişi geçmişte Küçük Asya'da, İran'da ve Hindistan'da olduğu gibi, yerli sanayiye aynı etkiyi yaptı. Çin'deki iplik ve dokuma tezgâhları bu rekabetin altında ezildi. Toplumsal yapı karıştı.

1840'ın talihsiz savaşından sonra İngiltere'ye vergi ödenmeye başlandı. Büyük ölçüde afyon tüketimi, bu ticaretin sonucu olarak değerli maden yataklarının kurutulması, kamu yönetiminin moralsiz hali, iki şeyi doğurdu: daha bunaltıcı ve dayanılmaz eski vergi sistemi ve eskisine ek olarak yeni vergilendirme. Bundan sonra 5 haziran 1853 tarihli imparator buyruğunda Wuchang ve Hanyang güney eyaletleri valilerine vergilerin ödenmesinin geciktirilebileceği yolunda emirler verildiğini görmekteyiz, ya da ferman şöyle diyebilir: «zavallı halk bunun altından nasıl kalkacak,» imparator devam eder. «Şu genel umutsuzluk ve sıkıntı döneminde halkın, peşine düşüp onu kollayan vergi memuru iblisinden kurtulacak mı?»(5) Böyle bir üslûp ve bu türden ayrıcalıkların ihsanı bize 1848'de Avusturya'dan duyduklarımızı hatırlatıyor (alman Çin'i). Çin'in politik yapısı, maliyesi, sanayii ve morali üzerinde birlikte hareket eden bütün bu çözülen kurumlar,(6) imparatorluğun otoritesini yok edip tanrısal im-

(5) «...Yochow'u elden çıkardıktan sonra, dertler şimdi wuchang'la Hanyang'ı buldu, çektiğimiz sıkıntı güneyin feci durumudur.» Marks' ın günlüğünden alınan imparatorluk fermanı bölümlerinden. **Economist** 30 nisan 1853. Gümüşün kıtlığı —vergi tahsili gümüş para ile yapılırdı— halkın dertlerine bir yenisini daha ekledi.

(6) Gerici unsurlar için kullanılan bir tanımlama «Çözülen Kurumlar» (dissolving agencies. ing.) **Kapital** cilt 3 s. 389-393.

paratorluğu bütün dünya ile ilişki kurmaya zorlayan İngiliz silahının koruyuculuğu altında, serbestlik kazandılar. Yaşlı Çin'in olduğu gibi, tüm değerleriyle korunması temel şartı tam bir soyutlanma demekti. Bu soyutlanma, işe İngiltere karıştığı için feci bir sonla biteceğe benziyor. Ölünün defni sırasında dikkat edilmesi gereken nokta, ölü mumyalamada gösterilen özenle hava akımlarına ve suya karşı korunmalı (hermetik) maddelerle kaplı bir lâhitle muhafaza edilmelidir. Şimdi İngiltere Çin devrimini ve bu devrimin günü gelince İngiltere'deki ve İngiltere üzerinden Avrupa'daki tepkilerinin nasıl olacağı sorununu getirmektedir. Sorunun çözümü güç değildir.

Okurlarımızın dikkati, 1850'den bu yana, İngiliz mallarının düzensiz artışı üzerinde toplanmıştır. Bu şaşırtıcı refahın ortasında yaklaşan sanayi bunalımının açık belirtilerini göstermek güç değildi. Kaliforniya'ya ve Avustralya'ya rağmen, muazzam, eşi görülmemiş göçlere rağmen, rasgele bir olayın dışında, pazarların genişlemesiyle İngiliz mallarının artışının birbirine ayak uyduramadığı öyle bir an gelir ki bu kaçınılmazdır. Ve bu orantısızlığın da, geçmişte olduğu gibi aynı kesinlikle yeni bir bunalımı getirmesi gerekmektedir. Bir de, en büyük pazarlardan biri ansızın daralırsa, bunalımın ekonomiye yaklaşım hızı artırılmış olur. Halen Çin'deki ayaklanma İngiltere üzerinde kesinlikle bu etkiyi yapacaktır. Yeni pazarlar açma ya da eskilerini genişletme zorunluluğu, artan bir çay ithalâtı ile, Çin'e artan bir mamul mallar ihracı uygulaması umulurken, İngiliz çay resmi indiriminin ana sorunu olmuştu.(7) East India Company'nin elindeki ticaret tekelinin 1834'te feshedilmesinden önce, Birleşik Krallıktan Çin'e yapılan yıllık ihracat değeri yalnız 600.000 Sterling'di; 1836'da 1.326.388 Sterling'e; 1845'te 2.394.827 Sterling'e çıktı; 1852'de ise 3.000.000 Sterling dolaylarındaydı. 1793'de Çin'den yapılan çay ithalâtının miktarı 16.167.331 lib-

(7) Gladstone'un 1853 yılı bütçesi, üç yıl için geçerli olmak üzere çay resmini yarıdan fazla indirdi.

reyi geçmiyorken, 1845'de 50.714.657, 1846'da 57.584.561 libreyi buldu. Şimdi ise bu rakam 60.000.000 librenin üstündedir.(8)

Geçen mevsimin çay ürünü az olmayacak, halen Shanghai' daki ihracat listelerinden görüldüğü üzere, geride bırakılan yılınkinden 2.000.000 libre daha fazla. Bu fazlalık iki nedenden ötürüdür: bunlardan ilki, 1851 başlarında pazar durumu çok sıkışık olup, elde kalan stokların 1852 yılı ihracatı için ayrılmış olması. Diğeri de, Çin'e sonradan ulaşan, çay ithalâtı ile ilgili, değişikliğe uğramış ingiliz mevzuatının ortaya çıkardığı pürüzler. Böylelikle eldeki bütün çaylar fahiş fiyatlarla hazır durumdaki pazarlara sürüldü. Ama bir sonraki ürün için durum oldukça farklıdır. Londra'daki büyük bir çay firmasının mektubundan alınan aşağıdaki özetlerle durum daha iyi anlaşılır.

«Shanghai'daki terör için korkunç deniyor. Altının değeri % 25 arttı, *istifçiliğe özlem başlamış.* İngiliz gemileri için Çin liman gümrüğünü gerektiren vergiyi ödemeye gümüş kalmadığından *bir şey bulunamıyordu.* Ve sayın konsolos Alcock'un, East India, Company'nin faturaları ve diğer onanmış güvenceler üzerine vergilerin ödenmesi konusunda sorumluluğu üzerine almasıyle Çinli yetkililere teminat verildi. Ticaretin acil geleceğiyle ilgili atıflara bakıldığında, *değerli madenlerin ender bulunması* en hoşa gitmeyen özelliklerden biriydi. Bu yokluk o dönemde kullanımına en fazla gerek duyulduğu bir anda, *ödemenin peşin ve büyük kısmının külçeyle olduğu için,* çay ve ipek alıcılarının alım güçlerini yoklayarak satın alma imkânlarının yaratılabileceği bir anda, *üreticilerin teşvik edilme imkânlarının hazırlandığı* bir dönemde kendini gösteriyor.»

Yılın bu döneminde yeni çay alım-satımı görüşmelerinin başlanması alışılagelmiş bir şeydir, halbuki şimdi kişilerin ve mülklerinin korunması yöntemlerinden başka bir şey konuşulmuyor. Bütün işlemler oluruna bırakılmış... «nisan ve mayıs'ta yaprakları koruma önlemleri alınmazsa, daha iyi bir

(8) İlk iki ingiliz 'China Clippers' —süratli gitmesi için hafif yapılmış tekne Aberdeen tezgâhlarından indirildi. Amerikan 'Clipper'ları onları izledi.

tür olan ilk normal ve yeşil çay ürünü, Noel'de buğdayın uğradığı talihsizliğe uğrar ve çok ekin telef olur.»(9)

Çay yapraklarının korunma önlemleri, Çin denizlerinde karakol kuran İngiliz, Amerikan ya da Fransız filolarına kaldıysa, hiç alınmayacak demektir.(10) Ama bunlar, ülkelerin iç işlerine karışma haklarını kullanarak, çay ihraç eden limanlarla ülke çay üretimi arasındaki bütün işlemleri durdurmak için böyle sudan bahaneler çıkarırlar. Böylelikle kaldırılan ilk ürün için fiyatlarda bir yükselme olması beklenmelidir. —Londra'da spekülasyon şimdiden başladı— yanısıra gelecek ürünün de kârlı olması lâzımdır. Bu kadarla kalınmaz. Devrimci çırpınma dönemlerini yaşıyan bütün bir halk olarak, ki buna hazır olabilmelerine rağmen, ellerindeki avuçlarındaki bütün yüklü malları yabancılara satılığa çıkaran Çinliler, bütün Doğuluların büyük değişimlerin korkusuna kapıldıkları zaman yaptıkları gibi, sağlam paranın dışında her şeyi istif edeceklerdir, zaten çayların ve ipeklerin karşılığı ellerine pek bir şey de geçmiyor. Buna göre, İngiltere'nin temel tüketim gereksinimlerinin fiyatlarında bir artış beklemesi gerekmektedir. Külçeyle yapılan ödemenin masraflılığı, pamuklu ve yünlü mallar için önemli bir pazarın daralması da bu sonuçla birlikte gelir. *Economist* bile, tüccar sınıfının durgun zihinlerini tehdit eden her şeyin iyimser yo-

---

(9) Moffatt Co. Sirküleri, Feuchurch St. from the **Economist** 21 mayıs, 1853.

(10) **The Economist** (21 mayıs 1853) notunda: «Çin imparatorluğunun korunması için dünyanın üç büyük deniz devletinin deniz kuvvetleri Shanghai'da birleştiler... Doğu'daki düzenin korunması amacıyle Batılı büyük devletlerin müdahale edeceği bekleniyor... Kahvaltımıza gerekli olan gıdaları Çin'den sağlamaktayız...» «Kargaşalık ve anarşi, İngiliz ve Amerikalı tüccarların yaygın ticaretine yönelen bir tehlikedir» «Çin'in parçalanması Avrupa'nın denizci devletlerinin çıkarlarını fazla sarsmayabilir.» Moffatt şirketinin mesajları böyle diyordu. Fransızların ve Amerikalıların desteklediği ingilizler, 1943'e kadar Çin'in kontrolunun dışında kalan Shanghai'daki gümrük idaresini ellerine geçirdiler.

rumcusu olan hokkabaz bile, şöyle bir dil kullanmaya zorunlu kalır.

«Çin'e yapılan ihracatımızın eskisi kadar doyurucu bir pazara yapıldığını sanmakla kendi kendimizi aldatmamamız gerekir... Bu yüzden Çin ile olan ticaretimizin kısılacağı ve Manchester ve Glasgow mallarına olan talebin azalması gerekeceği imkân dahilindedir.»(11)

Unutulmaması gereken nokta, çay gibi ender bulunan bir maddenin fiyatının artması ve Çin gibi önemli pazarın sınırlı olması, et fiyatlarının yükselmesine, mısır ve diğer bütün tarım ürünlerinin fiyatlarının yükselmesine dolayısıyle Batı Avrupa'da gıda malları bulunmazlığını yaratacaktır. Böylelikle, yaşamın temel gereksinimi olan malların fiyatlarındaki her artışın dengelenemeyişi yüzünden, ülke içinde ve dışında mal talebinin azalmasıyle imalatçılara pazar kapıları kapandı. Büyük Britanya'ya hangi taraftan bakılırsa bakılsın ekinin bereketli olduğu bir durumda bile yakınmalar her yanı sarmıştı. *Economist* konuyla ilgili şöyle der:

İngiltere'nin güneyinde «yalnız ekilmemiş, geniş toprakların boş bırakılmasıyle yetinilmeyip —artık ne cins mahsulü ekerseniz ekin, geç kalınmıştır— ekili toprakların da büyükçe bir bölümü hatalı kullanılmış, ya da mısır tarımı için kötü durumdadır.» Buğday için ayrılmış sulak ya da kurak topraklarda da aynı ihmalkârlık göze çarpmaktadır. Kiraz yetiştirme zamanı için şimdi artık geçtiği söylenebilir ve oldukça az miktarda olanı toplanmaya hazırdır. Şalgam için toprağın nadas zamanı dolmaktadır, bu önemli ürün için de hiç bir ciddî önlem alınmamıştır... Yulaf kar ve yağmurdan çok etkilendi. Birinci ürün için ekim az yapıldı. İkinci ekimden de büyük ürün kaldırılacağı olanak dışıdır.

Birçok bölgede, hayvan yetiştirimindeki kayıplar dikkat çekicidir. Mısırın dışındaki diğer tarım ürünlerinin fiyatları geçen yılınkiyle kıyaslandığında % 20-30'dan %50'ye kadar fırladı. Kıta üzerindeki mısır fiyatları ise İngiltere'yle kıyaslandığında daha da yüksektir. Belçika ve Hollanda'da çavdar

(11) **Economist.** 14 mayıs 1853.

fiyatları % 100 arttı. Buğday ve diğer hububatın durumu aynıdır.(12)

Bu koşullar altında düzenli ticarî faaliyetin önemli kısmı, ingiliz ticaretinin elinden çıkmıştır. Çin devriminin şimdiki sanayi sisteminin patlamaya hazır mayınını ateşleyeceği ve kıta (Avrupa) üzerinde kesinlikle politik devrimlerle izlenecek olan bütün dünya çapındaki uzun süreli genel bir bunalımın patlamasını doğuracağı üzerinde güvenle kehanette bulunulabilir.(13) Batılı devletlerin, İngiliz, Fransız ve Amerikan savaş gemilerinin Shanghai'a Nanking'e ve Büyük Kanat'ın ağzına «düzen» taşıdıkları bir sırada, Çin'in batı dünyasına, düzensizlik getirmesi oldukça heyecan verici bir gösteri olurdu. Sallanan Manchu hanedanını destekleme girişimi içinde olan bu düzen bezirganı devletler, Çin'in coğrafî ve etnografik konumunun bir sonucu olarak, yabancılara karşı duyulan nefretin, bir zamanlar ülkenin Manchu Tatarları sülâlesince ele geçirilmesinden bu yana yerleşmiş politik bir kurum olduğunu unutuyorlar mı? 17'nci yüzyılın sonlarında Çin ticareti için birbirleriyle kıyasıya rekabete girişen —Manchular tarafından kabul edilen politikaya güçlü bir destek sağlayan Avrupalı ulusların aralarında şamatalı çekişmelerin döndüğünden hiç kuşku duyulamaz— yeni hanedanın korkusundan çok, yabancılar ticarete başladıkları yüzyılın ilk yarısında, Çinlilerin çoğu arasında varolan Tatar uyrukluğundan hoşnutsuzluğu körüklenir. Bu eyleme karşılık da yabancılar Çinlilerle yapılan tüm muhaberattan menedildi. (Yalnız Pekin'den ve çay bölgelerinden oldukça uzak olan Kanton' la irtibat kurulmasına izin verildi.) Hükümetin özellikle dış ticarette, geriye kalan uyruklularını pis yabancılarla bütün

(12) **Economist.** 14 mayıs 1853.

(13) 1857'de kaçınılmaz olarak gelen büyük ekonomik bunalım ilk dünya bunalımıydı ve beraberinde birçok yeni unsuru da getirdi. Marks ve Engels tahlillerinde devrimi umarlarken bu kez yanılmışlardı. **(Selected Correspondence,** Pr. 85-85, Gustav Mayer, **Frederick Engels.** 1936 Pr. 151-157) Az bilinen şey onların sürekli olarak geliştirdikleri bunalımlar teorisi üzerindeki çalışmaları ve eleştirileri idi.

ilişkilerden korumak amacıyle izin verilen Hong(14) tüccarlarıyle Avrupalıların her türlü teması yasaklandı. Batı ülkeleri açısından, yapılacak bir müdahale bu kez sadece devrimin daha şiddetli olmasına hizmet edecek ve ticaretteki durgunluğu devam ettirecektir.

Aynı zamanda, İngiliz mallarına olan Hint talebi yüzdesi, dikkat çekici bir şekilde Hindistan'daki afyon üretimine dayandığı düşünülecek olursa, bu ülkenin İngiliz hükümetinin gelirlerinin, 1/7'sinin Çin'e yapılan afyon satışına bağlı olduğundan, Hindistan'ın durumu dikkatle gözlemlenmelidir.(15) Almanların tütünü bırakacaklarını düşünmek nasıl imkân dışıysa, Çinlilerin de afyon çekmekten vazgeçmeyecekleri doğrudur. Fakat yeni imparatorun haşhaşın faydalarını görüp, afyonun bizatihî Çin'de hazırlanmasının yararlarını anlamasıyle, Hindistan'daki afyon ekimine, Hint gelirine ve Hindo-Stan'ın ticarî kaynaklarına ölümcül bir darbenin ineceği açıktır.(16) Bu darbe yalnız çıkarların zedelenmesi sonucunu getirmekle kalmayacak, yukarıda ipucunu verdiğimiz, evrensel malî bunalımı yoğunlaştırıp, süresini uzatacaktır aynı zamanda.

On sekizinci yüzyılın başlangıcından beri, Avrupa'da ticarî ve malî bunalımların doğurduğu hiç bir ciddî devrim olmamıştı. Bu 1848'inkinden çok 1789 devrimine hiç de az benzemiyor. Egemen güçlerle onların uyrukları arasında, devlet

---

(14) Hong, Lonca.

(15) «İngiliz halkı kahvaltıları ve diğer öğün yemekleri için imparatorluğun bu ürününe bağlı olduğu için, Hindistan'daki hükümetimiz, Çin'deki afyon satışı gelirlerine muhtaçtır. Bu yüzden hem ülke yaşantımız hem de ulus olarak politik ululuğumuz Çinle sıkı sıkıya bağlantılıdır. Ayaklanma... onlara ortak bir kader hazırlayan ve bütün uluslara ortak çıkarlar sağlayan bu ticaretin kökleşmesini ve Çin'in uygar dünyayla birleşimini suya düşürebilir. **Economist**, 30 nisan, 1853.

(16) «Canton'dan Pekin'e doğru başarılı bir şekilde kaymakta olan korkunç isyan»la birlikte, gelir için imparator afyon üretiminin yasallaştırılacağını söyledi. (**Economist** 21 mayıs 1853.) Fakat bu, yalnızca, İkinci Afyon Savaşı'ndan sonra yapıldı.

ve toplum arasında ve değişik sınıfların arasındaki çatışmanın zorlayan belirtileriyle kalmayıp, giderek kılıçların çekilmesini gerektiren boyuta varan ve Prenslerin «Son (aslan) Pay» - (Ultima Ratio)'larının akla geldiği, varolan güçler arasındaki çatışmayı her gün gördüğümüz doğrudur. Avrupa başkentlerinde, ancak bir haftalık ya da bunun kadarlık bir barışın güvencesini doğuran, ertesi günü aynı izleri ortadan kaldıran, büyük bir evrensel savaşın belirtileri görülüyor. Avrupalı devletlerin ortaya çıkabilecek çatışmanın boyutları ne olursa olsun, ortadaki diplomatik zemini zorlayan, şu ya da bu ülkedeki bazı çılgın kesimlerce girişilebilecek eylemler ne olursa olsun, refahın solunmasıyle, Prenslerin hiddetinin ve halkın nefretinin benzer biçimde gücünü yitirdiğine, kuşkuya yer vermeden emin olabiliriz. Alışılagelditği üzere, dünya pazarında Avrupa sanayiinin temsilcisi İngiltere genel bir ticarî, sınaî bunalımına girmedikçe, söylentilerle Avrupa'da ne devrim olur ne de savaş.

Halen İngiltere,([17]) fabrika sayısındaki artışın misli görülmemiş düzeye çıktığı bir dönemde, kendi (ingiliz) siyasî partilerinin aralarındaki anlaşmazlığı nihaî olarak çözemediği bir dönemde, Fransa'nın bütün devlet cihazının hudutsuz bir dalaverenin ve dolandırıcılığın içine düştüğü bir dönemde,([18]) Avusturya'nın çöküşün eşiğine geldiği bir dönemde, halkın nefretini çekecek haksızlıkların her yerde arttığı bir dönemde, gerici güçlerin kendi aralarındaki çatışan çıkarlarının sürüp gittiği bir dönemde, ve Rus yayılmasının bir kez daha kendini dünyaya kabul ettirdiği bir dönemde, bu zamanlarda, böyle bir bunalım (söz konusu bunalımın) yaratabileceği politik sonuçlar üzerinde takılıp-kalmak gereksizdir.

---

(17) Bir muhafazakâr (Tory) Başbakan tarafından Hububat Yasası'nın iptalinden sonra, ne liberaller (Whigs) ne de muhafazakârlar istikrarlı bir parti temeline oturabildiler. Marks bu durumu, 21, 25 ağustos; 11 eylül; 9, 12 kasım tarihli makalelerinde açıklamıştır. 1859'da yeni bir aşamaya geçilmiştir.

(18) İmparator 3. Napolyon yönetimindeki Fransa. Marks'ın, **18 Brumaire**'inden, 1852.

2. [LORCHA 'ARROW' OLAYI]

New York Daily Tribune, 23 haziran 1857(1)

Dün sabah bize ulaşan Amerika MEKTUPLARI, ingilizlerin Canton'daki Çinli yetkililerle anlaşmazlığa düştüğüne ve Amiral Seymour'un savaşvârî harekâtına ilişkin çeşitli belgeleri getiriyordu. İngilizlerle, Hong-Kong ve Canton'daki Çinli yetkililer arasında yapılan resmî yazışma dikkatle incelendiği zaman, tarafsız zihinlerde ingilizlerin bütün gelişmelerde haksız olduğu sonucunu doğurması gerekir. Çatışmanın nedeni, İngiliz konsolosluğuna başvuracakları yerde, bazı Çinli görevlilerin zor kullanarak, Canton nehrinde demirli duran Lorcha gemisine çıkarak Çinli sanıkları kaçırmaları ve İngiliz bayrağını geminin prova direğinden indirmeleridir. Fakat London Times'ın dediği gibi, «aslında, teknenin ingiliz renklerini taşıyor olup olmaması, konsolosun girişimlerinin haklı olup olmadığı gibi görüşülecek sorunlar vardır.»(2) İngiliz gemileri için geçerli olan antlaşma şartlarını hatırladığımız zaman, konsolosluğun bu tekne üzerindeki ısrarları, böylelikle açığa vurulan kuşku doğrulanmış oluyor. Ama her şey apaçık ortada, tekne hiç bir zaman İngiliz olmamıştır. Okurlarımıza sorunun bütününü açıklayabilmek amacıyla resmî yazışmalardaki önemli bölümlere yer vereceğiz.(3) İlkin, elimizde 21 ekim tarihli, Canton'daki ingiliz

(1) Başlıksız - Açış başlığı Editöründür.

(2) Lorcha. Avrupa tipinde, Portekiz orijinli iskeleti olan. Çin donanımlı sahile yakın seyreden küçük bir deniz aracı.

(3) **The Times** 2 ocak 1857.

konsolosu tarafından genel vali Yeh'e(4) gönderilen yazı var. Şöyle:

«Ayın sekizi sabahı şehrin önündeki limanda demirli duran ingiliz Lorcha'sı, gemi sorumlusu İngilizin duruma karşı çıkmasına rağmen, gemiye çıkıp, on dört kişilik mürettebatından on ikisini kaçırarak, geminin taşıdığı renkleri indiren resmî elbiseli Çinli subay ve erlerden oluşan büyük bir kuvvet tarafından, taciz edilmiştir.

«Aynı gün ekselanslarına, ingiliz bayrağına yapılan saldırının bütün ayrıntılarını bildirerek, Ek Antlaşmanın 9'uncu maddesinin ihlâl edilmiş olduğunu hatırlatmıştım. Ve bu cümleden antlaşma koşullarına bağlılığın gereği olarak, tahkir edilen İngiliz bayrağı için, tazminat konusunda size baş vurmuştum.

«Fakat, hem adalete, hem de barış antlaşmasına karşı anlaşılmaz bir kayıtsızlıkla ekselansları gemi personelini alakoyarak, zararın tazmin edilmesi ve olaydan ötürü özür dilenmesi konusunda hiç bir öneride bulunmamıştır. Antlaşmanın ihlâlinin tarafınızdan uygun görüldüğü ifade olunmuştur. Bundan böyle, bu tür saldırıların tekrar vuku bulmaması için herhangi bir güvence verilmedikçe, majestelerinin hükümeti haklarını savunacaktır.» Sonradan öğrenildiğine göre, Çinli görevlilerce Lorcha'da ele geçirilen Çinlilerin, bir Çinli tüccarın soyulmasındaki korsanlık eylemine katılanlardan olduğu görülüyor. İngiliz konsolosu Çinli genel valiyi, ingiliz bayrağını indirmekle, mürettebatı alakoymakla, saldırıdan ötürü özür dilememekle, nezarete aldığı denizcileri bırakmamakla suçlamaktadır. Çinli vali, amiral Seymour'a gönderdiği mektupta yaptığı araştırma sonucu tutsaklardan dokuzunun suçsuz olduğunu bildirir. 10 ekim'de, bu kişileri gemilerine geri vermek için İngiliz makamlarına

(4) **'Despatches of Rear Admiral Sir Michael Seymour.'** 6 ocak. London Gazette'de yayımlandı. Sonradan resmî gazetede **(Papers relating to the praceedings of H.M. Naval Forces at Canton'** olarak çıktı. Alıntılar aynı kaynaktandır.

bir subay gönderir. Fakat bu kez konsolos Parkes onları kabul etmeyi reddeder.

Lorcha'yla ilgili olarak, Çinliler kaçırıldığında, konsolosun açıklaması şöyle olur; «Bir Çin teknesi olduğu düşünülebilir, tamamen böyledir, bir Çinli tarafından yapılmıştır. İngiliz sömürge yönetiminde bulunan teknesine girerek, İngiliz sancağından hilebazca mülk edinen bir Çinliye aittir. —Çinli kaçakçıların yatkın oldukları bir yöntemdir.» Bayrağın tahkir edilmesiyle ilgili yöneltilen soruya valinin yanıtı ise:

«Nedense, gemiler demirlendiği zaman bayrağı indirmek ve hareket ettiğinde bayrağı direğe çekmek, ekselanslarının ülkesi için değişmez bir kural olmuştur.

«Tutukluların alınması için Lorcha'ya yanaşıldığında, hiç bir bayrağın dalgalanmadığı kesinlikle görülmüştür. O zaman olmayan bir bayrak nasıl aşağıya indirilebilir? Birbirini izleyen demeçlerinde, konsolos Parkes mütemadiyen bayrağa yapılan bu hayalî hakaretten ötürü tazminat ödenmesi gerektiğini ileri sürüyor.»

Bu kanıtlarla, Çinli vali antlaşmanın hiç bir şekilde bozulmadığını ileri sürer. 12 ekim'de tam yetkili İngiliz elçisi yalnızca tutukluların serbest bırakılmasıyle yetinmeyip, bir de özür dilenmesini talep eder.

Valinin cevabı şöyle olur:

«22 ekim sabahı erken saatlerde, konsolos Parkes'a durumu mektupla bildirdim ve aynı zamanda, daha önce önerilen dokuz kişiyle birlikte, yaptırdığım soruşturma sonucu suçlu bulunan adları Leong Ming-tai ve Leong Kee-fu olan tutuklularla Wu-A-Jin adlı tanığı, yani on iki adamı kendisine gönderdim. Fakat sayın konsolos Parkes ne on iki tutukluyu, ne de benim mektubumu kabul etti.»

Halbuki, Parkes muhtemelen bir özür dilemeyi içeren valinin açmadığı mektubuyla, on iki adamın hepsini geri alabilirdi. Aynı günün akşamı, vali Yeh, tarafından önerilen tutukluların niçin kabul edilmediği ve mektubuna niçin cevap verilmediğini öğrenmek için bir baş vuruda bulundu. Onun bu girişimi hiç kaale alınmadı, ama 24'üncü gün kalelere ateş açıldı, birçoğu alındı; konsolos Parkes'ın anlaşılmaz tutu-

verir. Böyle bir görüşme isteğinde bulunmaya hiç hakkı yoktur. Şöyle der:

«Şehre girilmesiyle birlikte(5) nisan 1849'da ekselansları sayın büyükelçi Bonham'ın buradaki fabrikalar konusuna dikkat çektiğine işaret etmeliyim. Bundan hareketle yabancıların şehre girişleri yasaklanmıştır. Nota zamanın gazetelerinde yayınlanmıştır, ve halen geçerlidir. Sanıyorum ekselansları da bundan haberdardır. Buna ek olarak, bütün Kwangtong kamuoyu da, yabancıların şehir dışında bırakılması yanlısıdır. Onların bu küçük dileklerinin kalelerin yıkılmasına ve evlerin harap olmasına nasıl neden olduğu akla gelebilir; doğabilecek bir felâketi çabuk kestirebilen biri olarak, ekselanslarının ulusunun resmî görevlilerine ve vatandaşlarına, izlenmesi en doğru bir çözüm olan, büyükelçi Bonham'ın geçerliliği süregelen politikasından daha iyi bir şey öneremeyeceğim. Ekselanslarınca önerilen görüşmeye gelince, birkaç gün önce Tcheang'a, Lei-Chow-fu'nun yüksek amiri olarak atandım.»

Amiral Seymour ise şimdi iyice cesaret bulur, Mr. Bonham'ın Konvansiyonuna aldırış etmediğini belirterek;

«Ekselanslarının yanıtı beni, yabancıları Canton'a girmekten alakoyan 1849'daki İngiliz büyükelçisinin tebligatına götürüyor. Şimdi size şunu hatırlatmam gerekiyor; her iki yılda bir yabancıların Canton'a girmesini sağlayan, 1847'de verilmiş sözünü tutmadığı için Çin hükümetinden şikayetçi olmamıza rağmen, şimdi bulunduğum talep hiç bir şekilde aynı konu üzerindeki eski görüşmelere ilişkin değildir, bu sadece yukarıda yer verilen basit ve yeterli görüşler içindir.

«Ekselanslarına kişisel önerimi sunarken, birkaç gün önce daha yüksek bir makama atanmış olmaları beni onurlandırdı. Ekselanslarının nazik mektubunu incelerken son derece tat-

---

(5) İngiliz tüccarlarının şehir dışındaki nehir boyunca ambarları 'fabrika'ları —acentalıkları— Hong-Kong'ta da idarî örgütlenmeleri vardı. Nanking Antlaşması sonunda Canton'a giriş hakkını teslim ediyordu, fakat başarılı ingiliz hükümetleri temsilcilerine bunu uygulamamaları yolunda talimat verdiler.

munu amiral Seymourun bir mesajla açıkladığında tarih 1 kasım'ı bulmamıştı. Seymour «adamlar konsolosa tazminat ödemeye yanaştılar fakat ne *yasal planda* tekneyi tazmine ne de konsolosluğun uğradıkları kaza hakkı karşısında özür dilemeye yanaştılar.»

Buna, on iki adamın halihazırda konsolosluğa teslim edildiği ve «adamların gemilerine dönmesi konusunda herhangi bir itirazın olmadığı,» yolunda Canton valisi cevap verir. İngiliz konsolosunun kafasını kurcalayan sorunu, Çinli vali ancak şehir altı gün bombardıman edildikten sonra öğrendi. Özür dilenmesi sorunu üzerinde, hiç bir suçun işlenmediğini belirten vali Yeh böyle bir şeyin söz konusu olmadığında ısrar eder.

Şu sözlerini buraya aldık:

«Benim icraatım sırasında gemide hiç bir yabancı bayrağa raslanmamıştır. Buna ek olarak tutukluların sorgusunu yapmakla yükümlü subaydan öğrenildiğine göre Lorcha hiç bir şekilde yabancı bandıralı bir deniz aracı değildir, bir yanlışlığın yapılmış olmadığını belirtirim.»

Aslında bu Çinlinin güçlü diyalektik düşünme sistemi tüm sorunun biçimlenmesinde etkin rol oynuyor. — Ve sonunda amiral Seymour'a aşağıdaki deklarasyonu duyurmaktan başka bir çıkış yolu bırakmıyor:

«Lorcha Arrow sorunu üzerindeki gelişmelerde olumlu mesafe alındığını hemen belirtmeliyim. Sayın konsolos Parkes'ın sunduğu gerçekleri ekselânslarından duymaktan oldukça tatminkârım.»

Ama kaleleri aldıktan, şehrin surlarını yıktıktan ve Canton'u altı gündür bombardıman ettikten sonra amiral değerlendirmelerine yarayacak yeni bir şey buluyor. 30 ekim günü Çinli valiye şunları yazarken görüyoruz:

«Ekselans, içinde bulunduğumuz hafife alınmaması gereken, fecî koşullara bir son vermek, benimle derhal görüşmek elinizde. Aksi takdirde en ciddî felâketlerin doğacağından kuşku duyulmamak gerekir.»

Çinli vali 1849 konvansiyonuna uygun bir şekilde cevap

minsiz bulduğumu söylemek zorundayım. Önermiş olduğum noktalar karşısında rızanızla açık bir güvence almadıkça, derhal taarruzî hareketlere girişeceğim.»

Vali Yeh, tekrar 1849 Konvansiyonu'nun ayrıntılarına girerek sertçe karşılık verir:

«1848'de ihtilâflı konu üzerinde, halefim Leu ile ingiliz büyükelçisi Mr. Bonham arasında uzun yazışmalar yapılmıştır. Şehrin durumunu ilgilendiren görüşmelerin sorunun dışına alınmasından memnun olan Mr. Bonham 1849 eylül'ünde Leu'ye bir mektup göndererek 'halihazırda ekselanslarıyle bu konu üzerinde bir anlaşmazlığım olamaz' demişti. Daha sonra fabrikalarının durumuna değinerek, hiç bir yabancının şehre giremeyeceğini belirten —ki gazetelerde yayımlanmıştı— bir nota verdi ve bunu İngiliz hükümetine de duyurmuştu. Sorunun tekrar hiç bir zaman tartışma konusu yapılması gerekmediğini bilmeyen Çinli ya da yabancı, hangi ulustan kim olursa olsun, kalmamıştır.»

Bu sabırsızlıkla, ingiliz amirali kuvvetlerini Canton şehrine, valilik ikametgâhına yöneltti, aynı anda imparatorluk filosu nehirde tahrip edildi. Diplomatik ve askerî alanda dram yaratan iki önemli olay oldu —birincisi Çinli valinin 1842 antlaşmasını ihlâl ettiği bahanesiyle Canton'un bombardımanına geçilmesi, ikincisi de valinin 1849 Konvansiyonu'nda inatla ısrar etmesi üzerine bombardımanın daha amansızca devam etmesi. Önce Canton Antlaşmayı bozduğu için bombardıman edilir. Ardından da uyduğu için. Yanısıra, ilk örnekte tazminat verilmemiş olmasına bile aldırış edilmez. Fakat bu tazminat sadece ortodoks anlamda ödenmemiştir.

London *Times* tarafından öne sürülen sorunun görünümü, Nicaragua cumhurbaşkanı general William Walker'a bile değersiz gelmez.(6) «Düşmanlıkların patlamasıyle» diyen gaze-

(6) Aşağı Carolina ve Meksika eyaletlerinin bağımsızlığını ilân eden silâhlı mücadeleyi yönetip kısa bir süre oraları idare ettikten sonra, aynı yöntemlerle Nicaragua cumhurbaşkanı olan amerikalı macera-perest. İngiliz yandaşlarıyle birlikte 1856 yılında devrildi (Amerikalılar tarafından.)

te, «varolan antlaşmalar feshedildi, artık Çin imparatorluğu ile ilişkilere dilediğimiz gibi şekil vermekte serbestiz... Şu anda Canton'da kaydedilen ilerlemeler ülkeye ve 1842 antlaşması koşullarının belirlediği gibi bizlere açık olan limanlara girme hakkını sağlamlaştırmamız gerektiğini gösteriyor. Fabrikalarımızın sınırlarını yabancılara zorlama olanağı veren maddenin uygulanma alanını *dalgalanmaya* bırakmamız ve, Çinli genel valinin varlığı yüzünden artık temsilcilerimizi ülke dışında tutmak zorunda olmadığımızı söylememize gerek yok.»(7) Ya da başka sözlerle, «Biz» yürürlükte olan bir antlaşmayı bozmak için, «vazgeçtiğimiz» apaçık bir konvansiyon yardımıyle istekleri çoğaltmak amacıyle düşmanlığa «başladık»! Her neyse bir diğer ünlü İngiliz diplomasi unsuru afyonun bile daha insancıl ve yatıştırıcı olduğunu söylemekten mutluyuz. *Daily News* «Acı gerçektir. Bir İngiliz memurunun kırılan gururunun öcünü almak ve akılsız bir Asya valisini cezalandırmak amacıyle, hakkımızın olmadığı sahillerde yaşayan insanların korunmasız yuvalarına yıkımı ve ölümü getirmekle, gücümüzü, itibarımızı, ateş ve demir yağdıran habis işlere indirgiyoruz. Şu Canton'un bombardıman nedeni her ne olursa olsun, işin kendisi kötü ve iğrençtir — insan hayatının kutsal adına yönelen pervasız ve iffetsiz bir kıyımdır. Hatalı bir politikadır.»(8)

Sorun muhtemelen, diplomasi kurallarının bir anlık kodlanmış şeklinden başka bir şey olmayan Antlaşmanın ihlâli iddiaları uğruna, dünyanın uygar uluslarının barış yanlısı bir ülkeyi işgal etmek için bu tür (Daily News'un öner-

(7) **The Times.** 2 haziran 1857. 8 haziran'da **The Times** şöyle diyordu: «Halen Çin ile savaş... halindeyiz; «Çin, «büyük tazminat» ödemelidir. Şerefimiz ve çıkarımız, Çin imparatorluğu ile ilişkileri yeni bir anlayışla kurmaya bizi zorlamaktadır. «insanlığın ve uygarlığın,» çıkarı uğruna. «Uygar ulusların bu bâkir ülkenin her yanıyle ticaret ve irtibat yapma haklarının güçlendirilmesinden başka, sorunun bir çözüm şekli yoktur.» «Avrupa'nın aydın topluluklarına ait olan antlaşmaları böyle bir devletle yapmakta hiç bir yarar yoktur.»

(8) **Daily News,** 2 haziran 1857.

diği) yola baş vurup baş vurmayacakları sorunudur. Birinci Çin Savaşı, savaşı çıkaran ünlü bahane araştırılacağı yerde, Çin ile ticareti başlatmanın anahtarını elinde tuttuğu için, diğer devletlerce de merakla izlenmiş olsaydı. Bu İkinci savaş da, benzer şekilde bu ticareti belirsiz bir süre erteleyecek mi? Birinci sonuç, henüz büyük bir kısmı emperyalistlerin ellerinde bulunan Canton'un çay bölgeleriyle olan bağının koparılması olmalıdır — bu koşullarda karayoluyla gelen Rus çay tüccarlarından başka kimse kâr edemez.

Amerikan Portsmouth Fırkateyninin bir Çin kalesini tahrip ettiği yolundaki habere dikkat ederek, görüşümüzü tutarlı bir şekilde açıklayabilmek için henüz yeterince bilgi sahibi değiliz.

3. ÇİN ANLAŞMAZLIĞI ÜZERİNE PARLAMENTO TARTIŞMALARI

New York Daily Tribune, 16 mart 1857(1)

Derby Lordu'nun önerisi ve Mr. Cobden'in buna katılması ile; biri 24 şubat'ta Lordlar Kamarası'nda, diğeri 26 Şubat'ta Avam Kamarası'nda kabul edilen notalar dikkate alınarak, Çin anlaşmazlığı ile ilgili görüşmelere geçildi. Avam Kamarası'ndaki görüşmeler sona ermişti. Önceki hükümet 36 oyluk salt çoğunluğu bırakarak Palmerston Kabinesini zor duruma sokmuştur. Sonradan bu durum onun bozgununu sağlayabilir. Avam Kamarası'nda tartışmalar neye dayanarak yapılagele dursun, lordların(2) görüşmeleri, anlaşmazlığın en tartışmalı geçen bölümünü Lord Derby' Lyndhurst'ün yetkin söylevleri, Mr. Cobden, Sir Bulwer, Lord John Russell'ın belagatli konuşmaları ile sona erdirdi.

Yalnız hükümet kanadından, yasa temsilcisi başyargıç (Lord Chancellor - ç.n.), «İngiltere Arrow olayına gereken özeni göstermediği takdirde, başından beri kaydedilen tüm gelişmelerin yanlış olacağını» işaret etti. Derby ve Lyndhurst tüm kuşkuların ötesinde, İngiltere'nin böyle basit bir Lorcha(3) teknesiyle hiç bir zaman davası olmadığını öne sürdüler. Tartışmanın geriye kalan kısmı, buraya çok azı-

(1) **N. Y. Tribune**'da çıkan haber, Londra, 27 şubat 1857.

(2) 25, 27 şubat 1857 tarihli **The Times**'dan alıntılar. Marks'ın öteki gazetelerden de yararlandığı açıktır.

(3) Başyargıç (Lord Chancellor) Lord Cranwoth'du. Lord Lyndhurst'ün, kendisi de üç kez başyargıçlık yapmıştı.

nı toplayabildiğim İngiliz parlamento tutanaklarının ilk yayınlanması üzerine, *The Tribune* sütunlarında yer alanla tam tamına uyuşuyor.

Uydurulan Canton katliamını sona erdirmek için Çin hükümetine karşı uygulanacak müeyyide nasıl olacaktır? 1843 tarihli Ek Antlaşmanın 9'uncu maddesinin ihlâli. Madde, Hong-Kong kolonisinde ya da bir ingiliz savaş ya da ticaret gemisinde işlediği suçundan ötürü, Çinli suçluların yetkililerince göz altına alınamayacağı hükmünü getirmektedir.

Çinli korsanlar, İngiliz konsolosluğu devreden çıkartılarak, Çin subayları tarafından Canton nehrinde demirli duran Arrow teknesinden (Lorcha) ele geçmişlerdir. Şimdi şu soru ortaya çıkıyor: Arrow bir İngiliz teknesi midir? Lord Derby'nin açıkladığı gibi, «Çin yapısı, Çinlilerin ele geçirdiği, Çinlinin sattığı, Çinlinin satın aldığı, yönettiği ve sahip çıktığı bir tekneydi.» O zaman ne şekilde bu Çin teknesi bir İngiliz ticaret gemisi haline geliyor? Hong-Kong'dan satın alıp, İngiliz liman kaydını ve sefer lisansını çıkartarak. Bu kayıt işleminin yasallığı, 1855'de Hong-Kong'da yürürlüğe giren, Hong-Kong mahallî yasama yönetmeliğine dayanmaktadır. İngiltere ve Çin arasında var olan antlaşmayı ihlâl etmekle kalmayan bu yönetmelik, İngiltere'nin bizatihî koyduğu yasaları da zedelemiştir. Bu yüzden, yasa itibarsız ve değersiz bir şeydi. İngiliz yasalarına bu görünümü kazandıran şey; yönetmeliğin uygulanmasından iki hafta sonra, Ticarî Gemicilik maddesinin yürürlüğe girmesiydi. Ve bu maddenin yasal gerekleri hiç bir zaman yerine getirilmedi. Böylelikle Arrow adlı tekne (Lorcha)'nin kaydını yaptırdığı yönetmelik daha çok lüzumsuz bir kağıttan ibaretti. Fakat bu değersiz kağıda göre bile Arrow anılan koşulların ihlâliyle korunma hakkını kaybetmiş olup, liman lisansının süresi sona erdirilmiştir. Bu nokta, Sir J. Bowring tarafından da teslim edilmektedir. O zaman, peki Arrow İngiliz gemisi mi değil mi? Bu akla geliyor. Her halde, ingiliz bayrağını indirmiştir. Ve bu bayrak hakarete uğramıştır. Her şeyden önce, gemiye bayrak çekilmişse, bu yasal değildir. Bu noktada, İngilizlerin ve Çinlilerin açık-

lamaları arasında çelişki var. Bununla birlikte sonradan Lorcha'nın mürettebatı ve kaptanının serbest bırakılmalarıyle, ki İngiliz konsolosunun girişimleriyle olmuştur, gelişmeleriyle olmuştur, gelişmeler doğrulanmıştır. Bununla ilgili olarak 13 kasım tarihli *The Friend of China* (Çin'in Dostu) şunları yazmaktadır, «Canton'daki Lorcha'da, ele geçirilmesinden önce altı gündür İngiliz bayrağının dalgalanmıyor olmayışı oldukça dikkat çekicidir.»(4) Böylece onur yasal olarak ayaklar altına alınıyor. Lord Derby bu söylevinde o her zamanki alışılagelmiş nükteli konuşmasını sakınmaktan büyük zevk alarak, ses tonuna tam adlî bir ton verdi.

Ona kalsa, konuşmasındaki alayın biçimsel değişikliği yapmasına hiç zoru yoktu. Bentham'ın(5) sevgili yardımcısı eski doktor Sir John Bowring'e karşı çıkan, meslekten filantropist'e karşı insanlığı savunan; diplomatik etiketin ayaklar altına alınmasında ısrar eden sistematik faydacılığa karşı ulusun gerçek çıkarlarını savunan, —en büyük sayıdaki insanın en büyük yararı—'na karşı, «halkın sesi tanrı-

(4) **The Overland Friend of China** — görüşleri çoğunluk hükümetleriyle aynı olmayan İngiliz ticaret topluluğunun bulunduğu Hong-Kong Victoria'da çıkmaktadır.

(5) (Sir) John Bowring, L. L. D (1792-1872), patronu Lord Palmerston tarafından, 1847'de Canton konsolosluğuna atanan sonradan İngiltere'nin Çin büyükelçisi olan zat. Devonshire'in, güçlü bir devrimci protestan geleneği olan, yünlü dokuma imalâtı yapan, eski bir ailesinden gelmektedir. Jeremy Bentham'ın yardımcısı ve dostu oldu. 1838'den itibaren Hububat Yasası'na karşı olan grupta, (Anti-Corn-Law League) Cobden'e yardım etti. «Hazreti İsa demek serbest ticaret demek, serbest ticaret demek ise hazreti İsa demektir,» sözleri, 1847'de Marks'ın Serbest ticaret üzerine SÖZLER'ine alıntı olmuştur. Yaşlılığında şöyle yazıyordu; «Hiç kimse benden daha ateşli bir barış aşığı olamaz, bir zamanlar Barış Topluluğu'nun (Peace Society) Sekreteri olmuştum... ama barbarca... —evet tamamen bazen uygar uluslara karşı— boş yere söylenmiş sözlerdir barış sözleri— Hong-Kong'daki kayıtsız yönetimimi hayranlıkla arıyorum.»

nın sesidir «(Vox populi vox dei)'e baş vuran; barış vaazında bulunup Barış Topluluğu (Peace Society)'nun yangın mermisi atılması önerisinde bulunan, ingiliz Donanmasının «elem verici davranışlarını» ve «şanlı harekâtını» dağlayan bir Derby ve onun olduğu yerde, hiç bir direnmeyle karşılaşmayan alçakça zulmünden ötürü, «askerî hüner ve değerin mükemmel birliği, parlak başarılar, eşi görülmemiş yiğitlik—» diye filoyu kutlayan bir Bowring — bu karşıtlıklar olan bitenin farkında görünen Derby Lordu'nun hicivli üslubundan daha az acıklıdır. Lord, kişileri değil de, durumları mizalı konusu yapmak gibi büyük tarihsel alaycılıktan nasibini almıştı. İngiltere'nin bütün parlamento tarihi, böyle entellektüel bir aristokratın sonradan görmeler üzerine kazandığı zaferi şimdiye dek kaydetmemiştir.(6)

Lord Derby önce, «yürütme faaliyetleri hakkında açıklama isteyeceği partilerin hazırladığı karar ve belge metinlerine dayanması gerekeceğini» belirtti. Bu belgelerin varlığı, «kendisine biraz soluk aldıracaktı,» bundan hoşnuttu. Hükümetçe kamuoyu önüne sunulan belgeler gösteriyor ki, hükümet sorunun tüm sorumluluğunu üzerinden atarak yardımcılarına bırakacaktı. Bunun üzerine hükümetin parlamento muhaliflerince görülmedik ölçülere varan saldırıların, Bowring ve yandaşlarına yöneldiği bir durum ortaya çıktı. Lord'un sözlerini buraya alıyorum:

«Dr. Bowring hakkında saygısızca bir şey söylemek istemiyorum. Büyük işlerin adamı olabilir; fakat bana öyle geliyor ki, Canton'a girme konusunda hastalık derecesinde *(monomania)* bir saplantısı var. (Duyun duyun ve gülün) Canton'a girmenin hayali içinde olduğuna inanıyorum. İnanıyorum ki, sabah kalkarken düşündüğü ilk şey, gece yatarken düşündüğü son şey, eğer oluyorsa gecenin ortasında ya-

(6) The 14 th Earl of Derby (1799-1869), «nazikliği, kibirliliği, düşüncesizliği, oturum yönetme ustalığı,» **Ilyada**'nın çevirmenliği ve politika değiştirmesiyle, uzun zaman hatırlarda kalacaktır.
Şimdi oldukça bölünmüş bir durumda olan muhafazakârların (Tory) lideridir. 1852, 1858-59, 1866-68 dönemlerinde başbakan.

tağından sıçratan şey, hep bu konudur. (Gülüşme) Ticaretin acınacak halinin ve esef duyulması gereken kan dökmenin durdurulması, Sir John Bowring'in Canton'daki resmî kabulden elde edeceği yararlar ile kıyaslandığında önemsiz olacağından, böyle büyük bir fedakârlık yapacağını sanmıyorum. (Gülmeler.)»

Ondan sonra, Lord Lyndhurst söz alır:

«Bir büyükelçi kadar seçkin bir faydacı olan Sir J. Bowring'in (gülmeler) kendisi de liman kayıtlarının boşuna olduğunu ve Lorcha'nın İngiliz bayrağını taşımaya yetkili olmadığını açıklıyor. Şimdi dediklerine dikkat buyurun: 'Tekne'nin hiç bir korunması yoktu. Fakat Çinliler bunu bilmiyorlar. Tanrı aşkına bunu onlara çıtlatmayın.' (Duyurmayın) Devamla: Çinlilerin antlaşmanın bozulması babında suçlu olmadıklarını biliyoruz, ama onlara böyle söylemeyeceğiz; Tazmin bedeli ve ele geçirdikleri adamların geri verilmeleri üzerinde özel bir biçimde ısrarla duracağız. Adamlar geri verilmediyse, çözüm nasıl olmalıdır?

Neden, eften püften şeyler için bir savaş çıksın? Kendi açılarından haklı olmalarına ve bizim de kendi açımızdan adaletsizce davranmış olmamıza rağmen, boyun eğinceye kadar tutsakları ellerinde tutsunlar. (Duyun.) ... İngiliz hükümetinin hizmetindeki bir kamu görevlisi tarafından ileriye sürülen şeylerden daha iğrenci, daha skandallısı ve daha yapmacığı —daha hilelisini demiyorum, fakat ülkemde yapılan hilekârlığa eşit olanı— şimdiye dek hiç yapılmış mıdır? (Duyun.) ... Sir John Bowring'in savaş ilân edecek gücü olduğunu sanması oldukça muhteşem bir şeydir. Taarruz harekâtını götürebilmek için elinde gerekli kuvveti bulunduran böyle bir insanın içinde bulunduğu durumu anlayabiliyorum. Ama taarruz nedenini böyle bir zemine oturtmak —böyle bir bahaneye— tarihte görülebilecek en ilginç olaylardan biridir. Dünkü gazetelerde çıkanlar oldukça açıktır. Sir John Bowring halen sorumlu olduğu bölgeye atandığı andan itibaren, biricik emeli seleflerini, kendisiyle aynı görüşü paylaşmayanları etkisiz hale getirmek olmuştur —yani Canton surlarından içeri girerek— hiç de gerekli değil-

ken, amacı ülkeyi savaşa sürüklemekti. Sonuç ne olurdu? İngiliz uyruklularına ait olan, tam tamına 1.500.000 dolarlık büyük bir meblâğ Canton şehrine aktarılırdı. Fabrikalarımızın yerle bir edilişi de cabası. Bu da insanların en işe yaramazlarından birinin bozguncu politikası olurdu.

«— Ey insan, gururlu insan,
Biraz yetkisi olsun, en cahil haliyle,
Aynaya vurur içi, öfkeli bir şempanzeninki gibi,
Hile doludur cennete varmadan,
O melekleri bile ağlatacak kişi.»

Sonuç olarak, Lord Grey: «Sayın Lordlar gazetelere bakacak olurlarsa, Sir John Bowring'in görüşme için Komiser Yeh'e baş vurduğunu, Komiserin de onu karşılamaya hazırlandığını göreceklerdir. Yeh bu görüşme için, şehrin dışında oturan tüccar Howqua'nın evini kararlaştırmıştı. Sir John Bowring'in makamı ve rütbesi, Komiserin resmî dairesinden başka bir yere gitmesine izin vermez... Umarım, hiç olmazsa iyi bir sonuç alınır.»

Avam Kamarasındaki görüşmelerde de, Sir J. Bowring'in durumu aynıydı. Mr. Cobden bile konuşmasına, «Yirmi yıllık arkadaşını» artık tanımadığını söyleyerek başladı.(7) Lord Derby'nin Lord Lynhurst'ün ve Lord Grey'in konuşmalarından kelimesi kelimesine yapılan bu alıntılar; kendini bu «seçkin faydacı»yla takviye edeceği yerde, Lord Palmerston yönetiminin Sir John Bowring'i görevinden alması gerektiğini gösteriyor. Şimdiye dek Palmerston hükümetine muhaliflerinden kaçabilme olanağını sağlayan şey, şöyle bir göz atıldığında her şeyi apaçık ortaya seren parlamentonun elindeki belgeler dışında ne bir hoşgörüyle ne de Lord'un parlamento danışmanlarının çabaları olmuştu.

Sir John Bowring'in Canton'a girmesine ilişkin saplan-

(7) Cebden'in Avam Kamarasının açılışında yaptığı tarihsel konuşmayı **The Times** şöyle yorumladı: «Kuşkusuz eski ve saygın bir arkadaşından vazgeçiyor, (Sir J. Bowring); yalnız Canton'dakilerle kalmayıp, Cenova'daki, Leghorn'daki, Trieste, İzmir, İstanbul, hatta kendi Liverpool'umuzdaki bütün tüccarlarımızdan da vazgeçiyor. (26 şubat, 1857)

tısından hiç kuşku duyulabilir mi? London *Times*'ın dediği gibi, «Anavatandaki üstlerine ya da onların politikalarına danışmaksızın, başına buyruk davrandığını kanıtlamıyor mu?»(8) Hükümetin çökmeye yüz tuttuğu bir zaman, yolu güçlüklerin her türlüsüyle tıkanmışken —malî güçlükler, reform güçlükleri, gizli antlaşma güçlükleri, seçim reformu güçlükleri, koalisyon güçlükleri— parlamentonun gözlerinin, «eskisinden daha az hayranlıkla, fakat daha ciddî bir şekilde üzerinde» olduğunun bilincindeyken, hâlâ var olan itibarını yalnız sarsmakla kalmayıp, tamamen ortadan kaldırma tehlikesinde olduğu halde, o zaman, politika yaşamında ilk kez olarak, Lord Palmerston'un neden, başka bir insana duyduğu vefalı bağlılığı —hele bu adam kendisinden küçük rütbeli bir astı olursa— göstermek için, tam şu anı seçmesi gerekiyor? Güçlü coşkunluğunu bir Dr. Bowring'in günahlarına karşılık olarak kendini kurban ettirecek noktaya getirmesi nereden icap ediyor? Kuşkusuz, onun duygularını bilenler, soylu Vikont'un böylesine romantik sapıtmalara kapılacağını düşünmezler. Çin anlaşmazlığında izlediği politika, parlamentoya sunduğu belgelerin noksan içerikliliğini ortaya koymaktadır. Eğer Dr. Bowring Canton'a girme saplantısını (monomania) taşıyorsa, yayınlanan belgelerden başka, işi daha da ileriye götürecek gizli antlaşmaların ve talimatların olması gerekir. Dr. Bowring'in arkasında, kendi amaçları uğruna doktorun saplantısını geliştiren ve yön veren Whitehall'ın serinkanlı başı durmaktadır.(9)

---

(8) **The Times.** «Araplar ve Acemlerle anlaşmazlığa düşüp, kendi bağımsız yöntemlerini uygulamaya kalkan Romalı bir Prokonsül'ün durumunu andırıyor.»

(9) **The History of the Times,** cilt 2, 1939. Bowring, Palmerston ve onu tutan basın tarafından desteklendiği halde, sonunda görevini büyükelçi Lord Elgin'e bırakır.

4. PALMERSTON KABİNESİ'NİN BOZGUNU

New York Daily Tribune, 25 Mart 1857[1]

Dört gecedir devam eden hararetli görüşmelerden sonra, Avam Kamarasının Palmerston yönetimi hakkında soruşturma önergesi vermesiyle gündemdeki Çin görüşmeleri hızını yitirir. Palmerston da önergeyi kabul etmez. «Zecrî dağıtma»[2] hakkını kullanarak, meclisleri dağıtarak cezalandırır.

Geçen geceki görüşmelere egemen olan sınırsız heyecan, (parlamento duvarları içinde olduğu kadar, bitişik caddeleri dolduran kitlelerce de duyulan heyecan) salt çıkarlara dokunan tehlikenin büyüklüğünden olmayıp, iktidar partisinin niteliğinden ötürüydü. Palmerston yönetimi sıradan bir Kabinenin yönetimi değildi. Bir diktatörlüktü. Rusya'yla savaş başladığından bu yana, parlamento sanki anayasal işlevlerini bir kenara attı; ne de barıştan sonra onları tekrar uygulamaya yanaştı. Azalan ve hemen hemen anlaşılmaz bir yadsımayla, asıl kimliğinden ayrılarak Yasama Organı (Corps Legislatif) haline geldi. Yalan dolanlarla, yüksekten atmalarla hep Bonapartvari tavırlar takındı. Koalisyon kabinesinin yalın kuruluşu,[3] (parlamento aygıtı deviniminin dayandığı uzlaşmazlık zemininde), artık eski par-

(1) Occasional Correspondent, Londra 6 mart 1857.

(2) Avam Kamarası görüşmeleri: 26, 27 şubat, 2, 3 mart 1857. Palmerston'un 263'e karşı 247 oyla bozgunu sonucu görüşmeler biter. Palmerston bu kez politik destek için gözlerini taşraya çevirir.

(3) Lord Aberdeen kabinesi.

tilerin miadını doldurmuş olduğu gerçeğini ortaya koyuyor. Partilerin bu güçsüzlüğü önce koalisyon kabinesinde kendini gösterdi. Şunu hemen söyleyelim savaş da yarım asırlık politika hayatında hiç bir partiden olmayan, fakat bütün partileri kullanan tek bir kişinin güçsüzlüğünün kemikleşmesine yardım etti. Araya, Rusya'yla yapılan savaş girmeseydi, eski partilerin bitkinliği kesin bir dönüşüme yol açacaktı. Oy kullanma ve temsilci gönderme haklarından yoksun olan bazı kitle örgütlerine hiç olmazsa siyasî hakların verilmesiyle, (taze kanın verilmesiyle) parlamento bünyesine yeni bir hayat girdi. Savaş ise bu doğal süreci kısalttı. Kitlelerin yararına olmaktan uzak eski parlamenter uzlaşmazlıklarının tasfiyesini engelleyen savaş tek bir adamın ayrıcalıklı kazancından yana oldu.

İngiliz halkının politik kurtuluşu yerine, Palmerston diktatörlüğü başımıza geçmişti.(4) Savaş bu sonucu doğuran güçlü bir motordu ve savaş bunu garanti edecek biricik araçtı. Bu yüzden savaş Palmerston diktatörlüğünün devamı için hayatî önemi olan bir koşuldu. Rus Savaşı ingiliz halkına Paris Barışı'ndan daha çekici geliyordu. Redan rezaleti(5) ve Kars'ın düşmesi(6) himayesi altında gerçekleşen

---

(4) Lord Palmerston üzerine Marks'ın yazdığı sekiz makale **People's Paper'** (Halkın Gazetesi) da yayınlandı. Ekim-aralık 1853. (1899, **The Life of Lord Palmerstone** olarak, sonradan çıktı. «Palmerston'un Diktatörlüğü», 1857'de doruğuna vardı.

(5) Sivastopol'a yapılan son hücumlarda, ingilizler Redan'da püskürtüldüler, fransızlar Malakov tabyasını ele geçirdiler.

(6) Açlık ve yardımcı kuvvetlerin yetişemeyişiyle kasım 1855'de kilit önemdeki bir Türk mevzii, Kars, beş aylık bir kuşatmadan sonra teslim oldu. İngiliz komutanı general Williams tarafından, Gürcistan'da, «Rusya'nın Kafkaslardaki Polonyası,» yeni bir cephe açar gerekçesiyle, müttefik yardımı engellendi. Rusya'nın sınırlarını çevreleyen ezilen milliyetleri, savaşa katılmaktan ve devrimci bir dönüşüme girmelerinden alakoyan İngiltere'nin değişmez politikası burada da karşımıza çıkıyor. Mark ve Engels tarafından, nisan 1856'da **People's Paper** (Halkın Gazetesi) da Kars üzerine dört makale yazıldı. (1897'de **The Eastern ques-**

ingiliz Aşil'i o zaman niye bu fırsattan yararlanmasın? Seçenekleri belirlemenin denetimi dışında olduğu açıktı.

Birleşik Devletleri yanlış anlamasıyle bir kenara ittiği Paris antlaşması yüzünden, Napoli seferi, Bonapart'la göstermelik ağız dalaşları, İran'ı istilâ etmesi nedeniyle ve Çin'deki katliamları yüzünden başka seçeneği yoktu.

Sorun üzerindeki soruşturma önergesinin oylamasına geçilmesiyle, Avam Kamarası Kabinenin çanına ot tıkadı. Kamaranın oylama talebi, sıradan bir parlamento oylama isteği değildi, bir isyandı —parlamentoya anayasal niteliklerinin yeniden kazandırılması yolunda yapılan güçlü bir girişim olmuştu.(7) Bu, parlamentoya egemen olan duyguydu. Derbyit'lerden, Peelit'lerden, Manchesterlilerden ve kendilerine Bağımsızlar denilen heterojen çoğunluğun birçok franksiyonunu harekete geçiren belirli ögeler her ne olursa olsun, onları aynı Lobi'de birleştiren etmen, kesinlikle bir bayağı (vulgar) anti-kabine atmosferi olmadığı için, hepsi ileri sürdüklerinde içtendiler. Böylesi Palmerston'un savunmasının özetiydi. Kendisini bir suikastın kurbanı olarak tanıtarak zayıflığını yanlış anlaşılmış olmakla örttü. Old Bailey Cezaevinin mahkûmlarına bile son derece banal gelebilecek bu kendini temize çıkarma çabalarını çürüten Mr. Disraeli'den fazla hiç kimse mutlu olamazdı.

«Başbakan, her şeyden önce bir koalisyona hakim olamamış adamdır. Nedenmiş, efendim, ilkesiz koalisyonların ustasıymış da ondan. Bakın hükümeti kurulu, dirlik içinde. Kabinesinin her üyesinin bu parlamento içinde güvenoyu ile desteklendiği daha geçen yıldı. Öteki mecliste, görev başına geçtiği zaman, başbakanın hangi konuda olursa olsun kendisinden hiç rehine istemeyeceğini açık yüreklilikle belirten hükümet üyesince buna muhalefet edilmişti. (Gülüşmeler) Soylu Lord bu ilkesiz birliğin daha yeni yeni far-

---

tion (Doğu sorunu) adıyle yeniden çıktı.) Marks, Mavi Kitap'ta her şeyin son derece özenli bir açıklamasını yapmıştı: **Affairs in Asiatic Turkey and the Defence and Capitulation of Kars, 1856.**

(7) Anayasal nitelikler.

kına varmıştır! Soylu Lord koalisyona hakim olamaz! Soylu Lord ancak politikayla doğup, politikayla beslenenler arasında hareket alanı bulur. (Bravo sesleri, gülüşmeler.) Bu toy Herküller... (Lord Palmerston'u göstererek) Whig (liberaller) beşiğinden gelmedir. Ve ne kadar tutarlı bir siyasî hayatı olmuştur! (Gülüşmeler.) Kendisinin her ilkeyi denediği ve her partiyle ilişki kurduğu geride bıraktığımız yarım yüz yıla baktığımızda, soylu Lord, zulüm ile başlayıp böyle giderse yıkım ile sona erecek olan Çin politikasını onaylayamayan meslektaşlarının oluşturduğu parlamentonun en seçkin üyelerini içinde barındıran Avam kamarasının çoğunluğundan korktuğu için, bu gece koalisyonlara ateş püskürüyor. (Coşkun tezahürat). İşte soylu Lord'un durumu budur. Biz soylu Lord'un bu politikasını savunduk mu? Çin'le ilişkilerimizi sağlama bağlayacak tek bir ilke getirmiş midir, soylu Lord? Tehlikeli ve kararsız anlarımızda bize kılavuzluk edecek tek bir siyasî öğütte bulunmuş mudur? Aksine, şöyle —Ne?— diyerek, kurbanı olduğu suikastin zayıf ve örnek alınacak durumunu gizlemiştir. İcraatını erkekçe ve devlet adamına yakışacak bir tarzda savunmamıştır. Gerçekten, tükenmiş ve modası geçmiş olarak gördüğüm oturumun akışı içinde, yapılan küçük gözlemleri yeniden ortaya atmakta ve etrafına bakıp her şeyin bir tertip olduğunu söylemektedir! Tek bir ilke tesbit etmeksizin hükümet kurmaya alışıktır, bütün sorunun, geçici durumun bir sonucu olduğunu söylemeye alışkındır. Aslında bütün sorun, iç ya da dış, ülkenin can damarını ilgilendirebilen ya da ulusun düşüncesini etkileyebilen herhangi bir konuda görüşünü açıklamanın gereğini duymadan, soylu Lord'un şu iskemlede oturuyor olmasıdır. Soylu Lord, eğer bir devlet adamıysa, sonunda bir politikası olması gerektiği zamanın gelip çattığını anlayacaktır. (Bravo sesleri.) Ama böyle olmayacak. Kabinesinin yaptığı gaflar orta yerde. Parlamentonun iradesini belirlemeden yana olan herkes onu, bir tertibin kurbanı olduğu sözleriyle ülkeye şikayet edecek ve düşürmek için birleşecektir.» (Bravo sesleri.)(8)

(8) The Times. 4 mart 1857.

Bununla birlikte, görüşmelerin birbirine böylesine kenetlenmiş ateşli çıkarlar yüzünden ilginç bir havaya girmiş olduğunu düşünmek büyük bir hata olurdu. Birbirini izleyen geceler görüşmelere devam edildi. Hâlâ bir ayrılma yoktu. Mücadelenin en önemli anında gladyatörlerin sesleri izleyenlerin gürültü ve patırtısı içinde boğulup gider. Gece üstüne gece konuşmalar entrikalara ve hileli eylemlere geçebilmek ve bir yirmi dört saat daha kazanmak için sanki zamana karşı konuştular. İlk gece Mr. Cobden, zekice hazırlanmış konuşmasını yaptı. Lord Bulwer ve Lord John Russell da iyiydiler. Başsavcı onlara, «O, başka bir yerde yapılan tartışmalarla, bunun gibi bir konu üzerinde yapılan görüşme ya da tartışmaları bir an için kıyaslayamadı,» derken tamamen haklıydı. İkinci gece, her iki taraf savunucularının, avukat Mr. Whiteside ile başsavcının karşılıklı ağır suçlamalarıyle geçti. Bu arada, Sir James Graham görüşmeleri şöyle bir kızıştırmaya kalkıştı, ama başaramadı. Gerçek Bandıera canisi olan bu adam yapmacık bir tavırla birden, «Ellerini döktüğü masum insanların kanlarıyle yıkardı,» diye bağırdı, şiddeti yarı bastırılmış alaycı bir kahkaha seli kendi kederini yansıttı.(9) Üçüncü gece durum hâlâ gergindi. Öbür savcının sorularını yanıtlayan savcı Sir F. Thesinger ve Sir F. Thesinger'e yanıt vermeye çalışan komiser Shee meşguldüler. Sir John Pakington tarım sorunu üzerinde belâgatli bir konuşma yaptı. Kars bölgesinden gelen general Williams da (Karslı Williams - General Willi-

(9) 1844'de içişleri bakanıyken, Sir James Graham, Mazzini'ye —sonradan Londra'ya yerleşen bir mülteci— gönderilen bütün mektupların açılmasını emretmişti. Mektupların içerikleri Avusturya hükümetine bildiriliyordu. Bu şekilde, Avusturya ordusundaki İtalyan subaylardan Bandiera kardeşlerin ihanet ettiklerine inanılıyordu; Napoli'nin kurtuluşu için hazırladıkları plandan ötürü idam edildiler. Yalnız radikal önderler (W. J. Linton, Duncombe vd.) değil, Carlyle ve Macaulay da bu tahriki yürüttüler. Lordlar ve Avam Kamaralarının içişleri bakanlığı sorunu üzerinde uzlaşamamalarından mektupları zorla açma işlemi durduruldu.

ams of Kars) oradaydı. Sadece birkaç dakika konuşmaları sakin bir şekilde dinledi. Bu birkaç dakika sonunda kendiliğinden parlamento havasının dışına itildi ve kendisinin aradıkları adam olmadığını anladı. Son olarak Sir Sidney Herbert'i görüyoruz. Peelite hizbinin bu şık bayı, zarif, keskin karşıt tezli, fakat kendisinin yeni kanıtlar getirmesinden çok diğer konuşmacıların kanıtlarına bağlı olan konuşmasını yaptı. Geçen gece yapılan görüşmenin boyutları, nerdeyse Avam Kamarası tartışmalarının doğal boyutlarıyle kıyaslanabilecek bir düzeye ulaştı, Roebuck Gladstone, Palmerston ve Disraeli her biri kendi çizgilerinde büyüktüler.

Asıl güç nokta, görüşmelerin huysuz atından, Sir John Bowring'den kurtulmak ve kişisel olarak Lord'u «masum katliamı»ndan sorumlu tutarak, sorunu anavatana getirip, Lord Parmerston'la bütünleştirmekti.(10) Sonunda, bu yapıldı. İngiltere'deki, yaklaşan genel seçimlerin esas olarak bu nokta üzerinde döneceği düşünülürse, tartışmanın sonuçlarını koyulaştırmak yanlış olmayabilir. Kabinenin bozgunundan sonraki gün ve Avam Kamarasının feshine ilişkin bakanlık ilânının yayınlanmasından önceki gün, The London *Times* aşağıdaki iddiaları sıraladı.

«Ulus... sorunun kesin yanıtını öğrendiğinde olasılıkla şaşıracaktır... Altı hafta önce dünyanın öbür yanında, eski yönetimin atadığı resmî görevlilerce yaratılan bir dizi olay yüzünden Lord Palmerston kabinesi halkın güvenini yitirmiyor mu?» (Bakanlar Noel'de olaydan haberdar oldular ve o zaman başka herkes kadar masumdular.)

«Anlatılanlar bir mehtap masalı mıdır yoksa *Arap geceleri (Arabian nights)* öykülerinden bir bölüm müü olmuştur? Şimdiki hükümet bu kadar az şeyle yetinemez... Lord Palmerston yönetimi, (kendisinin görev başına getirmediği, ilişkisinin olmadığı kişilerce yapılan) kendisinin hiç bir zaman — yapmadığı ve yapamadığı işler yüzünden mahkûm edilip yerini başkasına bırakmalı mı?»(11)

---

(10) 1856 ve 1857'de Canton'un başarılı bombardımanı için Olayların Özeti bölümüne bakınız.

(11) **The Times,** 5 mart 1857.

Canton katliamını Palmerston diplomasisinin indirdiği büyük bir darbe olarak, bütünüyle doğrulayan bir belgenin düşüncesiz, övgülü üslûbuna bakıldığında, sürüncemeli bir görüşme boyunca karşımıza bazı sancılı (ne Palmerston'un ne de mahiyetindekilerin bir zamanlar hiç umursamadıkları), gerçekler çıkabilir. 1847'de, dışişleri (Foreign Office) bakanıyken Lord Palmerston'un, Canton'a girme konusunda Hong Kong'daki İngiliz yetkililerine gönderdiği talimat metni tehditkâr bir üslûp taşıyordu. Bir müddet sonra, Palmerston'un bu ateşliliği, koşullar ne olursa olsun kesinlikle, İngiltere'den tam bir yetki verilmedikçe Çinlilere karşı herhangi bir taarruz hareketine girişmemeleri emrini vererek, Hong Kong ve Seylan'daki deniz birlikleri komutanlarına kesin yasaklamalar gönderen Lord Grey tarafından yatıştırılmıştı. Her nasılsa, Russell kabinesinin ayrılmasından kısa bir süre önce 18 ağustos 1840'da, Lord Palmerston Hong Kong'daki İngiliz elçiliğine şu talimatı gönderdi:

«Ne Pekin hükümeti ne de yüksek rütbeli Cantonlu memurlar kendilerini aldatmasınlar... İngiliz hükümetinin şimdiye kadar gösterdiği sabır, zayıflık duygusundan gelmeyip üstün kudretinin bilincinde olmasındandır. Eğer koşullar gerektiriyorsa, İngiliz hükümeti ne yapacağını çok iyi bilmektedir. *İngiliz askerî gücü, taş taş üstünde bırakmayacak şekilde Canton şehrini yerle bir etmeye muktedirdir. Bu da* kent halkını acılara boğan en ağır bir ceza olur.»(12)

1856'da Lord Palmerston'un başbakanlığı zamanında başlayan Canton bombardımanı, daha 1849'da Russell Kabinesinin dışişleri bakanlığındayken, Hong Kong'a gönderdiği son mektupta, yine Lord Palmerston'ca öngörülüyordu. O zamandan itibaren iş başına geçen bütün hükümetler, Hong Kong'daki İngiliz yetkililerinin Canton'a girişini engelleyen yasağın gevşetilmesine izin vermediler. Bu, Russell kabinesindeki Malmesbury Lordunun, Derby kabinesindeki Granville Lordunun, Aberdeen kabinesinde görev alan Newcastle

(12) Sir James Graham'ın oturumdaki konuşmasından alınmıştır. **The Times** 27 şubat 1857.

Dük'ünün sahip çıktığı bir sorun olmuştu. Nihayet 1852'de, o zamana dek Canton konsolosluğunu yapan, Doktor Bowring büyükelçi olarak atandı. Doktorun atanma işlemi, Aberdeen kabinesinin(13) bilgisi ve izni alınmaksızın Palmerston'un aleti durumundaki Lord Clarendon'ca yapıldı. Bowring şimdi gündem konusu olan sorunla ilk kez karşı karşıya geldiği zaman Lord Clarendon, 5 haziran 1854 tarihli talimatında, Bowring'e haklı olduğunu, ancak amacının gerçekleşebilmesi için yeterince deniz birliklerinin gelmesini beklemek gerektiğini söylüyordu. İngiltere o sıralarda Rusya'yla savaş halindeydi. Arrow olayı patlak verdiğinde, Bowring barış yapıldığını yeni öğrenmişti. Bu arada deniz birlikleri de yola çıkarılmak üzereydi. Sonra Yeh ile olan çatışma çıktı. Olan bitenle ilgili raporu aldıktan sonra, 10 haziran günü Clarendon, «Majestelerinin hükümeti, Sir M. Seymour ve zatıâlinizce izlenen tutumu bütünüyle onaylamaktadır.» şeklinde durumu Bowring'e bildirdi. Birkaç sözcükte yatan bu tasvibi başka talimatlar izlemedi. Tersine, amiralliğe bir yazı yazılarak, «*ılımlı* davranışı ve Çin vatandaşlarının can ve mal güvenliği konusunda gösterdiği itina»dan ötürü, Lord Clarendon, Mr. Hammond'u hükümetin takdir duygularını amiral Seymour'a bildirmekle görevlendirdi.

Bundan da anlaşılacağı üzere, Çin katliamını planlayan kişinin Lord Palmerston'un ta kendisi olduğundan hiç kuşku duyulmamalıdır. Bu mektup olağan sınırlarını aştığından Birleşik Krallık seçmenlerine sağlık kazandırmak için Lord Palmerston nelerden medet umuyor sorusunu bir başka mektupta yanıtlamama izin vereceğinizi ümid ederim.(14)

---

(13) **The Times.** 4 mart 1857.

(14) Çin sorunuyla ilgili olarak Palmerston'un 'taşra'ya baş vurması kendisine; iskemlelerini kaybeden Bright, Cobden ve Milner Gibson'ı içeren 'barış partisi'nin bütün adaylarını, kısacası büyük bir çoğunluğu kazandırdı. 1855'deki Kırım Savaşı sırasında Lord Aberdeen'in yerine başbakan olarak geçtiği zaman hiç genel seçim olmadı. Hububat Yasası görüşüldüğü günlerde geçen olaylar yüzünden artık yaşlı

Seçim süresi bir ayı buldu. Kasaba seçimleri sonucu, Palmerston'un kazandığını ilân ediyordu. Yeni parlamento gündemine başlamadan önce Çin'e yeni büyükelçi olarak, 30 Haziran'da parlamento toplandığı zaman İngiltere'den ayrılan Lord Elgin'in atanması işine geçti.

Manchester okulunun bir bütün olarak orta sınıflara önderlik edemeyeceğinin göstergeleri olan İran'daki son başarılarla birlikte savaşın sürdürülmesi ve savaş politikası Palmerston'un zaferlerine eklendi. (Marks'ın 31 mart tarihli Cobden, Bright ve Gibson'ın bozgunu üzerine yazdığı makale 17 nisan 1857'de **Tribune**'de çıkmıştır.)

5. [RUSYA VE ÇİN]

New York Daily Tribune, 7 nisan 1857

Lord Palmerston ve Louis Napoleon'un zor kullanımla nüfuz etmek istedikleri Çin ile ticaret ve ilişki kurma sorunu incelenirken, Rusya tarafından ele geçirilen toprakların durumu göz ardı edilemez. Aslında, Çinlilerle askıya alınmış mücadelenin bir sonucu olarak, herhangi bir parasal masraf ya da askerî yayılmaya gerek duymadan Rusya'nın sonunda daha kazançlı çıkabilmesi mümkündür.

Rusya'nın Çin imparatorluğu ile ilişkileri oldukça özel tutulmuştur. Hatta İngilizler ve bizimkiler bile —çatışmalar askıya alındığı için fransızlar amatörlükten biraz sıyrılmışlardı— Canton genel valisiyle doğrudan ilişki kurma ayrıcalığını elde etmemişlerdi. Pekin'de bir büyükelçilik kurma hakkını elde etmeleri Rusları memnun ediyor. Çin imparatorluğunun haraca tâbi sömürgelerinden biri olduğu için, Tanrısal Saray'a göre ancak itaat etmesi kaydıyle elde ettiği bir avantajdır Rusya'nınkisi. Kendini hiç bir şekilde salt diplomatik manevralarla sınırlamayan Rus diplomasisinin, Avrupa'da olduğu gibi Çin'de de etkisinin güçlenmesi doğaldır. Çin ile sürdürülen deniz ticaretinin dışında olan Rusların, bu tür ticaretin doğurduğu geçmişteki ve halen sallantılı olan anlaşmazlıklarla ilgili bir dertleri yoktur.

Ve de Ruslar özellikle, uzun zamandır Çin sahillerine korsanvari musallat olan talancı maceraperestlerle, ülkelerine denizden gelen bütün yabancılara eskiden beri duya

geldikleri antipatiden kaçındılar. Deniz ticareti yoluyla yapılan bu yayılmanın zararlı bir sonucu olarak, Ruslar kendilerine uygun gelen ve aynı zamanda rakipsiz oldukları kara ticaretini benimsediler. 1787'de Katerina zamanında, bir antlaşmayla düzenlenen bu trafik, bir aksilik olmazsa esas olarak Güney Sibirya ve Çin Tataristan'ı sınırı üzerinde bulunan, Irkutsk şehrinden yaklaşık yüz mil kadar güneyde, Baykal gölü kıyısındaki Kiachta üzerinden geçecekti. Bir çeşit yıllık panayır halinde sürdürülen bu ticaret, Kiachta'da buluşup, (ticaret tamamen trampayla yapıldığından) fiatları tesbit eden altısı Rus altısı Çinli 12 komisyoncu tarafından düzenlenmektedir. Çin tarafının pazara sürdüğü ticarî mal Çay, Rus tarafının ise pamuklu ve yünlü dokumalardır. Son yıllarda bu ticarette büyük bir artış kaydedilmektedir. On, on iki yıl önce Ruslara satılan çayın miktarı kırk bin balyayı aşmazken, 1852'de yüz yetmiş iki bin balyayı buldu. Deniz yoluyla yapılan ikinci derece kaliteli ithalâtın aleyhine kıta tüketicilerine (Rusya) kervan yoluyla gönderilen çayın büyük kısmı üstün kaliteliydi. Çinlilerin sattığı öteki mallar az miktarda şeker, pamuk, ipek ve ipek mamulleriydi. Ama hepsinin genel ticaretteki yüzdesi oldukça düşüktü. Ruslar, pamuklu ve yünlü kalem malların karşılığını Rus derisi, işlenmiş maden, kürk, hatta afyonla ödediler. Alınan ve satılan malların tutarı onbeş milyon doları buluyordu. 1853'de, Çin'in iç dertleri ve çay bölgelerine giden yolun yağmacı asî çetelerce ele geçirilmesinden ötürü, Kiachta'ya gönderilen çayın miktarı elli bin balyaya düştü. Ve 1853'de toplam ticarî değer altı milyon dolar dolaylarındaydı. Bununla birlikte, onu izleyen iki yıl içinde, bu ticaret yeniden canlandı ve 1855 panayırı için Kiachta'ya gönderilen çay yüz oniki bin balyadan aşağıya düşmedi.

Artan bu ticaretin sonucu, Rus sınırları içinde yer alan Kiachta basit bir kale ve panayır yerinden gösterişli bir şehir haline geldi. Sınır bölgesinin bu kesiminde seçkin bir yerleşme merkezi olup, yönetimine bir askerî komutan ile bir vali getirildi. Aynı zamanda, yaklaşık dokuz yüz millik mesafeyi bulan Kiachta ile Pekin arasında, resmî

yazışmaların yapılabilmesi için, yakınlarda doğrudan ve düzenli posta hizmetleri de örgütlendirildi.(1)

Sallantıya bırakılan anlaşmazlıklar deniz ticaretini baskı altında tutacaktır. Avrupa'nın, bütün çay ikmalini bu yolla yaptığı da ortadadır. Deniz ticaret yolları açık olsa bile, demiryollarını tamamladıktan sonra, Avrupa pazarlarına çay temini konusunda Rusya'nın denizci uluslara güçlü bir rakip olabileceği akla oldukça yatkındır. Kronstadt ve Libov limanlarıyle, ülkenin içlerinde, Kiachta'daki ticareti yürüten tüccarların ikametgâhı olan Nijni-Novgorod antik şehri arasında doğrudan bağlantıyı bu demiryolları sağlayacaktır. Avrupa'nın çay gereksiniminin bu yolla karşılanması, aynı amaca yönelik bizim Pasifik Demiryolu Projemizin gerçekleşmesinden mutlak daha bir olasılık içindedir. Çin'in öteki ana ihraç malı ipek, maliyetiyle kıyaslandığında az hacimli bir mal olup nakliyesini de karayolunun dışında yapmak mümkün değildir. Çin trafiği Rus mamullerine başka hiç bir yerde bulamayacakları bir geçidi, açmıştır.

Bu kara ticaretinin gelişmesini hiç bir şekilde sınırlandırmayan Rusya'nın çabalarını görebiliyoruz. Amur nehrinin her iki yakasını, (şimdi Çin'de yaşayan ırkın anavatanı), kendine mal ettikten bu yana daha birkaç yıl geçti. Son savaş sırasında bu yöndeki gayretleri biraz dinmişti. Fakat tüm enerjisiyle bu işe tekrar girişeceğinden kuşku duyulamaz. Kuril adalarını ve Kamçatka kıyılarını sömürgeleştiriyor. Halen bu denizlerde filosunu dolaştırıyor ve Çin ile deniz ticaretine başlamak için fırsat kolladığı su götürmez.(1) Bu da, tartışmasız tekelini eline geçirdiği kara ticaretinin küçük bir sonucudur.

---

(1) Kiatchta'nın gelişmesiyle, Marks R. Montgomery Martin'in hazırladığı rapordan biraz yararlanmaktadır. **China, Political, Commercial and Socialin an Offical Report to H.M. Government** 1847, cilt 2, Bölüm IX. «Kiachta'daki Rus Yerleşmesi» pr. 415-428. Bundan 150 yıl önce 1727'de kurulan, Rus-Çin ticaretinin belli başlı merkezi haline gelen Kiachta, şimdi SSCB'nin Buryat-Moğol otonom cumhuriyetinde yer almaktadır.
(3) Rusya'nın Pasifik'e ilerleyişi 1846-60.

6. [KİMİN VAHŞETİ?]

Newyork Daily Tribune 10 nisan 1857(1)

Hindistan'daki korkunç zulüm parlamentoya teşhir edildiği zaman, onurlu East India Company'nin müdürlerinden, Sir James Hogg cesurca söylentilerin asılsız olduğunu ileri sürdü. Bununla birlikte, izlenen soruşturma, parlamento üyelerine olayın müdürlerce iyi bilinen gerçeklere dayandığını göstermiştir. Sir James de şirketin kapısına gelip çatan felâket yüzünden, «söz dinlemez cahil,» «haberli cânî» gibi olmadık hakaretlerle karşılaştı. İngiltere'nin şimdiki başbakanı Lord Palmerston ve dışişleri bakanı Clarendon Lordunun aynı özenilmeyecek durumda oldukları gözlerden kaçmıyor. Belediye başkanının verdiği yemekteki konuşmasında, Çinliler üzerinde uygulanan vahşeti haklı çıkarmaya kalkışan başbakan şöyle dedi:

«Bu durumda, hükümet haksız gelişmeleri uygun görmüş olsaydı, o zaman bütün ülkenin ve parlamentonun eleştirisini üzerine çekecek bir iş yapmış olurdu. Fakat, biz bu gelişmelerin gerekli ve yaşamsal önemi olduğuna inanıyoruz. Ülkemize büyük bir yanlış anlamanın egemen olduğunu da görmekteyiz. Dünyanın öbür ucundaki vatandaşlarımızın, sessizlik içinde geçiştirilemeyecek, bir takım aşağılamalar, zulümler ve barbarlıklarla karşılaştıklarının farkındayız.

(1) Marks, makaleye başlık koymamıştır. Üçüncü paragrafın ilk cümlesinden sonra, makale Arrow sorununda geçen olayların toplu bir özetini vermektedir.

(Bravo sesleri.) Bu ülkenin egemenlik haklarının çiğnendiğinin ve dünyanın bu bölgesindeki çıkarlarımızın savunulmasını ilgilendiren bölgesel zorlamaların yalnız hoşgörülmeyeceğinin değil —biraz güçlendiklerini hissedince böyle davranmaya kalkışıyorlar— bu zulümlerin sabrımızı da taşırdığının farkındayız. —Aynı koşullarda olsaydık, izlenecek görevimiz olarak kesinlikle sahip çıkardık,— haklı olduğunu söylediğimiz gelişmeleri onaylamasaydık, vatandaşlarımızın bizi rahatlattığı güvenine ihanet etmiş olacağımızın da farkındayız. (Bravo sesleri.)»(2)

Şimdi, İngiltere halkının çoğu ve büyük ölçüde dünya halkı böyle şatafatlı sözlerle aldatılıyor, sayın Lordlarının kendileri de sözlerinin doğru olduğuna inanmaz, eğer inanıyorsa «haberli cânîye» de, söz dinlemez cahile de ihanet etmiş olur. Çin'deki İngiliz anlaşmazlıklarıyle ilgili ilk raporun elimize geçmesinden bu yana, hükümet yanlısı İngiliz ve Amerikan basınının bir bölüğü ağız birliği etmişcesine Çinlilere yığınla suç atıyorlar. Yok antlaşma hükümlerinin silinip süpürülmesi, yok İngiliz bayrağına hakaretler, Çin topraklarına yerleşen yabancıları aşağılamak ve bunun gibi daha niceleri. Lorcha Arrow olayını temize çıkartmak için, bu suçlamaları destekleyecek henüz tek bir fiilî eyleme rastlanamadı. Ve yine, sorunun değerini gerçekten anlamak isteyenleri tam anlamıyla yanıltmak için bu olayın nedenleri parlamento üslûbuyla cilâlanıp, çarpıtılarak takdim edildi.

Arrow Lorcha'sı, sahibi Çinli fakat birkaç İngilizin işlettiği küçük bir tekneydi. Geçici olarak İngiliz bayrağı taşıma iznini öngören ruhsat da verilmişti. İddia edilen «tahrik»ten önce süresi sona eren ruhsat Lorcha'nın tuz kaçakçılığı yaptığı ve üzerinde bazı çok kötü tipleri —Çinli korsan ve kaçakçıları, yetkililerin uzun zamandır peşlerinde olduğu eski kanun kaçaklarını barındırdığı söyleniyordu. Canton limanında demirli dururken —yelkenleri sarılmış ve

(2) Palmerston'un, genel seçimlerden önce bakanlara verilen yemekteki konuşmasından, «reported in London Press March 21, 1857.»

bayraksız halde— polis Lorcha'da suçluların olduğunu anlamıştı, tekneye çıkıp aranılanları yakaladı. Buna benzer bir olay burada olsaydı, nehir kaçakçılarının civardaki yerli ya da yabancı teknelerin içine gizleneceği bizim rıhtım polisinin aklına gelir miydi? Neyse, bu tutuklamada mal sahiplerinin parmağı da vardı, kaptan İngiliz konsolosuna gidip durumu şikâyet etti. Konsolos, yeni atanmış genç bir adamdır. Ve öğrendiğimiz kadarıyle, aceleci ve alıngan tabiatlı biri, *özel mülk (in propria persona)*'ün güvertesine hışımla çıkar ve sadece basit görevini yapmakta olan polislerle sinirli bir tonda münakaşaya girişir. Sonuç olarak bir türlü tatmin olmaz.

Sonra hızla konsolosluğa döner ve tazminat ödenmesi, özür dileme konuları üzerinde Kwangtong eyaleti genel valisine verilecek ültimatomu hazırlar, bu arada Hong Kong' da bulunan Sir John Bowring'le amiral Seymour'a yazdığı yazıda; kendisine ve ülkesinin bayrağına, her türlü tahammülün ötesinde, hakaret edildiğini belirtir, Canton'a karşı uzun zamandan beri beklenen gövde gösterisinin tam zamanı olduğunu, güzel, tumturaklı cümlelerle ima eder.

Vali Yeh, heyecanlı genç İngiliz konsolosunun taşkın isteklerini nezaketle ve sakin bir biçimde yanıtlar. Gemiye gizlenmiş suçluların tutuklanma nedenini açıklar ve sorunun yanlış değerlendirilmesinden ötürü üzüntülerini de bildirir. Aynı zamanda İngiliz bayrağına hakaret diye en küçük bir niyetinin bulunmadığını belirtir ve yasalar karşısında suçlu oldukları halde, adamları geri gönderir. Oldukça ciddî bir yanlış anlama pahasına bile onları alakoymak istememektedir. Fakat, bu, sayın konsolos Parkes için tatmin edici değildir — Resmî bir özür dileme yapılmalıdır ona ve bir de yüklü tazminat ödenmelidir. Ya da vali Yeh işin sonuçlarına katlanmalıdır. Bir müddet sonra amiral Seymour İngiliz filosuyla gelir ve hemen bir başka yazışma faaliyeti daha başlar. Amiralin ifadesi dogmatik ve bağlayıcıdır. Çin resmî görevlilerininki ise serinkanlı, sabırlı ve naziktir. Amiral Seymour Çinli yetkililerle, Canton surlarının öbür tarafında, kişisel bir görüşme isteğinde bulunur. Vali Yeh,

bunun bütün uygulamaya aykırı düştüğünü ve Sir George Bonham'ın da bu türden davranışları onaylamamış olduğunu söyler. Gerekiyorsa, şimdiye kadar yapıldığı gibi, şehrin surları dışında bir görüşmeye razı olacaktı, ya da amiralin Çin geleneklerine ters düşmeyen isteklerini karşılamaya hazırdı. Fakat bunlar, İngiliz gücünün Doğu'daki savaşmak isteyen temsilcisine uygun gelmiyordu.

Kısaca açıklanan bu nedenler yüzünden en haksız savaş başladı. Canton'un saldırgan olmayan sakinleri ve barış yanlısı tüccarları boğazlandılar, konutları yerle bir edildi, «İngiliz can ve malının Çinlilerin saldırgan eylemleriyle tehdit edildiği!» çürük bahanesiyle insan hakları çiğnendi. Hiç olmazsa sorunu tartma yolunu seçen İngiliz hükümeti ve ingiliz halkı bu suçlamaların ne kadar hileli ve kof olduğunu anlıyorlar. Soruşturmayı ana yönünden saptırıp, kamuoyunu güya Çinlilerin yaptığı bir dizi saldırılarla etkilemek için, Lorcha Arrow olayını öne sürerek, kendilerine yeterli bir *casus belli* (savaş nedeni) olacak girişimlerde bulundular. Fakat bu iddialar temelsizdir. İş buna kalırsa asıl Çinlilerin, İngilizden en azından doksan dokuz şikâyetleri olur.

İngiliz himayesi altında Çin'de yaşayan yabancıların antlaşmayı gündelik ihlâlleri karşısında İngiltere basını ne kadar da sessiz! Yıllarca İngiliz hazinesini, insan hayatı ve morali pahasına, besleyen yasadışı afyon ticareti konusunda kulağımıza bir şey gelmiyor. Küçük memurların sürekli rüşvet almaları, Çin hükümetinin dolandırılışı da bize hiç duyurulmuyor. Yanlış yönetilen ve esir haline getirilen göçmenlerin Peru sahillerindeki kölelikten ve Kübalı esirlerden daha kötü koşullarda satılığa çıkarılmaları üzerine, «ölümle bile cezalandırılırlar,» reva görülen haksızlıklardan hiç haberimiz olmuyor. Çinlilerin çekingen tabiatlarına karşı yapılan zorbalıklar, yabancıların ticarete açmak için, limanlara yönelttiği küstah tecavüzler, bize hiç duyurulmuyor. Ne bu olan bitenlerden, ne de daha fazlasından haberimiz olmuyor. Çünkü ilkin, Çin'in dışında olanların çoğu bu ülkenin toplumsal ve moral durumlarına pek az özen

gösterirler, ikincisi sonunda hiç bir parasal avantaj elde edilmeyecekse olayları körüklememek siyasî basiretin bir parçasıdır. Böylece, çaylarını satın aldıkları bakkaldan fazla ileriyi göremeyen İngiliz halkı, kabinenin ve basının boğazından aşağı atmak istediği bütün bu palavraları yutmaya hazırlanıyor.

Barış ve dostluğun en küçük izini yokeden Afyon Savaşı, İngilizlere karşı nefretin sönmüş ateşlerini yeniden kıvılcımladı. Hristiyanlığı yayma çalışmaları ve ekonomik ilişki sorunu, bu çatışmanın dışında tutmamamız gereken en yüksek düzeyine ulaşmıştır. Çinliler, kendilerine karşı düzenlenen kıyımda yekvücut hareket eden Batı Dünyasının bütün uluslarının insafına bırakılmamalıdır.

7. [BAZI RESMİ YAZIŞMALAR]

New York Daily Tribune, 2 haziran 1857(1)

Doktorumuzun ikinci kez büyük bir başarı kaydettiğini söylememizi gerektiren, Lord Palmerston'un parlamentoya gösterdiği, belgeler arasında doktorumuz Parker ile sayın komiser Yeh arasında geçen yazışmanın özetlerini buluyoruz.(2) Böylece, doktor, Hong Kong'daki ekmeklerin zehirlenmesi olayını şikâyet etmektedir.(3) Yeh'in cevabı aşağıdaki gibidir:

---

(1) Başlıksız makale.

(2) Dr. Peter Parker Çindek A.B.D. Hükümet görevlisi. (Macao'da yargı görevinde bulundu).

(3) Alıntıların kaynağı için bkz. **Further relating to the proceedings of H. M. Naval Forces at Canton.** (27 Aralık 1856-28 nisan 1857) Dr. Peter Parker, 1857 haziran'ında dışişlerine ekmek zehirleme olayını bir tertip olarak bildiren Sir J. Bowring tarafından bu işlere sokulmuştu. Birçok Çinli emekçi, bu arada Sir J. Bowring'in ailesi de içinde arsenik olan bu ekmekler yüzünden zehirlenmişti. Ölen olmadı. Bowring, «Suikastler ve kundaklamalar karşısında gerilemeyeceğiz,» diyerek dostlarına güven veriyordu. **Liverpool Courier,** 24 şubat 1857) «Girişim başarılı olduğundan bir ayaklanmaya kalkışılacağı söylentileri dolaşıyor.» Dışişlerine böyle diyordu. «Yapılan tahliller... kullanılan arseniğin yüksek dozda olduğunu gösteriyor. Zehirin aşırılığı, midenin kabul etmemesi sonucunu doğurarak, etkisini kaldırıyor.» Öfkeli Sir J. Bowring fırıncı Ahlum ve arkadaşlarını mahkûm ettirmek için türlü girişimlerde bulundu. Sanık Ahlum ve ötekiler «öldürmek niyetiyle zehir katmak»

«Ekselanslarının on altıncı ültimatom mektubunu aldım ve içeriğini dikkatle okudum. Hong Kong'dan Macao'ya gelen Amerikan konsolosu, Hong Kong'da bazı Çinlilerin halkın yediği ekmeğe zehir karıştırdıklarını özel olarak size söylemiştir. Birçok kimse bu ekmekten yedi ve ciddî surette rahatsızlandı. Henüz, yaşayıp yaşamayacakları bilinmiyor.

«Ültimatomu okurken büyük ölçüde şaşırdım. Çinlilerle Amerikalılar genellikle iyi geçinmektedirler. Şimdiye dek Çin ile diğer ülkeler arasındaki ticaret, dostça sürdürülmüştür; fakat İngilizler şu birkaç aydır, görülmedik biçimde askerî birliklerini getirip düşmanlığı körüklediler. Sayısız yapıyı tahrip edip, bütün aile ocaklarını söndürerek halkın konutlarını ve dükkanlarını sürekli olarak ateş altında tuttular. Kuşkusuz bu yapılanlardan ötürü ingilizlerden nefret eden pek çok Çinli vardır. Fakat anlamsız bir davranışla halkı zehirlemek tiksinti verici bir olaydır. Hong Kong'daki bütün olan bitenleri denetlemek benim için olanak dışıdır. Olay önemini, İngilizler yüzünden Çinlilerin başına gelen sayısız felâketlere borçludur. Dış semtlerde oturanlar intikamlarını alabilmek için bu özel yolu seçmişlerdir.

«Amerikalılar hiç bir zaman Çinlileri gücendirecek bir harekette bulunmamışlardır. Ve aralarında varolan olumlu duyguları bozacak hiç bir şey olmamıştır. *Ekselânsları nezaketle Amerikalıların sakin sakin kendi işleriyle uğraşmaları için bize ihtarvâri öğütlerde bulunuyorlar. Bunlara gerek yok. Amerikalıların ne yaptığı meydanda. Zaten bizim onlarla hiç bir sorunumuz olmamıştır. Ama çinliler, Amerikalıları daima uygun bir tavır almaya zorlayacaklardır.*

Niye gizlice zehirleneceklerini düşünsünler, onları kandıran nedir? —kanımca değerli açıklamalarınızdaki nokta.

---

iddiasıyle, mahkemeye çıkarıldılar. Beş gün süren duruşmalardan sonra (nisan 1857) ingiliz jürisi tarafından suçsuz bulunup tahliye edildiler. «...**Papers, connected the trial of a Baker and others on the Charge on Poisoning.**» Son alıntı Engels'indir.

Söyleyeceklerim bu kadar. Aynı zamanda barışı sağlamlaştırmanızı diliyorum.»

Hiç bir şey, italiklere aldığımız öneriden daha iyi konamaz. Doktor Parker ve onun vatandaşları kendilerini İngilizin kopardığı çatışmaya karıştıracaklarına, asıl kendi işlerine baksalar daha iyi olurdu.

Gerçi, bu öğüt kırıntısını uygulama yerine, İngilizlerden yana olan kendisini ve Amerikan yetkililerini haklı çıkartacak bir mektubu kaleme almak zorunluluğunu duyuyor.(4) Bu mektubun özeti şöyledir:

«Ciddî şikayetler yükseldiğinden, aşağıda imzaları bulunanlara içinde bulunduğumuz uzlaşmazlıkla ilgili olarak kimin haklı kimin haksız olduğu sorunu üzerinde karar vermeleri için baş vurulmuştur. Ekselansları bu işlemin doğru olmadığını sormak isteyebilir. Her iki hükümetin yüksek düzeydeki memurlarının karşı karşıya gelip hak ve adalet ölçülerine uygun görüşmelerle sorunu ele almaları gerekir, ki böylelikle ekselanslarının ihmallerinin bir sonucu olan mal tahribatı ve kan dökülmesi önlenebilir. Ekselansları belki de, Canton şehrine girme konusu üzerinde, uzunca bir zamandır Çin'e yerleşmiş bulunan aşağıdaki imza sahiplerinin özel konumundan büyük ölçüde farklı, geçmiş yıllardaki uygulamayla ilgili açıklamaların doğruluğunu görecekler ve sorunun nedenlerini teslim edeceklerdir.

Aşağıdaki imza sahipleri, Çin ile yabancı uluslar arasındaki bütün güçlüklerin kaynağının; Çin'in İngiltere, Fransa, Amerika ve Batı'nın bütün büyük uluslarının onun eşit ve gerçek dostu olarak tanımada ve onlara gereken anlayışı göstermedeki isteksizliği olduğunu açıklamaya çalışacaklardır. Önemi artan bu soruna Amerikan hükümeti eğilmeye başladığı andan itibaren, İngiliz hükümetinin haklılığına duyarlılık göstermekte olup onunla birlikte işbirliği yapma yolunu seçmiştir.»

---

(4) Birleşik Devletler Hükümeti, anlaşmazlıklar sorununda işbirliği yapmak için Bowring'e verdiği sözü tutmaması üzerine Dr. Parker komiserlik görevinden istifa etmiştir.

Yeh bu mektubu yanıtlamaz. Doktorun ileri sürdüğü şeylere karşı sertçe bir mukabelede bulunmak için ihmalci davrandığı kesinlikle düşünülemez. Çinlilerle ingilizler arasında geçmişte ve günümüzde geçen ve geçmekte olan güçlükler, «Çin'in İngiltere, Fransa, Amerika ve Batı'nın bütün büyük uluslarının onun eşit...» olarak uydurduğu gibi değil de British East India Company'nin ve bir avuç ahlâksız ingiliz, amerikan ve fransız tüccarının parasal çıkarı uğruna, Çinli yetkililerin kendi vatandaşlarının afyonla zehirlenmesine izin vermedeki isteksizliklerini doktordan daha iyi kimse bilmez. Büyük ulusların belli başlı işlerinin afyon satmak ve afyon, (bir yüz yıl önce yabancılar tarafından ülkeye sokulan zehirli bir ilaç —o zamana kadar Çinlilerin bilmediği bir şeydi— korkunç bir hızla artan içimi çiçekli imparatorluğun morali, parasal refahı ve sağlığı üzerinde kesinlikle öldürücü etki yaptı,) kullanımını yaygınlaştırmak olduğunu gördüklerinde, Çinlilerin «Batı'nın bu büyük uluslarına saygı göstermeleri ve onlara şanlarına layık davranmaları,» nasıl mümkün olur? Bir an, bu «büyük ulusların,» iğrenç afyon ticaretine bir son vermek için Çinli yetkililerle birlikte hareket ederek kendilerinin «gerçek dostlar» olduğunu kabul ettirdiklerini düşünelim, Çinliler yine onları bu kişilikte görmeye alışık olmadıklarından, varsayım samimi olmaz.

Öteki Çinli resmî görevlilerin diplomatik yazışmalarda Yeh'den hiç de aşağı kalmadıkları görülüyor. 9 aralık 1856 tarihinde Sir John Bowring, Fukien genel valisine, Yeh hakkındaki görüşlerini açıklayan bir mektup göndermiştir. Sir Bowring, validen mektubun içeriği konusunda, Pekin Sarayına da bilgi verilmesini rica ediyordu.

Genel valinin yanıtı:

«Bana gelen belge İngilizce yazılmıştır. İçeriği benim için bilinmemektedir. Elimde mektubu deşifre edecek hiç bir olanak yok.»

«...Sonuç olarak, her iki ulusun da yıllarca dostça geçindiğini buraya eklemek benim görevimdir. Hâlâ, Barış Antlaşması koşullarına her iki tarafın da uyacağı umudu

içindeyim. Bundan ötürü, aralarında varolan dostça ilişkileri güçlendirmek her iki tarafın kaderini belirleyecektir.»

Başka bir eyaletin valisi de:

«Ekselânslarının barış konusundaki düşünceleri beni sevindirdi; Bunun tersi sadece barışa ve zatıâlinizin dostça içtenliğine zarar verirdi. İmparatora bu gelişmeyi bildirmem gerek. Yeh'in davranışı yüzünden, antlaşmanın süresiz devam etmesini buyurduğu barışı düşüncesizce bozdunuz. Bir başka durum da tahtı temsil eden makamıma doğrudan baş vurmanız, ticarî sorunlarda görüşmeler yapmaya yetkili olan yalnız Yeh'dir, bu da bir sorun olamaz.»

Aşağıdaki, 27 aralık 1856 tarihli imparatorluk fermanı imparator açısından, İngiliz isteklerine teslim olacak herhangi bir tasarrufu getirmemektedir:

«Bugün Yeh'e talimat verdik. İngiliz barbarları izledikleri yoldan ayrılıp kendi işlerine dönerlerse, öfkemiz (ya da nefret) aşırılığa varmayacaktır. Fakat ölçüsüz ve inatçı davranışlarında ısrar ettikleri takdirde bizim düşüncemize göre, diğer önemli ayrıcalık taleplerine de olanak sağlayacak olan barış için, uzlaştırıcı bir anlayışla, görüşmelere geçilemez. Yeh-ming-chin uzun zamandır Kwang eyaletinin sorumluluğunu taşımakta olup barbar işlerinde büyük bir uzmandır.

«Kıyı boyunca öteki limanları tacize yeltenebilen barbarlar Canton eyaleti üzerindeki isteklerini dayatamayınca Kiangsu, Chekiang ve Fukien sahillerini buharlı gemileriyle doldurmuşlardır. Adı geçen sahillerin barbarlara karşı savunulması için tedbir alınmalıdır. Barbar gemileri ses ya da iz belli etmeden (dikkatli hareket edebilirler.) yaklaştıkları takdirde yerel yetkililere talimatları verebilmek için Eleang, Chaou ve Ilo bölgelerine biz komuta edeceğiz. Bu şekilde hareket etmek yerel yetkililere güven verecektir. Eğer barbarlar Canton'da yaptıklarının nedenlerini açıklamaya gelmişlerse, hiç açık kapı bırakmayacak şekilde akla yatkın kanıtlarla sessizleştirilmelidirler; böylelikle, ümitsizce giriştikleri şeyden ellerine bir şey geçmeyeceği kafalarına sokulabilir. Fakat bu da halkın düşüncesini karıştırıp bozacağı için, belli edilmemek gerekir.»

8. İRAN — ÇİN

New York Daily Tribune, 5 haziran 1857(1)

İngiliz hükümeti bir Asya savaşını henüz bitirdi ve ötekine girmek üzere İranlıların gösterdiği direniş(2) ve Çinlilerin uzun zamandan beri İngiliz işgaline karşı koyuşları dikkate değer. İran'da, Avrupa askerlik sistemi, Asya barbarlığı üzerine kuruldu. Çin'de, dünyanın en eski devletinin çürümeye yüz tutan yarı-uygarlığı Avrupalıları kendi değerleriyle karşılıyor. Saf dışı bırakılıp, yarı bitkin bir duruma getirilen Çin, birinci İngiliz-Çin savaşının muzaffer başarılarının tekrarını olanaksız kılan bir direnme sistemi içinde mücadelede bulunurken, İran belirgin bir biçimde bozguna uğratılmıştı.

1828-29 Rus savaşı sırasında Türkiye'nin durumu neyse, İran'da da durum aynıydı. İngiliz, fransız ve Rus subayları

(1) «From our own Correspondent. London, mayıs 22, 1857) Bu makale Engels tarafından yazılmıştır. (Marx-Engels **Gesamtausgabe** Abt. 3 Bd. II ss. 179, 190, 191, 195).

(2) Kırım savaşının bir sonucu olan İran savaşı, (aralık 1856-Mart 1857) Hindistan'ın Kuzeybatı sınırlarında ve İran körfezi çevresinde —İran ve Afganistan'da Rus-ingiliz emperyalist entrikalarının uzun öyküsünde yer alan bir olaydı. İran, Rusya'nın etkisiyle Afganistan'ın bir parçası sayılan, kısmen bağımsız olan Herat'ı kuşatarak 1853 antlaşmasını bozdu. Bu durum karşısında İngiltere savaş ilân etti. Derhal Bushir'i aldı. Khooshab ve Mohammerah'da İranlıları bozguna uğrattı. 4 mart 1857'de barış imzalandı. Savaşın cerideleri nisan sonuna doğru ingiltere'de yayınlandı. Marks'ın savaş ve antlaşma üzerine makaleleri, 7 ocak 14 şubat, 24 haziran 1857 tarihli sayılarında Tribune'de çıkmıştır.

İran ordusunun örgütlenmesinde ellerinden geleni yaptılar. Bir sistemi öbürü izledi. Bu sistemler, Avrupalı subay ve askerlerin şekline girmek zorunda olan Doğu'luların her defasında kokuşmuşluğu, cehaleti, açgözlülüğü, entrikaları ve türlü engellemeleriyle karşılaştı. Yeni düzenli ordu, hiç bir zaman örgütlenme durumunu ve gücünü arazide deneme fırsatını bulamadı. Biricik kahramanlıkları, düzensiz İran süvarisinin ihtiyatı ya da bir tür çekirdek kuvvet olarak görev yaptığı; Kürtlere, Türkmenlere ve Afganlılara açılan seferlerle sınırlandı. Sonradan güncel savaşın gereklerini yerine getirdi; düzenli birliklerin düşman üzerindeki etkisi gösterişli muntazam safların yarattığı psikolojik etkiye dayanmaktadır. Sonunda İngiltere'yle savaş patladı.

İngilizler Bushir'e saldırdıkları zaman cesur, etkili bir direnmeyle karşılaştılar. Fakat Bushire'de savaşanlar düzenli birliklerden değillerdi; sahilde yaşayan İranlı ve Arap yerlilerden, düzensiz toplamalarla oluşan kuvvetlerdi. Düzenli birlikler altmış mil ilerde sırtlarda toplanmıştı. Sonunda ileri harekete geçtiler. Anglo-Hint ordusu yarı yolda onları karşıladı; İranlılar kendilerine güven veren topçularını kullanmalarına ve birliklerini talimnamelerin öngördüğü bütün uygun düzenlere geçirmelerine rağmen, tek bir Hint süvari alayının, tek bir hücumu savaş alanında bütün İran ordusunun tozunu attı. Bu düzenli Hint süvari alayının görevini nasıl layıkıyle yaptığını öğrenebilmek için, yüzbaşı Nolan'ın konuyla ilgili kitabına(3) bakmamız gerekir. İngiliz ve Hint subayları ara-

(3) **Cavalary; its History and Tactics,** by Captain L. E. Nolan (15 th Hussars) 1853; pp 88-89 100-120, 127-154. Nolan kitabında, ingiliz «düzenli» süvari eğitimi ve donatımının düzensiz Kazak ve Çerkez Sikh süvarilerinden —genelde (Asyalı» süvariden aşağı olduğunu ileri sürmektedir (1840'lar ve 1850'ler, Afganistan, Pencab, Rusya, Türkiye, Hindistan ve İran'daki savaşların deneyimini getirmiştir.) Yeni yivli tüfekler üzerine geçen bir tartışma sırasında, Engels şöyle yazıyordu; «Yeni yivli tüfeğin ve «konik mermi»nin piyadeye büyük üstünlük sağladığına işaret eden bir **The Times** muhabiri, «zavallı Nolan» süvariyi abartıyor, diyordu.» (24 nisan 1857).

sında İranlıların bu durumu, hiç bir işe yaramaz, düzensiz ingiliz Hint süvarisinden bile çok daha aşağı olarak tanımlanıyordu. Yüzbaşı Nolan, onların angaje oldukları tek bir şerefli mücadeleye raslayamamaktadır. Ve on bin İranlıyı önüne takıp kovalayan sadece altı yüz kişiydi! İran düzenli birliklerinin arasına öyle bir korku yayılmıştı ki artık kesinlikle tutunamazlardı —topçu da yalnız kalmıştı. Mohemmerah'da zararın neresinden dönülürse kârdır deyip, topçu bataryalarını savunmasız bırakarak, her şey sakinleşinceye kadar geri çekildiler. Elli altı ile üç yüz avcı erinden ibaret olan bir İngiliz keşif birliğini gördüğünde İranlı ev sahibi, bütün ağırlıklarını, silâhını mühimmatını —galiplere diyemezsiniz— işgalcilere bırakarak kaçmıştır.

Bununla birlikte, bütün bunlar ne İranlıları bir hainler ulusu olarak damgalamaya yarar ne de Avrupa taktiklerinin Doğu'lular arasına girişinin mahkûmiyeti demektir. 1809-1812 ve 1828-1829 Rus-Türk savaşlarında böyle örneklerden çok görülür. Ruslara karşı asıl direnme, hem tahkimli kentlerde hem de dağlık bölgelerde düzensiz toplamalarla yapıldı. Düzenli birlikler ise savaş alanında kendilerini gösterdiklerinde, Ruslar tarafından bozuldular, bundan sonra sık sık ilk silah atışında kaçtılar. Bu arada, Varna'daki bir siperi savunan düzensiz Arnavut milislerinden oluşan tek bir bölük Rusların çevirme hareketlerine haftalarca başarılı bir şekilde karşı koymuştur. Halen, son savaşta düzenli Türk ordusu Oltu ve Arpaçay'dan Kars'a ve Ingur'a kadar olan cephedeki her çatışmada Rusları bozguna uğrattı.

Avrupa askerî sistemini barbar ulusların bünyesine sokma işlemi, yeni ordu yalnız üniforma ve tören planında eğitilip donatıldığı için, tamamlanmış olmaktan uzaktır. Yalnız bir ilk adım atılmıştır. Ve ne de, bazı Avrupa askerî talimnameleri yeterli olacaktır; Avrupa stratejisi ve taktiklerini yaratacak olan Avrupa tipi eğitimden kesinlikle daha fazla bir Avrupa disiplinini yerleştirmeyecektir. Esas nokta, aynı zamanda esas güçlük, modern Avrupa sistemiyle eğitilmiş, eski ulusal önyargılardan ve askerî sorunlardaki kulaktan dolmalardan tamamen kurtulmuş ve öğrendiklerini hayata

uygulamaya hazır bir subay, assubay kitlesinin yaratılmasıdır. Bu da uzun zaman ister ve Doğu cehaletinin sabırsızlığının ve önyargıcılığının en inatçı muhalefetiyle karşılaşılacağından emin olunmalıdır. Erler törenlerde saf ve yürüyüş kolunda ya da bindirilmiş olarak geçerlerken, bir Sultan ya da bir Şah, ümitsiz bir hastalığa yakalanmadan, ordusunun pek de matah bir şey olmadığını bilecek kadar zekidir. Askerî okullara gelince, Doğulu hükümetlerin sebatsızlığı yüzünden meyvalarının olgunlaşması son derece yavaş oluyor, bekleneni verdiği nadirdir. Türkiye'de bile yetişmiş subay bulmak güç. Kadrolarında dönme ve Avrupalı subaylar olmasaydı, son savaşta Türk ordusu hiç bir şey yapamazdı.

Her yerde bir istisna çıkaran askeri sınıf da topçudur. Burada da Doğulular çok hatalılar ve öyle acınacak bir durumdalar ki bütün yönetimi Avrupalı eğitmenlere bırakmak zorunda kalmışlar —Türkiye'de ve İran'da olduğu gibi— bundan çıkarılacak sonuç; topçunun gelişimi piyade ve süvarinin çok önündeydi.

Bu koşullar altında Anglo-Hint ordusu, Avrupa sistemiyle örgütlendirilmiş bütün Doğulu orduların en eskisi, Avrupalı hükümetlerin emrinde, subay kadrosunun hemen hemen tamamı Avrupalı olan— güçlü İngiliz ihtiyat birlikleriyle ve güçlü bir donanmayla desteklenen bu ordunun, İran düzenli kuvvetlerini kolaylıkla dağıtması gerekir. Bu yenilgiler İranlıları eskisinden daha iyi bir duruma getirecektir. Türklerin daha önce gördüğü, Avrupa üniformalarının ve tören giysilerinin bir tılsım olmadığı gerçeğini İranlılar yeni yeni anlayacaklar ve belki de Türklerin yirmi yıldır kazandığı son zaferlere bakıp onlar kadar saygın olacaklardır.

Bushire ve Mohammerah'ı ele geçiren birlikler, öyle anlaşılıyor ki, derhal Çin'e gönderilecekler. Orada değişik bir düşman bulacaklar. Onları orada Avrupa kökenli bir askerî direniş değil de, Asyalı yığınların düzensiz kuvvetleri karşılayacak. Kuşkusuz, fazla zahmet çekmeden bunu bertaraf edeceklerdir; peki, ya Çinliler onlara karşı bir ulusal müca-

dele verirlerse, ya barbarlık yatkın olduğu silahları kullanmaktan çekinmezse, o zaman ne olur?

1840-42 savaşına kıyasla, şimdi Çinlilere oldukça farklı bir ruh egemen. Anılan savaş sırasında, halk sakindi; önce, düşmanla savaşan imparatorun askerlerini yalnız bıraktılar, sonra bozgunu izleyen Doğulu kaderciliğiyle düşmanın gücüne boyun eğdiler. Ama şimdi, karşı koymanın uzun zamandır sınırlı olduğu güney eyaletlerinde bile, halk kitleleri hayır deyip, yabancılara karşı mücadeleye fanatikçe katılıyorlar. Serinkanlılıkla, isteyerek Hong Kong'daki Avrupalı topluluğun ekmeklerini toptan zehirliyorlar. (Tahlil için birkaç somun'un Liebig'e gönderilmesi sonucu, hamura katılmış yüksek dozajda arsenik bulundu. Dozaj o kadar kuvvetliydi ki, kusturucu fonksiyonu oluyor ve böylelikle zehirin etkilerini ortadan kaldırıyordu.) Yolcu gemilerine, gizledikleri silahlarla biniyorlar, seyir esnasında mürettabatı ve Avrupalı yolcuları öldürüyorlar ve gemiyi ele geçiriyorlar.(4) Ulaşabildikleri her yabancıyı ya öldürüyor ya da zorla kaçırıyorlardı.(5) Yabancı ülkelere göçe hazırlanan en soğukkanlıları bile anlaşmışcasına bütün göçmen gemilerinde isyan çıkarıyorlar. Teslim olmaktansa gemiyle birlikte denizin dibini boyluyorlar ya da yaktıkları geminin alevlerinde yanıp gidiyorlardı. Hatta, şimdiye kadar uysallıkları ve halim selimlikleriyle bilinen, Çin toprakları dışındaki, Çin kolonisi bile suikastler ve gece ayaklanmaları düzenliyor. Sarawak ve Singapur'da olanlar buna örnektir. İngiliz hükümetinin uyguladığı korsanvâri politika, yabancılara karşı tüm Çinlilerin evrensel patlayışı olarak karşılık gördü ve bunu, imhaya yönelik bir savaş olarak sahneledi.(6)

---

(4) Thistle posta gemisindeki olay.

(5) Çinli işçilerin İngiliz ve Amerikan gemilerini silah zoruyla kaçırması.

(6) **The Times**, 25 nisan 1857 : «Çinlilerin **kan davası** takımadalardan her tarafa yayılıyor. Orada yaşayan Çinli başıbozukların ayaklanmasıyle... Singapur harabeye döndü. Şimdi de Sarawak' (Borneo adasında) da, Sir James Brook'un evinin tahrib edildiğini duyuyoruz... Sir James

Böylesine mücadele yöntemlerine baş vuran halka karşı bir ordu ne yapar? Savunmasız bir şehre yangın mermileri atan, zavallı insanların ırzına geçip öldüren uygarlık bezirganları bu direnmeleri barbarlıkla, vahşilikle adlandırabilirler;(7) bu değerlendirmelerinde başarılı olsalar bile Çinlileri bir şey ırgalamaz.

İngilizler onlara barbarlığı yakıştırırken, barbarlıklarının yararlarını da yadsıyamazlar. Kaçırmalar, geceyarısı katliamları alçaklık olarak tanımlanıyorsa, kendi sıradan savaş usulleriyle Çinlilerin, Avrupaî imha usulleri karşısında pek tutunamayacaklarını, bu uygarlık bezirganları unutmamalıdır.

Kısacası, kibar İngiliz basınının yaptığı gibi, Çinlilerin korkunç vahşetinden ahlâkî sonuçlar çıkaracak yerde bunu, artık bütün önyargılı haliyle, aptallığıyle, yarı-cahilliğiyle ve

---

Brook nehri yüzerek canını kurtarmıştır.» Avrupalılarla birlikte Malezyalılar da bu katliama uğramıştır. «Sir James de 2000 Çinliyi idam ederek bu yıkımın öcünü almıştır.» Singapur, Malaya, Doğu Hint adaları ve Avustralya'da yaşayan binlerce Çinli, «bu kez tamamen bize karşı yöneltilmiş bir imha savaşına kalkışmışlardır. Zehirlemeler, yangınlar, hançer çekmeler hep bu fanatik barbarların marifetleridir... İmparatorluğun kudreti... bu vefasız ırkın zulmünü cezalandırmaya muktedirdir...» İranla barış yapılır yapılmaz ve Hindistan'daki askerî ayaklanmanın önü alınır alınmaz, «cephaneliklerimiz ve limanlarımız, mühimmat ve savaş gemileriyle dolar dolmaz Çin savaşını hazırlıklı ve başarılı bir şekilde sürdürmek için bütün olanakları elde ederiz.» Sir James Brook, Sarawak'daki Çinlilerin ayaklanmasıyle ilgili olarak, «4000 ve 5000 kişilik nüfustan kaçıp kurtulabilen 2000'i bulmadı.» diyordu. **Annual Register,** 1857 [336-37].

(7) **Uygarlık bezirganları yangın mermisi** «Ekselânsları iyi hatırlayacaklardır. Canton halkından hiç bir tahrik gelmediği halde ekselânsları derhal şehre ateş açmıştır, şimdi hemen kendinize şunu, şu soruyu sorunuz; uygulanan bu yöntemler büyük bir devletin savaş anlayışını mı oluşturmaktadır yoksa bunlar uygarlığın pratikteki yansıması mıdır?» (Yeh'den amiral Seymour'a, 11 kasım 1856). İngilizler Canton'a yangın bombaları attılar.

bilgiç barbarlığıyle mi dersiniz, bir ölüm kalım savaşı, Çin milliyetinin varlığının korunması savaşı olarak tanımlarsak daha iyi ederiz. Ayaklanan bir ulusun halk savaşında kullandığı yöntemler, ne düzenli savaşın alışılagelen kurallarıyle ne de diğer soyut standartlarla ölçüye vurulabilir. Bunun için ölçüt, ayaklanan ulusun ulaştığı uygarlık kertesidir.

İngilizler bu kez güç durumdalar. Öyle ki, Çin ulusal fanatizmi büyük isyana katılmayan güney eyaletlerinden daha uzağa yayılamayacağa benzer.(8) Savaş bunlarla sınırlanmalı mıdır? Böyle olursa hiç bir yaşamsal önemi olan sonuca varılmaz. Aynı zamanda, taşkınlık iç bölgeler halkına da yayıldığı takdirde, savaş İngilizler için çok tehlikeli olur. Canton tamamen tahrip edilebilir, sahillerdeki tüm dayanak noktaları ateş altına alınabilir. Fakat iki eyaleti, Kwangtung ve Kwang-si'yi zaptetmek ve elde tutabilmek için İngilizler bütün kuvvetlerini yığsalar yine yeterli değildir. O zaman, ne yapabilirler? (Saldırılırsa kötü bir politika yapılmış olur.) Canton'un kuzeyindeki kırsal bölge isyancıların elindedir; Nanking'in kuzeyinde taarruzun kesin sonucunun alınabileceği tek nokta Pekin'dir. Yol üzerindeki engelleri temizlemek, sahille kurulacak irtibatın güvenliğine birlik ayırmak ve Londra büyüklüğünde bir şehrin surları önüne görkemli bir kuvveti toplayabilmek için tahkimli ve korunmalı harekât üssünü ordu nereye kurmalıdır?

Öte yandan, başkente yapılacak başarılı bir gösteriş taarruzu Çin imparatorluğunu temellerinden sarsar —Mançu hanedanının yıkılışını hızlandırır ve ona yol verir, bu da İngilizlerin değil de Rusların işine gelir.

Yeni İngiliz-Çin savaşı, sonunu kestirmenin olanaksız olduğu birçok karmaşıklıklar getiriyor. Birkaç aydır istenilen birliklerin gelmeyişi ve karar verme süresinin uzaması İngiliz hükümetini oldukça atıl bir hale getirecektir.

Mutlak olan bir şey varsa, o da yaşlı Çin'in ölüm saatinin yaklaşmakta olduğudur. Zaten iç savaş, imparatorluğun

(8) Çin imparatorluk kuvvetlerini hedef alan Taiping ayaklanması yabancılara karşı yöneltilmemişti.

kuzeyini güneyinden ayırmış durumdadır. Pekin'deki kutsal imparator nasıl asilere karşı güvenli bir durumdaysa, Nanking'deki âsi kıral da imparatorluk kuvvetlerine karşı öyle korunmalı bir durumdaydı. Canton ise uzun zamandan beri, İngilizlere karşı bir tür bağımsızlık savaşı vermekte; İngiliz, Fransız filoları ve birlikleri Hong Kong'da yığılırken, yavaş fakat temkinli hareket eden Sibirya Kazakları Daurian dağlarından Amur kıyılarına kızaklarını indiriyorlar. Rus deniz piyadeleri de Mançurya'nın mükemmel limanlarını tahkim ederek, buralara yerleşmekteler.(9) Yabancılara karşı mücadelede, güneyli Çinlilerin fanatikliği, yaşlı Çin'in içine düşmekte olduğu büyük tehlikenin bilincinde oluşunu gösterir. Bu gidişle çok yıl geçmeden, dünyanın en eski imparatorluğunun ölüm debelenmelerine ve bütün Asya için yeni bir dönemin açılış gününe tanıklık etmemiz gerekecek.

(9) 1851'den itibaren Baykal gölünün doğusuna gelen Rus göçmenler toprak tasarruf edebilmenin bir şartı olarak askerlik yükümlülüğünü kabul etmek zorundaydılar,... Kazak'laştılar; 1854'te 6000 Kazak'a, Trans Baykal yerleşme bölgelerinden Mançurya sınırlarına göçetmeleri emredildi. 'Daurian' dağları Baykal gölünün doğusuyla Amur nehrinin batısı arasında uzanmaktadır. (Yablonay bölgesi). Çin imparatorluk hükümeti öteki düşmanlarla uğraşırken, Rusya'nın Pasifik'e ilerleyişi savaşsız olmuştur.

9. [TİCARET Mİ YOKSA AFYON MU?]

New York Daily Tribune, 20 eylül (1858[1])

Müttefik büyükelçilerce Çin'e zorla kabul ettirilen antlaşma,[2] birinci Çin savaşının akabinde 1845'in ticarî zihniyetini gözler önüne getiren ticaretin sınırsız genişlemesinin aynı vahşi görünümlerini hatırlatıyor. Petersburg'dan gelen telgrafların gerçeği yansıttığını düşünürsek, Çin ticaretindeki büyümenin, ticaret merkezlerinin çoğalmasıyle doğru orantılı olduğu belirginleşmiyor mu? 1857-58 savaşının, 1839-42 savaşındakinden daha çekici sonuçlara götüreceği olasılığı var mıdır? 1842 antlaşması, Çin'e olan Amerikan ve ingiliz ihracatlarını artıracağı yerde, 1847 ticarî bunalımını hızlandırıcı ve derinleştirici bir araç işlevini somutlaştırmıştır. Aynı şekilde, bitmez tükenmez pazar hırsı ve artan spekülasyonlarla, bu yeni antlaşma, dünya pazarı daha henüz evrensel bir şoktan kurtulmak üzereyken yeni bir bunalımın hazırlanmasına yardım edebilir.[3] Olumsuz sonucunun yanısıra, birinci afyon savaşı meşru ticaret yapma pahasına afyon ticaretini teşviki başardı. Eğer, Hindistan'da zorla afyon eki-

(1) Başlıksız makale. Ağustos ayında Marks **Tribune**'e, Çin ile ilgili iki makale, (biri barış antlaşmasının yapıldığı gün) göndermiştir. Her ikisi de yayınlanmamıştır.

(2) Tientsin antlaşması haziran'da imzalandı.

(3) Birinci dünya ekonomik bunalımı. Kasım 1857, İngiltere'de Bankalar Kanunu askıya alındı. Bu dönemde teorik çalışmalarını yapmakta olan **Marks, Critique of Political Economy**'ye (Ekonomi Politiğin Eleştirisi'ne) yazdığı bir notta bu durumdan söz etmektedir.

minden ve Çin'e yapılan silahlı afyon propagandasından vazgeçirmek için, uygar dünya İngiltere'ye baskı yapmazsa bu ikinci afyon savaşı da aynı sonuçları getirir. Aşağıdaki satırlarda, bir ingiliz beyefendisi Montgomery Martin'in açıkladığı, bu ticaretin ahlâkî yönü üzerinde durmaktan kaçınıyoruz.

«Köle ticareti neden afyon ticaretiyle kıyaslansın. Acil çıkarımız onları canlı tutmakta olduğundan, Afrikalıların vücutlarını tahrip etmedik; biz onların ne *toplantılarını alçaltıp zihinlerini çürüttük ne de ruhlarını öldürdük.* Fakat afyon satıcısı, mutsuz günahkarların alçaltılmış morallerini iyice çürüttükten sonra vücutlarının faaliyetine son veriyorlar. Her saatin uğraşısı doyum bilmez afyona yeni kurbanlar taşımak. İngiliz katiliyle, Çinli iradesiz mezarını kazmakta yarışıyorlar.»(4)

Bu koşullar altında, Çin ticaretinin genişlemesi, afyon ticaretinin genişlemesine bağlı olduğundan, Çinliler hem mal hem de ilaç alamazlar. Afyon ticaretinin büyümesi, meşru ticaretin gelişmesiyle uyumlu değildir — Bu oranlamalar genellikle iki yıl öncesi için geçerliydi. 1847'de avam kamara-

(4) R. montgomery Martin'in afyon ticaretiyle ilgili büyük iddiası, «ulusal bir cinayet,» Çin ve ingiliz kaynaklarından çıkarılmıştır. İrlanda, Hindistan ve İngiliz imparatorluğunun her yanıyla ilgili çalışmalar yapmış bir yazar olan Martin 1844'de, Çin'deki diplomatik ve konsolosluk hizmetlerine hazine görevlisi olarak tayin edilmiş, Hong-Kong Yasama Kurulunun üyesi olmuş. Fakat, Hong Kong'un öneminin artmasına ve afyon ticaretine muhalefeti yüzünden 1845'de istifa etmek zorunda kalmıştır. Sofu bir Hristiyandı. Ticareti geliştirmesiyle, İngiltere'nin Hristiyanlık erdemlerini yayacağına içtenlikle inanıyordu. «Hristiyanlık bir ünvan mıdır yoksa bir ilke midir?», «Dünya uluslarına karşı mahkûm edilmiş oluyoruz.» Şimdi Çin'in kapısına dayanmış, insan ırkının üçte birini içinde bulunduran Britanya'nın elinde iyiye ya da kötüye kullanılacak sayısız fırsatlar vardı. Martin, ümitlenerek Kraliçe Victoria'ya çıktı ve masraflarını kendi karşılayarak, raporlarının bir kısmını yayınlattı. Marks da bu resmi belgeler üzerinde incelemeler yapmıştır: **Papere relating to the Opium Trade in China 1842-1856.**

sının görevlendirdiği bir komite, Çin ile olan ingiliz ticarî ilişkilerini gözden geçiren bir rapor hazırladı:

«Bu ülkeyle yapılan ticaretin, bir süredir oldukça tatminsiz koşullara girmiş olduğunu ve böylesine muhteşem bir pazara daha özgürce girebilme üzerine beslenen ümitlerimizin, bu yaygın ilişkinin bir sonucu olarak, hiç bir şekilde gerçekleşmediğini görmekten esef duyuyoruz. Ticaret güçlüklerinin, Çin'de ingiliz mallarına olan talebin azlığından ya da diğer ulusların artan rekabetinden olmadığını anladık... *Afyona yapılan ödeme,* Çinlilerin genel ödeme biçimi olan gümüşü emmektedir; bir kısmı da çay ve ipekle ödenmelidir.»(5)

Aynı sorunu genelleştiren *The Friend of China* 28 temmuz 1849'da şöyle diyordu:

«Afyon ticareti muntazam bir şekilde gelişiyor. Büyük Britanya ve Birleşik Devletlerde çay ve ipeğin artan tüketimi sadece afyon ticaretinin güçlenmesine yol açacaktır; imalatçıların durumu ümitsizdir.»(6)

Çin'de iş yapan belli başlı Amerikan tüccarlarından (artık sayılarında bir azalma başlamıştır.) biri olan Hunt'un Merchants 'Magazine'e yazdığı makale çok ilginçtir: «Ticaretin hangi yanı ağır basmalıdır, afyon ticareti mi yoksa Amerikan ve ingiliz ürünlerinin ihracı mı?» Çinlilerin de soruna bakış biçimleri aynıydı. Montgomery Martin'in olayı hikâye edişi, «Majestelerinin konsolosu da yanımdaydı, Shanghai'dayken, Çin ile ticareti geliştirmemizin en iyi yolları nelerdir diye Taoutai'a sorduğumda, yanıtı 'Bize, o kadar fazla afyon göndermeyin, o zaman mamullerinizi alabiliriz' oldu.»(7)

Son sekiz yıllık genel ticaretin tarihçesi bu durumları gösteriyor. Afyon ticaretinin, meşru ticaret üzerindeki zararlı etkilerini tahlil etmeden önce, etrafında döndüğü ekseni biçimlendiren trajik çarpışmalara ya da Doğu ve Batı'nın genel

(5) Select Committee on Commercial Relations with China. Report and Minutes of Evidence 1847.

(6) The Overland friend of China.

(7) Alıntı.

ilişkileri üzerinde onun oluşturduğu etkileri nazarı itibara alsak da almasak da, insanlığın tarihinde tek başına rekor kıran bu acaip trafiğin doğuşuna ve gelişimine kısaca bir göz atmayı öneririz. 1767'den önce, Hindistan'dan ihraç edilen afyon miktarı 200 sandığı geçmiyordu. Beher sandık takriben 133 libre çekerdi. Sandık başına 3 dolar gümrük resmi ödenmesi kaydıyle, afyonun ilaç statüsüyle Çin'e girmesine izin verildi. Afyonu Türkiye'den getiren Portekizliler kısa zamanda tanrısal imparatorluğun seçkin ihracatçıları oldular. 1773'de, albay Watson ve başkan yardımcısı Wheleer —Hermentier'ler, Palmer'lar ve dünyaca namlı öteki zehirciler arasında layık oldukları yeri alan kişiler— East India Company'ye Çin'e afyon sokmayı önerdiler. Sonunda, Macao'nun güneybatısına düşen bir koyda demirli duran teknelerin içindeki afyon için bir depo kuruldu. 1781'de Bengal hükümeti, Çin'e afyon yüklü silahlı bir gemi gönderdi; şirket 1794'de Canton limanının demirleme yeri olan Whampoa'daki büyük bir tekneyi afyon istasyonu haline getirdi. Whampoa'nın Macao'dan daha uygun depo kolaylığı sağladığı görülüyor. Çünkü seçildikten iki yıl sonra, Çinli afyon kaçakçılarının bambu sopalarıyla dövülüp, boyunlarına boyunduruk takıp sokaklarda ibreti alem için teşhir edilmelerini öngören bir kanunu Çin hükümeti gerekli buldu. 1798'e doğru, East India Company doğrudan afyon ihracatçısı konumunu bıraktı. Fakat üreticisi durumuna girdi bu kez. Afyon rejisi Hindistan'da kuruldu; iki yüzlü bir tavırla şirketin kendi gemileri ilaç nakliyatından men edilirken, Çin'e ticarî sefer yapan özel gemilere, şirketin kendi malı dışında afyon hamulesi yüklendiği takdirde cezrî önlemi içeren ruhsatlar verildi. 1800'de Çin'e yapılan ihracat 2000 balyaya ulaştı. On sekizinci yüzyıl boyunca, yabancı tüccarla ulusal gümrük arasındaki düşmanlıklar ve on dokuzuncu yüzyılın başlarından itibaren East India Company ile seçkin değişik özellikler kazanan tanrısal imparatorluk arasındaki mücadele iyice su yüzüne çıktı. Çin imparatoru halkının intiharını denetlemek amacıyle derhal yabancılardan zehir ithalini ve tebaasının da onu kullanmasını yasakladığı zaman, East India Company, Hin-

distan'daki afyon ekimini ve bunun el altından Çin'e satışını, kendi malî sistemine uygun olarak düzenledi.

Yarı barbar ahlâk kurallarına sahip çıkarken, uygar da onun bu erdemine karşı çıkmıştır. İnsan ırkının üçte birini barındıran, zamanın dişleri arasında ezilen böylesine dev bir imparatorluk zorla genel ilişkilerden soyutlanmaktadır. Tanrısal mükemmellik aldatmacalarıyle ancak kendini kandırıyor. Ezen modern toplumun temsilcisi en değerli pazarlarda satış yapma ve en ucuza mal alma ayrıcalığı uğruna savaşırken, kadim (antiquated) dünyanın temsilcisi cazip motiflerle harekete geçirilmiş görünen, kaderin hazırladığı ölümcül düellonun sonunda, böyle bir imparatorluk geride bırakılmaya mahkûmdur. Aslında bu herhangi bir ozanın düşlediğinden daha garip bir tür trajik beyittir.

10. [SERBEST TİCARET ve TEKELCİLİK]

New York Daily Tribune, 25 Eylül 1858(1)

Çin'deki afyon ticaretinden uzaklaştırılan İngiliz hükümeti, Hindistan'da afyon tekelini üzerine almıştır. Kutsal Kanun Koyucu, kendi itaatsiz tebaası için en ağır cezaları ve Çin gümrüğü için de önemsiz gibi görünen aslında kesin önlemleri getirmişti. Çinlinin moral direnişinin bundan sonraki yansıması; İngilizin, imparatorluk yetkililerinin, gümrük memurlarının ve genellikle eyalet valilerinin yarattığı bir moralsizlik olmuştur. Kutsal bürokrasinin yüreğini kemiren, ataerkil anayasanın istihkâmlarını havaya uçuran çürümüşlük, Whampoa'da demirli ingiliz yüzen dükkanlarından imparatorluğa kaçırılan afyon balyalarıyle kol kolaydı.

Pekin'deki merkezî hükümetin boşuna mücadele ettiği, East India Company tarafından beslenen afyon ticareti, 1816'daki 2.500.000 dolara varana dek giderek artan meblağlara ulaştı. Tek çay ticareti dışında, East India Company tarafından tekelleştirilmesine devam edilen Hint ticaretinde o yıl görülen açık, ingiliz kaçakçılarının eylemleri için yeni ve güçlü bir tahrik unsuru oldu. 1820'de Çin'e kaçak giren balya sayısı 5147'ye çıkmıştır; 1821'de 7000'i ve 1824'de 12.639'u bulmuştur. Bu arada Çin hükümeti bir yandan yabancı tüccarları protesto ederken, onların suç ortağı olarak Hong Konglu tüccarları cezalandırdı. Yerli afyon tüketicileri ve

(1) Makale başlıksız olarak yayınlanmıştır.

gümrükler hakkında alışılmadık bir soruşturma açtırdı, giderek bu uygulama daha kesin ölçülere vardırıldı. Sonunda 1794'te yapıldığı gibi afyon depolarını, bu güvenilmez yerlerden daha uygun hareket edebilmeyi sağlayacak üslere kaydırmak zorunluluğu doğdu. Nacao ve Whampoa'dan, Canton nehrinin ağzındaki Lin-Tin adası uğruna vazgeçildi.

Teknelerde sürekli, tepeden tırnağa silahlı ve iyi eğitimli adamlar bekleyecekti. Aynı şekilde, Çin hükümeti eski Canton gümrüğünün faaliyetlerini durdurmada geçici olarak başarı kazanırken, sadece el değiştirip, daha aşağı sınıftan olan kimselere geçen ticaret, tehlike ne olursa olsun her türlü araçla devam edecek bir hale getirildi. Bu büyük kolaylıklara teşekkürler. 1824'den 1834'e kadar on yıl boyunca afyon ticareti 12.639 balyadan 21.785 balyaya çıkmıştır.

1800, 1816 ve 1824 yılları gibi 1834 yılı da, afyon ticareti tarihinde bir dönüm noktasıdır. Bu tarihte East India Company Çin çay ticareti ihtiyacını kaybetmekle kalmayıp bütün ticarî işlerden vazgeçip çekilmek zorunda kalmıştır. Böylelikle ticarî olan sorun bir hükümet sorunu haline dönüştü. Sonuç olarak Çin ticareti, 1837'de 25.000.000 dolar tutarındaki 39.000 balya afyonun Çin'e kaçak sokulmasını gerçekleştiren İngiliz özel girişimine, tanrısal hükümetin umutsuzca direnmesine rağmen, tamamıyle açıldı. Burada iki olgu dikkatimizi çekmektedir: ilki, 1816'dan beri Çin ithalâtının ilerlemesinde kaybedilen her adımın afyon kaçakçılığının kıyas kabul etmez artan payına bağlı olduğu, ikinciside afyon ticaretinde ingiliz-Hint hükümetinin görünürdeki ticarî çıkarının giderek azalmasıyle bu iğrenç ticarette hazine gereksinimleri öneminin artmış olduğuydu. Çin hükümeti 1837'de, artık kararlı eylemi ertelemeyecek bir noktaya geldi. Afyon ithalâtı yüzünden, gümüşün sürekli çekilmesi; tanrısal imparatorluğun para tedavülünü olduğu kadar, hazineyi de sarsmaya başlamıştı. Seçkin Çinli devlet adamlarından biri olan Heu Nailzi, afyon ticaretini yasalaştırıp ondan para kazanmayı önerdi. Fakat, imparatorluğun bütün yüksek rütbeli memurlarının katıldığı bir

yıllık süreyi aşan görüşmeler sonunda, Çin hükümeti şu kararı aldı, «Halk üzerindeki zararlı etkilerinden ötürü, iğrenç ticaret yasalaştırılamaz.» 1830'da % 25'lik gümrük resmi 3.850.000 dolarlık gelir ediyordu. 1837'de ise gümrük gelirleri bu rakamın iki katını buldu. Ama o zaman, halkının haysiyetiyle oynayacak kertede vergileri artıran kutsal barbar iyice kuvvetten düştü. 1853 yılında, artan afyon ithalâtının önünü almada bütün çabaların beyhude olduğunun bilincindeki şimdiki imparator Hien Fang hâlâ atalarının sert politikasında ısrar ediyordu. *En passant* (bu arada bir noktayı belirtmeme izin verin. Bir hristiyanlık düşmanı olan imparator afyon tüketimini zalimce yasaklarken dinsel propagandanın tüm yararlarını bu ticarete bırakıyordu.)

Komiser Lin'in Canton'a gelip, derhal kaçak afyona el koyması ve imhasıyle doruğuna varan, Çin hükümetinin 1837, 1838 ve 1839 yıllarında aldığı olağanüstü önlemler birinci ingiliz Çin savaşının nedenini oluşturdu. Bu savaşın sonuçları için; ayaklanma deneyiminden geçen Çinli kitleler, imparatorluk hazinesinin boşalması, kuzeyden Rusya'nın başarılı tecavüzleri ve güneyde afyon ticaretinin dev boyutlara ulaşmasını sayabiliriz. İngiltere'nin savaşa son verdiği antlaşmada yasaklandığı halde, afyon ticareti devam etti. 1856'daki ithalâtın 35.000.000 dolar olduğu tahmin edilmekte olup aynı yıl afyon tekelinden Anglo-Hint hükümeti, toplam devlet gelirinin tam altıda biri olan 25.000.000 dolarlık bir gelir elde etmişti.(2)

Halen sürdürülmekte olan ikinci afyon savaşının nedenleri herhangi bir yoruma gerek duyulmayacak kadar açıktır.

Uygarlık bezirganı İngiliz hükümetinin ve hristiyan ikiyüzlülüğünün göze batan çelişkilerini yalınlaştırmadan, konunun bu bölümünü geçemeyiz. İmparatorluk ünvanını taşıdığından İngiliz hükümeti kaçak afyon ticaretinin sapına kadar karşısında olduğunu göstermek ister, hatta onu ya-

(2) 1855-56 afyon geliri tahminen 5000000 sterling'i buluyordu. Başka bir deyişle bütün hükümet gelirinin altıda biriydi.

saklayan antlaşmalara bile girer. Halen Hindistan'da, bu ülkenin verimli ekim alanlarının büyük ölçüde tahribi pahasına, Bengal'de afyon ekimi zorla yaptırılmaktadır.

Hint köylülerini haşhaş ekimine zorluyor; bu zararlı ilacın tüm işlenimini tekeline geçirmiştir; önceden avanslar vererek üreticiyi cezbeder; yetiştirilmesi, kararlaştırılan yerlere dağıtımı, Çin tüketicilerinin zevkine göre hazırlanması, özellikle kaçakçılığa uygun paketlerde ambalajlanması son olarak hükümetin açık artırma satışlarının yapıldığı Calcutta'ya sevkedilmesi, oradan da malı Çin'e sürecek olan kaçakçıların ellerine geçmesi işlemleri tamamen devlet görevlisi bir casuslar ordusunun denetiminde yapılır. İngiliz hükümetine 250 Rupi'ye malolan bir balya, Calcutta müzayedesinde 1210'dan 1600 Rupi'ye kadar değişen bir fiyatla satılır. Fakat bu suç ortaklığı ile tatmin olmayan aynı hükümet, bir imparatorluğu zehirleme eylemine girişen tüccarlarla ve armatörlerle birlikte aşırı kârlara ve bazen zararlı bilançolara girer.

Aslında, ingiliz hükümetinin Hint finansmanı, salt Çin ile yapılan afyon ticaretine dayanmayıp bu ticaretin kaçakçı karakterine dayanmaktadır. Çin hükümeti aynı şekilde Çin'de haşhaş ekimini toleransla karşılayıp bunu yasallaştırmak zorunluluğunda kalırsa Anglo-Hint devlet hazinesi ciddî bir buhranla karşı karşıya gelecektir. Serbest zehir ticareti vaazları verilirken, aslında burada gizli kapaklı savunulan şey, zehir imalâtının tekelini elde tutmaktır. İngiliz serbest ticaretinin doğasına ne zaman irdeleyici gözle baksak, tekelciliğin genellikle «özgürlük»ün gerisinde olduğunu görürüz.

11. [TİCARET ve ANTLAŞMA]

New York Daily Tribune, 5 ekim 1858(1)

Ticarî açıdan bakıldığında, yapılan bütün yeni antlaşmalar gibi topun ağzındaki Çin'e zorla kabul ettirilen Sir Henry Pottinger'in 29 ağustos 1842'de(2) imzaladığı antlaşmanın başarısız sonucu, şimdi İngiliz serbest ticaretinin seçkin organı *The London Economist* tarafından bile hatırlanan bir gerçektir.(3)

Çin'in işgalinin en iyimser savunucularından biri olarak karşımıza çıkan bu gazete şimdi kendini, başka alanlardaki ümitlerini de «yıkmaya» zorunlu hissediyor. *Economist,* 1842 antlaşmasının İngiliz ihracatı üzerindeki sonuçlarını «Kendimizi hatalı eylemlere karşı koruyacak bir örnek» olarak tanımlıyor. Bu belirgin bir fikir vermektedir. Batı mamullerin Çin pazarının zor kullanılarak genişletilmesi ilk girişiminin başarısızlığını açıklarken Mr. Wilson'ın(4) ileri sürdüğü nedenler inandırıcı olmaktan uzak görünüyor.

---

(1) Makale başlıksız çıkmıştır.

(2) Birinci afyon savaşından sonra imzalanan Nanking antlaşması.

(3) **Economist.** 4 eylül 1858: «Çin ile yapılan antlaşmanın ticarî sonuçları. İhracata yönelik ticaret. Tientsin antlaşmasıyle (haziran 1858'de imzalandı. Fakat bu tarihte yürürlüğe girmedi) ilgili 'telgraf haberleri' Rusya üzerinden geldi. Bundan anlaşılan, Çinli yetkililerin Lord Elgin'in isteklerine boyun eğmiş olduklarıdır. Fransızların raporlarına göre; hemen hemen Çin'in tamamı Avrupa 'Emek ve Sanayii'ne açılmış olacaktır.»

(4) James Wilson (1805-1860) Karşı-Hububat Yasası birliği (Anti-Corn Low Leauge) kurucularından ve Serbest Ticaret savunucusu. Economist'ın baş editörü. Hindistan da dahil olmak üzere değişik hükümet görevlerinde bulundu.

Pottinger antlaşmasını izleyen ilk üç yıl sırasında, başarısızlığın en büyük nedeni Çin pazarının aşırı doymuş bir durumda oluşu ve İngiliz tüccarlarının Çin taleplerinin özüne kayıtsız kalmalarıdır. 1836'da 1.326.000 sterlin olan toplam ingiliz ihracatı 1842'de 969.000 sterline düştü.

Bunu izleyen altı yıl boyunca hızlı ve sürekli bir artış aşağıda gösterilmiştir;

1842	£ 969.000	1844	£ 2.305.000
1843	1.456.000	1845	2.295.000

1846'da ihracat daha 1836'nın düzeyinin altına inmemişti. Fakat 1847 bunalımı sırasında, Londra'daki Çin dairesinin başına gelen felâketler, resmî risturn cetvellerinden de görüldüğü gibi, kesinlikle *gerçek* değerlerin karşılığını vermeyen 1843, 1846 arası ihracatın *ortalama* değerini kanıtlamıştır. İngiliz ihracatçıları malların niceliği konusunda böyle bir yenilgiye düşmüş olsalardı, aynı şekilde Çin tüketimine arz edilen malların niceliğinde yapılan bir yanılgı bundan az olmazdı. Kanıtlarını pekiştirmek için *Economist, London Times*'ın Shanghai ve Canton(5) muhabiri W. Cooke'dan aşağıdaki bölümlere yer veriyor:

«Kuzey limanların açıldığı tarihler olan 1843, 1844 ve 1845' de anavatandakiler öfkeliydiler. Sheffield'deki ünlü bir firma, yüklü bir parti çatal bıçak gönderdi ve kendilerinin bütün Çin'i sofra takımıyle donatmaya hazır olduğunu ilan etti... Gönderilen mal korkularını biraz da haklı çıkaran bir fiyattan satıldı. Yine ünlü bir Londra firması, 'çatal bıçakla aynı akıbete uğrayan' çok sayıda piyano gönderdi. Sofra takımlarının, piyanonun, daha az zayiatla yün ipliğinin ve pamuklu mamullerin başına gelenler nedir böyle?

Limanlar ticarete açıldığında, Manchester *kör* bir hamle yaptı. Bu hamlesi de başarısızlığı getirdi. O zamandan bu yana (Manchester) tam bir ilgisizliğin içinde olup, olayların akışına kendini kaptırmıştır.»

Tüketici istekleri üzerindeki incelemesinde, ticarettoki

(5) George Wingrove Cooke, **Economist**, 4 eylül 1858.

azalma, gelişme ve korunma bağımlılığını göstermek için, 1856 yılı kazançları için *Economist* aynı yetkiliye baş vuruyor.

	1845	1846	1856
Yünlü kumaşlar (Worsted) (top olar.)	13.569	3.415	7.428
Yünlü dokumalar »	62.731	56.996	38.553
Desenli pamuklular »	100.615	81.150	281.784
Düz pamuklular »	2.998.126	1.859.740	2.817.624
Pamuk ipliği (Libre olarak)	2.640.098	5.324.040	5.579.600

Bütün bu rakamlar, 1843-1845 doymuş ticaret dönemini izleyen gerilemenin ötesinde hiç bir şey ifade etmez. Ticaretin anî büyümesinin ya da İngiliz mallarıyla tıkabasa doldurulmaya çalışılan yeni bir pazarın zorunlu dar boğazlara girmesi, kesinlikle Çin ticaretine özgü bir olay değildir. Pazara sürülen mallar, hem tüketicinin somut taleplerine, hem de satınalma gücüne uygun olarak seçilmemiştir. Aslında bu, bir bakıma dünya pazarları tarihinde görülen bir özelliktir. Napolyon'un düşmesi üzerine, kıta Avrupası pazarının açılmasından sonra İngiliz ihraç malları, kıtanın gerçek emebilme kapasitesiyle oldukça orantısız kaldı. 'Savaştan barışa geçiş' süreci, kıtanın özgün ticarî sistemine kıyasla daha fecî sonuçları doğurdu. Keza Canning'in Amerika'daki İspanyol sömürgelerinin bağımsızlığını tanıması, 1825 ticarî bunalımını getiren bir araç oldu. Ve günümüzde, yüksek ödeme olanakları ve geniş tüketim kapasitesine rağmen, Avusturalya'nın bile bütün yeni pazarları bekleyen ortak kaderin dışında kalamayacağını düşünmemiz gerekir. Çin pazarının özel durumu şundan ileri gelmektedir: 1842 antlaşmasıyle pazarın açılmasından bu yana, Çin'e giren toplam İngiliz mamullerinin sabit olmasına karşın, Büyük Britanya'ya Çin çayı ve Çin ipeğinin ihracı kesintisiz artmaktadır. Ticarî dengenin sürekli olarak Çin'in lehine ağır basması, Rusya ve Büyük Britanya arasındaki ticarî denge durumuyla karşılaştırılabilir. Fakat ithalâta uygulanan Çin gümrüğü İngiltere'nin ticaret yaptığı diğer ülkelerinkinden daha az olduğu için, o zaman her şey Rusya'nın koruyucu politikasıyla da açıklanır. 1842'den önce

7.000.000 sterlin dolaylarında olan, İngiltere'ye toplam Çin ihracat değeri, 1856'da 9.500.000 sterlin olmuştur. 1842'den önce, Büyük Britanya'nın ithal etiği çayın miktarı hiç bir zaman 50.000.000 libreyi geçmemişken 1856'da 90.000.000 libreye çıkmıştır. Öte yandan 1852'den itibaren Çin ipeklilerinin ithalâtı büyük önem kazanmıştır. Gelişen bu ithalât için şu rakamlar verilebilir:

	1852	1853	1854	1855	1856
İpek					
(libre olarak)	2.418.343	2.838.047	4.576.706	4.436.962	3.723.693
Değer Sterlin	.....	.....	3.318.112	3.013.396	3.676.116

Şimdi de sterlin olarak Çin'e yapılan ingiliz ihracatını ele alalım.

1834	842.852 Sterlin	1836	1.326.388 Sterlin
1835	1.074.708 Sterlin	1838	1.204.356 Sterlin

Hong Kong'un ingilizlerin eline geçmesini ve 1842'de pazarın açılmasını izleyen dönem için ise aşağıdaki gelirleri görüyoruz:

1845	2.359.000 Sterlin	1853	1.749.597 Sterlin
1846	1.200.000 »	1854	1.000.716 »
1848	1.445.000 »	1855	1.122.241 »
1852	2.508.599 »	1856	2.000.000 »

The Economist, Çin pazarına giren İngiliz mamulleri ithalâtının göreceli olarak kısılmasını, yabancı rekabetle açıklamaya çalışıyor. Bu sorunla ilgili olarak tekrar Mr. Cooke'un tanıklığına baş vuruyoruz. Bu otoriteye göre, Çin pazarındaki ticaretin birçok dalında İngilizler sert rekabetle güçlerinden olmuşlardır. Şöyle der, Amerikalılar, ingilizlere.. de vs... de darbe indirdiler. 1856 Shanghai ithalâtına göre: 8.745 top ingiliz pamuklu kumaşına karşı 221.716 top Amerikan pamuk-

lusu ve 1.240 top ingiliz basmasına karşı 14.420 top Amerikan basması gönderilmişti. Diğer taraftan yünlü mallarda, Almanya'nın ve Rusya'nın, ingiliz rakipleri üzerinde ağır bir baskı uyguladığı söylenebilir. Çin pazarını değerlendirirken, hem Mr. Cooke'un hem de *The Economist*'in bizi ikna etmek için yanıldıkları bu açıklamadan başka bir kanıt istemiyoruz. Onlar, Birleşik Devletler ile tanrısal imparatorluk arasındaki ticarette de aynı şekilde ortaya çıkan İngiliz-Çin ticareti özelliklerinin sınırlı olduğunu düşünüyorlar. 1837'de Birleşik Devletler'e yapılan Çin ihracatı, ithalâtını takriben 860.000 sterlin aşıyordu. 1842 antlaşmasını izleyen dönemde, Birleşik Devletler Çin ticaretinden yılda ortalama 2.000.000 sterlin kâr elde etti. 1855'de maden ve afyonun dışında 1.602.849 sterlinlik toplam Shanghai ithalât tutarının 1.122.241 sterlinini İngiltere, 272.708 sterlinini Amerika ve 207.900 sterlinini de öteki ülkeler çekmişti. Bu arada 12.603.540 sterline ulaşan toplam Çin ihracatının 6.405.040 sterlinlik kısmı İngiltere'ye, 5.396.406 sterlinlik olanı Amerika'ya ve geriye kalan 102.088 sterlin tutarındaki de diğer ülkelere yapılmıştı. Amerikalıların 272.708 sterlin tutan ihracatlarıyle, Shanghai'dan yaptıkları 5.000.000 sterlinlik ithalâtlarını yalnız bir kıyaslayın. Her ne kadar Amerikan rekabeti İngiliz ticaretinde belirgin gedikler açmışsa, bir bütün olarak Çin pazarının yabancı ulusların ticarî faaliyetine sunmak zorunda olduğu istihdam alanlarından biri nasıl sınırlandırılır?

1842'de Çin pazarının açılmasıyle birlikte bu sorunun önemi azalmıştır. Nedeni Çin devrimidir. Fakat Çin devrimine rağmen, ticaretin genel büyüme yılları olan 1851, 1852'de ve devrimci dönem sürecince Çin'e olan ihracat göreceli olarak artı. Afyon ticareti, azalacağına hızla dev boyutlar kazandı. Daha çok sürecek. İmparatorluğun karışık durumunun yarattığı ithalat güçlükleri azalacağı yerde son soygun savaşı yüzünden artmak gerekiyor. Hanedanın üzerine yeni aşağılamalar yığılmıştır.

Çin'in ticaret tarihini dikkatli bir şekilde gözden geçirdikten sonra bize öyle geliyor ki tanrısalların tüketim ve ödeme güçlerinde büyük bir orantısızlık var. Sürükleyicilerinin

belli bir tarımsal faaliyet ve küçük ölçüde yerli manifaktür olan Çin toplumunun ekonomik çerçevesinde, büyük çapta dış mamullerin ithalatı sorun dışıdır. Hâlâ Çin'in lehine olan ticarî dengeyi belirlemek için; kabaca hesaplanabilen 8.000.000 sterlinlik meblağ, afyon ticareti engellenmiş olsaydı İngiliz ve Amerikan ihracat fazlasını giderek emebilirdi. Ticaret dengesinin lehte oluşuna rağmen bu sonuç, bizi 7.000.000 sterlinlik afyon ithaliyle Çin'in bozulan malî kaynakları ve para dolanımı basit gerçeğinin tahliline getiriyor.

Bununla birlikte, bir zamanlar kendisini yüksek ahlâk standartıyle taçlandıran John Bull, dengesini tutturmak için, Çin'den sürekli savaş tazminatı almak taraflısı olmuştur. Yalnız unuttuğu bir şey var; yabancılardan haraç almaya kalkan Roma ve Kartaca yöntemleri sonunda mutlaka çatışırlar ve birbirlerini yok ederler.

12. İNGİLİZ - ÇİN ANTLAŞMASI

New York Daily Tribune, 15 ekim, 1858(1)

Sonunda İngiliz hükümetinin kamuoyuna açıkladığı İngiliz-Çin antlaşmasının resmî özeti, halen bilinenlere ek olarak pek az şey getirmektedir.(2) Aslında antlaşmanın ilk ve son maddeleri özel İngiliz çıkarlarını yansıtmaktadır. İlk maddeyle, Nanking antlaşmasından sonra tesbit edilen, «tamamlayıcı antlaşma ve ticaretin genel hükümleri» bölümü «fesh» edilmektedir. Bu tamamlayıcı antlaşma, afyon yüklü İngiliz tekneleri yetkilileri sınırlarına girdiğinde, Hong Kong' da ve İngiliz ticaretine açılan beş Çin limanında ikamet eden İngiliz konsoloslarının Çinli yetkililerle işbirliği yapmaları gerektiğini öngörüyordu. İngiliz tüccarlarının kaçak ilaç ithallerine resmî yasaklar kondu. İngiliz hükümeti de kendini bir dereceye kadar, tanrısal imparatorluğun gümrük memurlarından biri haline getirdi. İkinci afyon savaşının, birincinin afyon trafiği denetimini etkileyen ayak bağlarını ortadan kaldırmak zorunda olması, oldukça mantıklı görünüyor. Palmerston'un Canton şenliğine en şehvetli halleriyle tempo tutan İngiliz ticaret erbabının ilgili kesimi yobaz tavrını takınmıştır. İngiltere açısından, afyon ticaretine karşı ikiyüzlü muhalefetini resmen terk etmesi, beklenilenin tam aksi sonuçlar getirirse, epey yanılmış oluruz. Afyon ticaretinin baskılanması konusunda, İngiliz hükümetine angaje olan Çin hükümeti kendi insiyatifini kullanmadaki beceriksizliğini göstermiştir.

---

(1) «N. Y. Tribune haberi. Londra, 28 eylül 1858»

(2) Tientsin antlaşmasının tam metni, 27 eylül 1858'de **The Times**'da yayınlandı. Tartışması ise 2 ekim tarihli **Economist**'de yapıldı.

Dış yardım ile afyon ticaretinden kurtulmak için Nanking ek antlaşmasına gidilmesi acınacak ümitsiz bir çabaydı. Çin hükümetinin, politik ve malî düşüncelerle, şöyle bir yol deneyeceğinden az kuşku duyulur; Çin'de haşhaş ekimini kanunlaştırmak ve dışarıdan ithal edilen afyonu vergilendirmek bir çıkış yolu olabilir. Şimdiki Çin hükümetinin niyetleri ne olursa olsun, Tientsin antlaşmasıyle başına musallat olan dertler ona bu yolu göstermektedir.

İngiliz afyon ticareti sıradan bir ticaretin boyutlarına düşüp giderek silinen bir faaliyet olacağı için, Hindistan devlet hazinesiyle birlikte nüfuzlu afyon tekeli ölümcül bir yara almak zorundadır. Şimdiye kadar oyunun zarlarını John Bull atıyordu. İkinci afyon savaşının en belirgin özelliği de buna uygundur.

Rusya'ya «haklı bir savaş» ilan eden cömert İngiltere, savaşın bitiminde, savaş masraflarını giderici tazminatı istemekten vazgeçmiştir. Diğer yandan Çin'e hep barıştan yana olduğunu ileri sürer, bu dileğini, şimdiki bakanlarının görüşüne uygun olarak haraç almakla gerçekleştirir. Bununla birlikte, tanrısalların ödeyeceği on beş, yirmi milyon sterlin ile ilgili ilk haberler, en dürüst İngilizlerin vicdanlarına uygun geldi. *Economist* ve genellikle ekonomi makaleleri yazarları, gümüş sikkeyle yapılacak ödemenin ticaret dengesine ve Bank of England'ın maden rezervlerine olan yararlı etkileri üzerine tahminler yürüttüler. Fakat heyhat! Palmerston yanlısı basını dertlendiren ve kafasını meşgul eden ilk izlenimler asıl enformasyonun yaratacağı şoku dindirmede oldukça zayıf kaldı.

«Başka bir madde de, Canton'daki Çinli yetkililerin kötü yönetimi yüzünden İngiliz uyrukluların uğradıkları zararlar için iki milyon taellik(3) ve savaş masrafları için de bir iki milyon taellik ek ödemenin yapılacağı geçmektedir. 1842'de

(3) Arrow olayı yüzünden bile Canton yönetiminden tazminat istenmişti. Antlaşma hükümleri birkaç protestoyla karşılandı. **Morning Star** herhangi bir tazminatı kabul etmiyordu. Ona göre savaşın sorumlusu Çinliler değil, İngiliz hükümetiydi. (17 eylül 1858)

Çin imparatoru 1.200.000 sterlini, el koyulan kaçak afyonun tazmin bedeli ve 3.000.000 sterlini de savaş masrafları karşılığı olmak üzere 4.200.000 sterlin ödemek durumundayken, şimdi ise yalnızca 1.334.000 sterlini bulan bir meblağ isteniyor. Hong Kong'la yapılan pazarlıkta 4.200.000 sterlinden, 1.334.000 sterline inmek hiç te başarılı bir ticaret değildir. Fakat en kötüsü daha söylenmedi.

Çinli imparator o zaman şöyle der, sizinkisi hiç de bütün Çinle yapılan bir savaş değildi. Yalnızca Canton'la yapılan bir «eyalet savaşı» olmuştu. Savaş gemilerimiz karar vermem için beni zorluyor. Bunun için siz de, yakıp yıktığınız Kwangtung eyaletinin sıkıp suyunu çıkarın bakalım. Bu arada, zeki generaliniz Straubenzee(4) Canton'u maddî bir garanti olarak elinde tutabilir ve İngiliz silahlarını gülünç bir şekilde buraya yığmaya devam edebilir. Çinli yiğitler buna gülerler.» 1.334.000 sterlinlik küçük ganimete sahip olmanın güçleştiği bu koşullarda iyimser John Bull'ın elemli duyguları artık işitilebilir iniltilere dönüşür. Bir Londra gazetesi şöyle diyor: «53 savaş gemimizi geri çekeceğimiz ve onların milyonlarca gümüş sikke ile yüklü muzaffer bir şekilde dönüşlerini göreceğimiz yerde Canton'u zaptedip elde tutmak ve halen bu eyalet savaşını sürdürmekte olan donanmaya yardım için 5.000 kişilik bir ordu göndersek daha iyi olur. Peki bu eyalet savaşı, Canton'la yaptığımız ticareti diğer Çin limanlarına da aktarmanın ötesinde başka hangi sonucu getirecek?.. Devam ettiği takdirde yoksa Rusya'ya büyük bir çay ticareti olanağı vermiş olmayacak mı? Kıta (kıta Avrupa'sı) ve İngiltere gereksindiği çayları için Rusya'ya ve Birleşik Devletlere bağımlı hale gelemezler mi?» «Eyalet savaşı»nın çay ticareti üzerine etkileri konusunda John Bull'un sıkıntıları hiç te ulu orta değildir. Magregor'un ticaret tarifelerinden, Rusya'nın geçen yıl Kiachta'da 120.000 sandık çay mübayaası yaptığı görülmektedir.(5) Çin'le barışın yapılmasını izleyen yıl Rus talep-

(4) General (Sir C.T.) van Straubenzee (1812-1892) Çin'deki bir kısım ingiliz askerine komuta etmiştir. (1857-1860)

(5) John Macgregor: **Commercial Statisticz, a Digest.** 1843-1850 cilt 2, s. 647.

leri % 75 düşerek, sadece 30.000 sandık civarında olmuştur. Herhalde Kwangtung'a el koyan İngilizlerin tesbit edeceği fiyatlar kendini güç belâ amorti edecek olan şu ikinci Çin savaşındaki dengeyi kesinlikle bozacaktır.

51'inci maddede yer alan bir diğer büyük İngiliz başarısı da; bundan böyle, «Çin yetkililerince tebliğ edilen resmî Çin belgelerinde,» İngiliz hükümeti ve İngiliz vatandaşları için «barbar» deyimi kullanılmayacaktı. İlâh ya da Olimpiyalı diye çağırılmada ısrar edecekleri yerde kendilerini tanrısallar olarak stilize eden Çin yetkililerinin bu alçakgönüllülüğü barbar sözcüğünü simgeleyen deyimi resmî belgelerden ayıklamakla yetinen John Bull'a göre olmasa gerek.(6)

Antlaşmanın ticaretle ilgili maddeleri, İngiltere'ye rakiplerinin hoşuna gitmeyecek hiç bir ayrıcalığı getirmiyordu. 10'uncu maddeye göre: «İngiliz ticaret gemilerinin Büyük Nehir'in (Yang-tse) yukarısında ticaret yapma yetkileri olacaktır. Fakat halen Yukarı ve Aşağı Vadi'nin içinde bulunduğu karışık durumdan ötürü, antlaşmanın imzalanmasından itibaren bir yıl içinde açılması gereken Chin-kiang dışında hiç bir liman ticarete açılmayacaktır. Barış yenilendiği zaman, Çin dışişleri bakanı ile görüştükten sonra, İngiliz bakanın tesbit edebileceği, Hankow'a kadar sayıları üçü aşmayan limanlara İngiliz ticaret gemileri girerler.»

Aslında bu maddeyle İngilizler, bütün imparatorluğun büyük ticaret atardamarının dışına alınıyorlar. *The Morning Star*'ın haklı olarak değindiği gibi, «mamullerini ülke içlerine sokabilecekleri tek hat»tın dışındaydılar artık.(7) Uslu çocuklar olurlarsa, âsileri işgal ettikleri bölgelerden söküp atmak

(6) İngilizleri ve amerikalıları kastederken düzenli olarak «barbar» terimini kullanan Çin resmî belgeleri ve yazışmaları yabancılara gönderilmemiştir. İngilizler bir dizi belgeyi ellerine geçirmiş olup Mavi Kitap'ta yayınlamışlardır.

(7) Antlaşmayla ilgili ilk haberler tartışılırken, **The Times** «misyoner emeği»nin faydalarını vurguladı. Antlaşma, İngiliz vatandaşlarına enine boyuna bütün Çin'i dolaşmalarına cevap verdiğinden, Çinliler arasında imanımızı yayma olanaklarını güçlendirmiştir. Bu ayrıcalık kararı

için imparatorluk hükümetine yardım ederlerse, sonunda büyük nehirde ancak belli limanlara sefer yapabilirler. Yeni açılan limanlar olarak, Nanking antlaşmasının öngördüğü beş ticarî limana, bütün Çin limanlarından sadece beşi daha eklendi. Bir Londra gazetesi bu limanlar için, «uzak ve ada üzerinde» diyor. Bunun yanısıra açılan limanlarla orantılı olarak ticaretin gelişeceği düşüncesi iflâs etmiştir. Büyük Britanya, Fransa ya da Birleşik Devletler sahilleri üzerindeki limanları düşünün; onlardan kaçı kendilerini gerçek ticaret merkezi olarak geliştirmişlerdir? Birinci Çin savaşından önce, İngilizlerin Canton'la seçkin bir ticareti vardı. Beş yeni ticaret merkezi açacak yerde, beş yeni limana tanınan ayrıcalık, parlamento Mavi Kitabı'ndan alınan aşağıdaki rakamlardan görüleceği üzere, ticaret tedricen Cantondan Shanghai'a geçti. Aynı zamanda, Canton ithalatının gemi değiştirmeyle Amo'ya ve Pochow'a yapıldığı da hatırlardadır.

	İNGİLİZ İTHALATI		İNGİLİZ İHRACATI	
	Canton	Shanghai	Canton	Shanghai
1844	15.500.000	2.500.000 $	17.900.000	2.300.000 $
1845	10.700.000	5.100.000 $	27.700.000	6.000.000 $
1846	9.900.000	3.800.000 $	15.300.000	6.400.000 $
1847	9.600.000	4.300.000 $	15.700.000	6.700.000 $
1848	6.500.000	2.500.000 $	8.600.000	5.000.000 $
1849	7.900.000	4.400.000 $	11.400.000	6.500.000 $
1850	6.800.000	3.900.000 $	9.900.000	8.000.000 $
1851	10.000.000	5.400.000 $	13.200.000	11.500.000 $
1852	9.900.000	4.600.000 $	6.500.000	11.400.000 $
1853	4.000.000	3.900.000 $	6.500.000	13.300.000 $
1854	3.300.000	1.100.100 $	6.000.000	11.700.000 $
1855	3.600.000	3.400.000 $	2.900.000	19.900.000 $
1856	9.100.000	6.200.000 $	8.200.000	25.800.000 $

bütün ülkeyi bize açmaktadır. **The Daily Telegraph**, «Çin imparatorluğu şimdi enine, boyuna Batı'nın seyahat ve ticaretine açılmış durumdadır.» diyor. Palmerston yanlısı basınla aynı kanıyı paylaşmayan aynı

«Antlaşmanın ticarî maddeleri tatmin edici değildir.» Palmerston'un en sefil yardımcısı *Daily Telegraph* bu sonuca varmıştır. «Programdaki en belirgin noktaya» kendi kendine gülüyor. Yani «Londra'ya yerleşen bir mandarin (Çinli Vali) Albert Gate'de vereceği baloya Kraliçeyi davet ederken bir İngiliz Bakan da Pekin'de kendi düzenini kurabilir.»(8) Hernasılsa John Bull bu şamataya kanabilir, ama bundan böyle Pekin'de kendini hissettiren politik nüfuzun, son antlaşmayla, Pekin'den sadece 800 millik mesafede Fransa büyüklüğündeki bir toprağı ele geçiren Rusya'nın lehine dönmeye başladığından hiç kuşku duyulamaz.

Olaylar John Bull için hiç de huzur verici olmuyor. Çünkü birinci afyon savaşıyla, Rusya'ya Amur nehri üzerindeki seyrüseferi ve kara sınırı boyunca serbestçe ticareti öngören bir antlaşmayı kendi elleriyle hazırlamıştı. İkinci afyon savaşıyla da, Tatar körfeziyle Baykal gölü arasındaki önemli bir bölgeyi, Çar Aleksey Mihaeloviç'den, Nikola'ya kadar Rusya'nın hep ağzının suyunu akıtan bir bölgeyi ele geçirmesine yardımcı oluyor.(9) St. Petersburg kaynaklı haberlerin gel-

---

tarihli **Daily News** (16 eylül 1858), Taiping ayaklanması bastırılmadığı için, bu antlaşmadan pek bir yarar elde edilmeyeceğini düşünüyordu. «...bütün bu ayrıcalıkların en değerlisi Yang-tse-kiang nehrinde seyrüsefer hakkının elde edilmesidir. İmparatorluk kuvvetleriyle, âsilerin muharebe alanı durumunda olduğundan, büyük ticaret merkezi Hankow'da bir konsolosluk bürosu açmak değersiz bir şeydir. Bu büyük ve zengin şehir... bir harabe haline gelmiş. Daha yirmi büyük şehir var.»

(8) **Daily Telegraph**, 28 eylül 1858: Ticaret ayrıcalıkları «zayıf ve yetersizdi.» Palmerston yanlısı basının eleştirileri, halen iktidarda bulunan muhafazakâr hükümete ve onun ayrıcalıklar politikasına duyulan güvensizliği göstermektedir.

(9) 8 ekim 1858'de Marx Engels'e şunları yazıyordu: «Benim görüşüme göre, Petersburg Hükümetiyle işbirliği halinde hareket eden Palmerston'un hazırladığı ve seyahati sırasında Lord Elgin'i hoşnut kılan bu şimdiki İngiliz-Çin Antlaşması başından sonuna bir maskaralıktır.»

mesiyle birlikte, Büyük Britanya'nın kazançlarını hep abartan London *Times* telgrafın Amur Valisi antlaşmasıyla Rusya'nın kazanımlarından sözeden bölümünü gözlerden gizlemek için büyük bir dikkat sarfetti.

13. YENİ ÇİN SAVAŞI

New York Daily Tribune, 1 Ekim 1859(1)

Yeni Çin felâketine ilişkin gelişmeleri gözden geçirecek bir hükümet komisyonu kuruldu.(2) Fransız *Moniteur* ve London *Times*'ın yorumları Palmerston ve Bonaparte'in çözümlemelerine aykırı düşmüyor. Hepsi de bir başka Çin savaşı istiyorlar. Kurulan bu Hükümet Komisyonunda Mr. Milner Gibson'ın ilkönce savaşın savunulmasına karşı çıkacağını ve daha sonra Parlamentonun her iki kamarasınca onaylanmayan herhangi bir savaş ilânı kararını protesto edeceğini, eğer görüşü çoğunluk tarafından reddedilirse kabineden ayrılacağını güvenilir bir kaynaktan öğrendim. Böylelikle Palmerston yönetimi üzerindeki yeni bir yıkımın işaretlerini Derby Kabinesini çöküşe götüren o liberal koalisyonu bozgununun yinelenmesini görmek mümkündür. Palmerstonun bir zamanlar özellikle «kuyu kazmada» yetenekli, tek korktuğu meslektaşı olan Mr. Milner Gibson'ın bilinçli hareketleri karşısında biraz sinirlendiği söyleniyor.(3)

---

(1) **N. Y. Tribune**'de çıkan yazı. Londra 16 Eylül 1856.

(2) Palmerston yine başbakandır. Bazen Üçüncü Afyon Savaşı olarak da adlandırılan «Yeni Çin Savaşı», Tientsin Antlaşmasının yürürlüğe konması ve Peiho geçidini zorlama girişimi yüzünden ikinci Afyon Savaşının nihaî ve en korkunç aşamasına geçildi.

(3) T. Milner Gibson (1806-1884), Bright ve Cobden'in Karşı Hububat Yasası grubundaki en etkili destekleyicilerinden biridir. 1841'de Lord John Russell başkanlığındaki Ticaret Odasının başkan yardımcısı olmuştur. Daha sonra Palmerston kabinesinde görev almıştır.

Aynı şekilde, hükümet komisyonunun çalışmalarıyla ilgili haberleri Liverpool'dan öğrenebilmeniz mümkündür. Bu arada, arzu edilen yayınlanış biçimine değil de Palmerston yanlısı yayın organlarınca gelen son posta haberlerine yer verilirken, gerçekleri saklamalarına bakarak sorunun asıl doğru değerlendirmesi en iyi şekilde yapılabilir.

İlkin Rus Antlaşmasının yürürlüğe girmesini ve Çin İmparatorunun, Amerikan Antlaşmasının parafe edilmiş nüshalarının teatisi için Amerikan Büyükelçiliğinin Başkente alınması ve görevlilerine refakat etmeleri konusunda valilerine talimat vermiş olduğunu gözlerden gizlediler.(4)

Rus ya da Amerikan meslektaşlarının karışmadığı işlerinin icraasında karşılaşılacak engellerden, Pekin'in yerine, İngiliz ve Fransız elçilerinin sorumlu olacakları gerçeği hiç kuşkuya yer vermeyecek şekilde gizlendi. İlkin The *Times*'ın ve öbür Palmerston yanlısı yayın organlarının hasıraltı ettikleri ve hâlâ önemini koruyan bir olay da (şimdi artık itiraf ediliyor.), Çinli yetkililerin İngiliz ve Fransız Elçilerinin Pekin'e alınmasındaki isteklilikleriydi; Çin resmî görevlileri, elçileri nehrin ağzında kabule hazır bekliyorlardı. Elçiler teknelerini ve birliklerini bırakmaya razı olsalardı, resmi görevlilerin eşliğinde başkente götürüleceklerdi. Aslında Tien-tsin Antlaşması, İngiliz ve Fransızlara Peiho nehri boyunca asker gönderme hakkını içeren hiç bir maddeyi öngörmediği gibi, Antlaşmanın Çinliler tarafından olmayıp İngilizler tarafından ihlâl edildiği apaçık ortadadır. Parafe edilen Antlaşma metinlerinin teatisi için tayin edilen süreden evvel çatışma çıkarmak İngilizlerin işi olmuştur. Son Çin savaşında amaçlanan zahirî sonuç şaşırtıcı olurken, hiç kimse saygıdeğer Mr. Bruce'ün(5) kendi sorumluluğuyla hareket ettiğini sanmasın. Tam tersine Mr. Bruce Londra'dan aldığı gizli talimatlara göre hareket etti. Mr. Bruce'un, Palmerston değil de Derby tarafından gönderildiği doğrudur.

---

(4) Rus ve Amerikan Antlaşmaları için olayların özetine bk.

(5) Saygıdeğer. Frederick Bruve, İngiliz Elçisi, Lord Elgin'in kardeşi.

O zaman size hemen şunu hatırlatmalıyım. Sir Robert Peel'in ilk yönetimi sırasında, Lord Aberdeen de Dışişlerinin başında bulunuyordu, Madritteki İngiliz Büyükelçisi Sir Henry Bulwer İspanyol Sarayıyla bir sürtüşme çıkarmış ve neticede Lordlar Kamarası bu «ters olay»ı görüşürken İspanyadan sınırdışı edilmişti. Görülüyor ki Bulwer, Aberdeen'in resmî talimatlarına uyacağı yerde, o vakitler daha muhalefet sıralarında oturan, Palmerston'un gizli emirlerine göre hareket etmiştir.

Peiho felâketini gören gerçek okur ve çıkması yakın üçüncü İngiliz-Çin savaşı karşısında, Palmerston yanlısı basın hiç kuşkuya yer vermeyecek biçimde, son otuz yıllık İngiliz Diplomasisinin gizli kalmış tarihiyle tanışma manevrası yapmaktadır. *The Times,* İngiliz kuvvetlerine ağır zayiat verdiren Taku müstahkem mevkiine yerleştirilmiş topların Rus kökenli olduklarını ve Rus subayları tarafından tevcih edildiklerini ima ediyor. Bir başka Palmerston yanlısı gazete daha süssüz ifade kullanmış. Buraya alıyorum:

«Rusya'nın Pekin politikasını şimdi daha yakından anlıyoruz. Amur nehri üzerindeki hareketleri görüyoruz. Eski Dünyanın karanlık sınırlarındaki buzkesen rüyalar ülkesinde, Baykal gölünün ötesinde manevra yapan Kazak ordularının farkındayız; Akıp giden sayısız kervanları görmemek elde değil. Doğu Sibirya'nın ücra köşelerinden yasaklanmış Çin Metropollerine yol tutan özel bir Rus elçisinin (Doğu Sibirya Valisi General Mouravieff) varlığı da gözümüzden kaçmıyor. Ülkemiz kamuoyu askerlerimizin ve denizcilerimizin boğazlanmalarında ve itibarımızın düşmesinde payı olan dış etkiler sorununa olasılıkla inanmayabilir.»(6)

Bu da Lord Palmerston'un eski hilelerindendir. Rusya Çin ile bir ticaret antlaşması yapmak istediği zaman, Palmerston Çin'in Kuzey komşusuna afyon savaşıyla yanıt ver-

(6) **Daily Telegraph,** 16 Eylül 1859. Peiho'daki ilk İngiliz bozgunundan sonra geniş ölçüde uygulanan kanlı vahşet Hint ayaklanmasındakine eşdeğerdi.

di. Rusya Amurdan çekilinmesini talep ettiğinde, Lordun karşılığı ikinci Çin savaşı oldu, şimdi Rusya Pekindeki nüfuzunu güçlendirmek istemektedir, ama Palmerston da üçüncü Çin savaşının sözünü ediyor. Zayıf Asya Devletleriyle, Çinle, İranla, Orta Asyayla ve Türkiyeyle bütün ilişkilerinde korsanvarî düşmanlıklar ve Rusyaya vermede isteksizlik duyulan ayrıcalıkların izleyeceği dolambaçlı yol yüzünden, İngilterenin söyleyeceği son sözü gizlemek için, Rusyanın plânlarına görünürdeki muhalefeti Rusyayla değil de Asya Devletleriyle bir çatışma çıkarmak daima Palmerston'un değişmez prensibi olmuştur. Buna bakarak, Palmerston'un geçmişteki tüm Asya politikasının tekrar gözden geçirileceğinden emin olabilirsiniz. Avam Kamarasının istediği 8 Haziran 1859 tarihli Afgan belgelerine dikkatinizi çekerim.(7) Palmerston'un uğursuz politikasına ve son otuz yıllık diplomasi tarihine, daha önce yayınlanmış herhangi bir belgeden daha fazla aydınlık getiriyorlar. Bir, iki cümleyle sorun şudur: 1838'de Palmerston, Kâbil yöneticisi Dost Muhammed'e karşı, İngiltere aleyhine İran ve Rusyayla gizli bir ittifaka girdiği bahanesiyle, bir İngiliz ordusunun imhasına yolaçan savaşı başlattı. 1839'da bu savaş gerekçesine kanıt olarak Palmerston, İngiltere'nin Kâbil Büyükelçisi Sir A. Burnes'ün önemli yazışmalarını içeren bir Mavi Kitabı Parlamentoya sundu. İngiliz işgalcilerine karşı düzenlenen bir ayaklanmada Burnes öldürülmüştü. Fakat İngiliz Dışişleri Bakanlığının güvensizliğini bildiğinden, ölmeden önce bazı resmî mektuplarının kopyelerini Londrada oturan kardeşi Dr. Burnes'e göndermişti. Palmerston'un hazırladığı Afgan belgelerinin 1839'da sahneye çıkması üzerine, Dr. Burnes, Palmerston'u «müteveffa Sir A. Burnes'ün raporlarını tahrif etmekle ve yalan söylemekle» suçladı. Cinayet daha geçen yaz işlenmişti. Mr. Hadfield'in girişimi üzerine, Derby Hükümeti döneminde, Avam Kamarası bütün Afgan belgelerinin tamamının yayınlanmasını buyurdu. Bu buyruk da, sanki tahrifkârlık ve yalancılık

---

(7) **1837-1838 arası Kâbil'deki görevi başındayken... Sir Alexander Burnes'ün Hindistan genel valisiyle yaptığı yazışma,...** (1859)

gerçeğini sergilermişçesine, Rusyanın *işine yarayacak* şekilde yerine getirildi.

Mavi Kitabın başlığında şunlar görülmektedir:

«Not - Sadece eski raporlarda geçen yazışmanın tamamı buraya alınmıştır. Atlanan bölümler parantez içine alınmıştır, [ ].»

Raporunun içtenliğinin bir güvencesi olarak yetkili gösterilen resmi görevlinin adı, «J. W. Kaye'dir. Siyasi ve Gizli Departmenler Sekreteridir.» Mr. Kaye, «Afganistan'daki savaşın dürüst bir tarihçisidir.»(8)

Şimdi, Palmerston'un Rusyayla gerçek ilişkisini gösterebilmek için tek bir örnek içinde, bulunduğumuz durumu açıklamaya yeterlidir. 1837'de Kâbil'e gelen Rus ajanı Vickovitch, Çarın Dost Muhammed'e yazdığı mektubu taşıyordu. Sir Alexander Burnes bu mektubun bir kopyesini ele geçirdi ve onu Hindistan Genel Valisi Lord Auckland'a gönderdi. Kendi raporlarında, ve topladığı çeşitli dökümanlarda, bu gelişme tekrar, tekrar vurgulanıyordu. Fakat Çarın mektubunun kopyesi, Palmerstonun 1839'da Parlamentoya sunduğu belgeler arasından çıkarılmıştı. Kendisine baş vurulan her raporda, «Rusya İmparatoru»nun Kâbil'le kurduğu ilişkinin nedenini gizlemek için, bu gibi değişikliklerin yapılması gerekliydi. Bu sahtekârlık Vickovitch'ın, Müstebit yöneticiyle olan aşikâr temasını gözlerden saklamak için yapıldı.

Vickovitch Petersburg'a dönüp Çara çıktığında, vaktiyle benimsemediği şeyler artık Nikola'ya uygun geliyordu. Örneğin, Mavi Kitabın 82'nci sahifesinde, aşağıda görüldüğü gibi, Dost Muhammed'e yazılan mektubun çevirisi bulunacaktır. Parantez içindeki sözler Palmerston'un özellikle çıkardığı sözlerdir.

«Rusya [bir imparatorun] devletinden bir büyükelçi [Moskova'dan] Tahran'a gelmiş olup, Candahar'daki Serdarların hizmetine tayin olmuştur... Kendisi [İmparatorun gizli me-

(8) (Sir) J. W. Kaye; **History of the war Afganistan** adlı kitabın yazarı 1858'de ikinci baskısı çıktı.

sajlarının ve] Tahrandaki Rus büyükelçisinin mektuplarının hamilidir. Rus büyükelçisi bu adamın son derece güvenilir bir kişi olduğunu ve [gerek İmparator ve gerekse kendi adına] görüşmeler yapmak için tam yetkiyle donatıldığını söylemiştir. vs, vs.»

Çar'ın onurunu korumak için Palmerstonun yaptığı bu sahtekârlıklar, «Afyon belgeleri»nin teşhir ettiği tek merak konusu olan şeyler değildir. Orta Asyadaki Rus entrikalarına bir son verme aracı olarak Sir Alexander Burnes'ün tasviyesi üzerine, Palmerston Afganistanın işgalini doğru buldu. Aslında Sir A. Burnes bunun tam tersini yapmıştır, sonuç olarak Dost Muhammed adına tüm başvuruları Palmerston'un «Mavi Kitap»ında hasıraltı edilmiştir.(9) Tahrif edilen yazışma metni orijinal anlamının oldukça gerisine düşmüştür. Rusyanın bu bölgedeki planlarını bozma yüzeysel bahanesiyle neredeyse bir Üçüncü Çin Savaşını başlatacak kişi işte böyle bir adamdır.

(9) «The Long passage on p. 89 of the Blue Book»

14. [BİR BAŞKA UYGARLIK SAVAŞI!]

New York Daily Tribune, 10 Ekim 1859(1)

Tanrısallara karşı bir başka uygarlık savaşı vermek zorunluluğu şu anda İngiliz basınını oldukça fazla meşgul ediyor. Kabine Komisyonunun geçen cumartesi toplanmasından bu yana, her şeyden önce kan diye uluyan şu malûm belgeler konusunda dikkate değer bir değişiklik oldu. İlkin belirgin bir şovenist öfkenin içinde olan, London *Times,* olayları özenle çarpıtıp, topçularını sahneye çıkararak İngiliz amiralinin iyiniyetini istismar eden alçak Mongolların ve bu Mongol canavarlarına kahrolası eşek şakalarını yaptıran Pekin Sarayının çifte hainliğine köpürüp durdu. Söylemekte yarar var, ihtiras denizinde çırpınmasına rağmen son baskılarında *The Times* zavallı Çinlinin lehine görünen bütün bölümleri raporların orijinalinden çıkardı. Olayları karıştırmak tutkuların işi olabilir, fakat olayları çarpıtmak tercihan serinkanlı bir kafanın faaliyetidir. Bakanlar Kurulunun toplanmasından tam bir gün önce, yani 16 Eylül günü, *The Times* pek gürültü yapmadan ağız değiştirdi ve bir kuşkusuna daha son verdi. Şöyle diyordu: «Hainliğin kalesi Peiho'ya yaptığımız taarruzlara karşı direnen Mongolları cezalandıramadığımız için kendimizi yiyoruz; Ama o vakit bu ne idüğü belirsiz hakkı ele geçirme dürtüsü, «*Pekin Sarayı*» nın, «görkemli antlaşmayı» ihanet dolu bir kasıtla ihlâline daha bir umutsuzca sarılmıştır.(2) Hükümet Komisyonunun

(1) «Correspondence of the **N. Y. Tribune.** London Sept. 20, 1859.» Kaynak, Peiho geçidine yapılan başarısız İngiliz taarruzuyla ilgilidir.
(2) **The Times,** 16 Eylül 1859.

toplanmasından üç gün sonra, *The Times*, Mr. Bruce'la, M. de Bourboulon'un kendilerinin Pekin'e alınmaları konusunda Mandarinlerden ricada bulunacaklarından *kesinlikle şüphe* etmemektedir. Antlaşmanın yürürlüğe girmesi için hazır bulunacaklardır. Peki o zaman Pekinin hainliği nerede kalıyor?

Yine de *The Times*'a egemen olan iki kuşku var. «Askeri plânda» diyor gazete, «Pekin yolunu açmak için bu çapta bir birliği kullanmanın, yerinde olduğu düşüncesi kuşku verebilir. Diplomatik ölçülerde ise, dikkate değer bir zorlamanın yapılmayışı *daha kuşkulandırıcıdır*.»(3) «Önde gelen» yayın organının bütün kurugürültücülüğü böylesine sakat bir sonucu getirmektedir. Bir mantık ki, savaşı ortadan kaldırmadan asıl savaşın nedenlerini yokediyor. Canton bombardımanı yüzünden taziyelerini belirterek kendini temayüz ettiren bir başka yarı-resmi gazete olan *The Economist*'in, Mr. J. Wilson'un Hindistana Hazine Bakanı (Chancellor of the Exhequer) olarak atanmasına ilişkin olayları fazla edebiyata kaçmadan ekonomi diliyle ele aldığı görülüyor.(4) *The Economist*'te konuyla ilgili iki makale çıktı; bunlardan biri siyasî, ötekisi ekonomi üzerine. İlki aşağıdaki cümlelerle son bulur:

«Büyükelçimize Pekini ziyaret etme ya da Pekinde ikamet etme hakkını tanıyan antlaşma maddesi son derece açıktır. Şimdi tüm bu sözü edilenler, tek kelimeyle Çin Hükümetini hizaya getirmek için yapılmıştır; dikkat edilmesi gereken çıkarlarımıza tamamen uygun olduğu düşünüldüğü takdirde, antlaşmanın saygınlığının ve icrasındaki kararlılığın gösterisi, için yer bulmakta zorluk çekilmeyecektir. Kuşkusuz, Çinlilerinki gibi bir Hükümetle ilişkilerimizde izleyebildiğimiz politikanın, şimdiye kadar olanların en kusurlusu olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü ihmal ve tevekkül ölümcül

(3) 19 eylül 1859.

(4) James Wilson, 1859 Ekiminde Hint Maliyesini yeniden örgütlemek için Hindistan Konseyine malî danışman olarak atanmıştı. 1860 Ağustosunda öldü.

zayıflığın işaretidir. Bu iddiaya dayanarak, şu Doğu Hükümetlerine uyguladığımız muamele yüzünden, uygar bir ulusa karşı güvenli davranmamızı gerektiren ilkeleri değiştirmeye *daha ne kadar* yetkiliyiz?

Hoş olmayan bir şekilde gözdağı vererek, korkutarak haklarımızı aldığımız zaman, bize en uygun gelen kesin pazarlık biçimini egemen kılacak en kalıcı politika olasılıkla somuta konabilir. Ama bunu uygulamada ihmalci davranırsak —bu arada, Çinliler korkularından sıyrılırlarsa, belirli, bir kuvvetle ayak diretirlerse— onları hainlikle suçladığımız zaman haklı olabilirmiyiz? Kendi ikna yöntemlerimizi bize karşı kullanmıyorlar mı?

«Büyük bir olasılıkla, Çin Hükümeti bizi bu korkunç tuzağa sokmaya niyetlenmiş ve antlaşmaya uymayı amaçlamamış olabilir. Bu takdirde, zorla tazminat almamız gerekir. Fakat geçen yıl Lord Elgin'in yerinde baş vurduğu gibi, böyle bir zor kullanımla girmeye karşı Peiho nehri ağzını savunma düşüncesi antlaşmanın genel hükümlerini ihlâl edici bir davranıştan uzaktır. Düşmanca niyet bütünüyle bizim tarafımızdan geldiği vakit yalnız kalelerin savunması için açılan öldürücü ateşten geri çekilmek için komutanlarımıza daima yetki verilmiştir. Çine karşı antlaşmayı, bozmuş sayılmayız. Ve antlaşmayı çiğneyen kasıtlı bir niyetin somutlaşmış hali bize ulaşıncaya kadar — görüşümüzü saklı tutuyoruz. Barbarlarla yaptığımız antlaşmayı uygulayıp, uygulayamadığımızı araştırıyoruz.»(5)

Aynı konu üzerine yazılmış ikinci makalede *The Economist,* Çinle olan İngiliz ticaretinin önemi üzerinde durur.(6) 1858 yılında, Çinden yapılan İngiliz ithalat değeri ortalama 9.000.000 Sterlini bulmuşken, Çine olan İngiliz ihracatı da 2,876.000 Sterline çıkmıştı. Böylelikle İngilterenin Çinle doğrudan toplam ticaret tutarı 12.000.000 Sterlin civarında olabilmiştir. Fakat bu doğrudan işlemlerin yanısıra, az, ya da çok İngilterenin içli, dışlı olduğu üç diğer önemli

(5) Economist 17 Eylül 1859.

(6) İbid.

ithalât ticareti vardır. Çin ile Hindistan arasındaki ticaret, Çin ile Avusturya arasındaki ticaret ve Çin ile Birleşik Devletler arasındaki ticaret, «Avustralya» diyor *The Economist* «Çinden her yıl büyük miktarda çay alıyor. Ama bir pazar bulduğu Çine, karşılığında verecek bir şeyi yok. Amerika da Çine doğrudan ihracat değerini aşan meblağda. Çay ve bir miktar ipek alıyor.» Çin'in lehine olan bu her iki ticari denge, Avustralyanın altını ve Birleşik Devletlerin pamuğuyla ödemesini yapan İngilterenin de işine gelmeli.

İngilterenin bu ülkeye, aldığı malların karşılığını büyük miktarda altın ve pamukla ödemesi gerekmektedir. Altın Avustralyadan ithal ediliyor, pamuk ise Amerikadan. Aslında İngiltere (dolaylı) olarak Avustralya ve Amerika) tarafından Çine yapılan bu ödeme, Çinin Hindistana vermek zorunda olduğu afyon ve pamuk bedeli, meblağ olarak büyük ölçüde Çinden Hindistana transfer edilir. *En passant* (Bu arada) hemen belirtelim, Hindistanın Çine yaptığı ihracat yaklaşık olarak 10.000.000 Sterlini bulurken, Çinin Hindistandan ithalâtı hiç bir zaman 1.000.000 Sterlinlik bir tutara ulaşmamıştır. Bu iktisadi, verilerden *The Economist*'in anladığı şey, Çinle olan İngiliz ticaretindeki ciddi bir kesintinin «büyük bir felâkete yol açacağı» ve sadece İngiliz çay ve ipek ticaretinde doğrudan kendini duyurmakla kalmayıp, kargaşalığı doğuran böyle elim bir sonucun, Avustralya ve Birleşik Devletlerle olan ticarî işlemleri de «etkileyecek» olmasıdır. *The Economist,* son Çin savaşında ortaya çıkan gerçeğin pekâlâ farkındadır. Ticaret savaştan korkulduğu kadar etkilenmemiştir. Shanghai limanında bile bunun etkisi duyulmadı.

Hal böyleyken *The Economist,* ticaret için verilecek yeni bir Çin savaşının etkilerini kökünden değiştirebilecek «günümüzdeki çatışmanın iki garip özelliğine,» dikkati çekmektedir. «Yerel» değil de «emperyal (bizzatihi imparatorluğun iradesiyle - Ç.N.)» olan bu iki garip özellik şimdiki çatışmanın niteliğini ve ilk kez olmak üzere, Çinlilerin Avrupalı Kuvvetlere karşı «belirgin başarıları»nı yansıtmak-

tadır. Lorcha olayı sırasında *The Economist*'in şehvetli savaş çığlıklarından ne kadar farklı bir dil bu.

Geçen mektubumda belirttiğim gibi Hükümet Komisyonu Mr. Milner Gibşon'ın savaş aleyhindeki itirazını ve Kabineden istifa tehditlerini dinledi. Palmerstona düşen iş, Fransız «*Moniteur*'ün sütunlarında yer alan ihanet temasına uygun olarak davranmaktır. İngiliz Elçisinden daha ayrıntılı raporların gelmesini beklemeden, İngiliz ticaretinin korunması için Çin sularında lüzumlu bir kuvvetin bulundurulmasını öngören kararın alınmasıyla, Palmerstonun kabinenin ve liberal koalisyonun dağılmasına engel olduğu andan itibaren, savaş sorununa hiç bir çözümün getirilmemesi gerekir.

Böylece alevlenen sorunun üstüne kül serpilmiş oluyordu. Mamafih Palmerstonun gerçek niyeti, onun çömezi durumundaki *The Daily Telegraph*'ın son sayılarından birinde iyice ortaya çıkıyor.

«Sıradan bir olay önümüzdeki yıl seçimlere götürebilir, Seçim çevreleri mutlaka yoklanacaktır... Mongolları tamamıyla haklı çıkaran, yeri ancak kozmopolitlerin arasında olan Mr. Disraeli'nin başını çektiği profesyonel iftiracıları gözünden kaçırmayan Avam Kamarası Çin sorunu üzerinde alacağı kararla bu adamların gayretlerini tartacaktır.»

Palmerston'un planlayıp iki adamının, yani Lord Elgin ve Lord Elginin kardeşi Mr. Bruce'un yürürlüğe koyduğu olayların sorumlu editörlüğüne kendilerini aldatarak gelen Tory'lerin (muhafazakârların) defterini dürecektir bu çıkmaz. İleride fırsat çıkarsa konuyla ilgili açıklama yapabilirim.

15. YENİ ÇİN SAVAŞI

New York Daily Tribune 18 Ekim 1859(1)

Bundan önceki mektupların birinde Peiho çatışmasının kaza sonucu ortaya çıkmadığını, tam tersine önce Palmerston'dan aldığı gizli emirlerle hareket eden ve daha sonra her şeyi o vakitler muhalefet sıralarının başında oturan Dışişleri Bakanı Lord Malmersbury'nin üstüne yıkan Lord Elginin tezgâhladığını ileri sürmüştüm.(2) Şimdiki İngiliz Başbakanının gizlice verdiği «talimatlar» yüzünden Çinde «olaylar» patlak vermiştir, görüşü daha Lorcha savaşı sürerken yapılan görüşmeler esnasında, Palmerstondan hiç de aşağı olmayan bir otorite, Mr. Disraeli gibi oldukça bilgili bir zat tarafından Avam Kamarasına getirildiğinden, yeni bir şey olmaktan uzaktır. 9 Şubat 1857 günü Mr. Disraeli aşağıdaki cümlelerle Avam Kamarasını ikaz etmiştir:

«Çindeki bütün olup bitenlerin öne sürülen bahane yüzünden olmayıp aslında bir müddet önce *anavatandan alınan talimatlara* göre cereyan ettiği inancı karşısında söyleyecek sözüm yok. Uygulandığı takdirde bu ülkenin çıkarlarına öldürücü bir darbe indirecek olan bir *sistemi* denetleyecek

(1) «Correspondence of **N. T. Tribune,** Sept. 30, 1859.»

(2) Haziran 1859'da Derby-Disraeli Hükümeti çökmüştü. Palmerston işbaşına geçti. Ama bu kez «diktatör olarak değil. 1865'de ölünceye kadar başbakanlık yaptı. İtalyan sorununda (1859 İtalyan Savaşı) kendisini destekleyen Gladstone ve Lord John Russell Kabinesine katıldılar. Radikal Milner Gibson aynı şekilde davrandı. Liberal Parti' (Whig'ler)nin tarihsel gelişiminde yeni bir evre açılıyordu.

araçların olup olmadığı içtenlikle açıklanmadıkça benim görüşüme göre Meclis görevini yapmıyor demektir.» Lord Palmerstonun serinkanlı yanıtı şöyledir: «Saygıdeğer centilmen, olayların gelişiminin *Anavatan Hükümetinin önceden* belirlediği *bir sistemin* sonucu olduğunu söylüyor. Kuşkusuz, böyleydi.»(3)

«*Correspondence relative to the Earl of Elgin's special missions to China and Japan, 1857-59*» - (1857-59 arası Elgin Lordunun Çin ve Japonyadaki özel görevlerine ilişkin yazışma)(4) başlığını taşıyan Mavi Kitaba (Blue Book) şöyle bir göz atıldığında 25 haziran'da Peiho'da, cereyan eden olayın, Lord Elgin tarafından nasıl 2 Martta olmuş gibi kaydedildiği görülecektir. Bu kitabın 484'ncü sahifesinde aşağıdaki iki raporu buluyoruz.

ELGİN LORDUNDAN TÜMAMİRAL SİR MİCHAEL SEYMOUR'a

Acele, 2 Mart 1859

«SIR: Ekselânslarına hitaben yazdığım 12'nci mektup münasebetiyle, dünkü sohbetimizde ekselânslarına bahsetmiştim. Pekin'de daimi bir İngiliz Büyükelçisinin bulundurulması konusunda Majestelerinin Hükümetinin aldığı kararla, Tientsin Antlaşmasının karşılıklı olarak yürürlüğe girmesi için Pekin'e doğru yola çıktığında, Çin Hükümetinin anlayışla Majestelerinin temsilcisini kabulü için ikna olabileceğinden biraz ümitli olduğumu söylememe izin verin. Aynı zamanda bu ümidin gerçekleşememesi için hiç bir neden yok. Ancak, her hal-ü kârda *Majestelerinin Hükümetinin, Tientsin'e doğru yola çıktığında* Büyükelçinin refakatine *kuvvetli bir birliğin* verilmesini arzuladığından korkmaktayım. Hal böyleyken Ekselânslarının görüşlerine katılmakla onur duyarım;

(3) **The Times,** 4 Şubat 1857.

(4) 1859 yazında yayınlanmıştır.

Mr. Bruce'un Çine gelişi geciktirilemeyeceği gibi, bu hizmetten olarak Shanghai'da yeterli bir ganbot filosunun bulundurulması da uygun olur.»

ELGİN ve KINCARDINE

MALMESBURY LORDUNDAN ELGİN LORDUNA
DIŞİŞLERİ DAİRESİ, 2 Mayıs 1859

«LORDUM: Ekselânslarının 7 Mart 1859 tarihli mektubunu aldım. Ekselânslarının, Majestelerinin Bakanının Pekinde daimi olarak ikamet etmesi konusunda ısrar etmiyeceğini İmparatorluk görevlilerine duyurduğu, bir sureti ekte sunulan notanın Majestelerinin Hükümetince onaylandığını size bildirmeliyim:

«Keza Majestelerinin, Hükümeti, *yukarı Peiho'ya kadar* Mr. Bruce'a refakat etmesi için bir ganbot filosunun Shanghai'a getirilmesi yolundaki önerinizi kabul etmektedir.

«Saygılarımla...

MALMESBURY»(5)

Zaten Lord Elgin, İngiliz Hükümetinin kardeşi Mr. Bruce'a yukarı Peiho'ya kadar «Güçlü bir ganbot filosuyla» refakat edilmesini «arzu edeceğini» önceden bildirir ve Amiral Seymour'a «bu hizmet için» hazırlık yapmasını emreder. 2 Mayıs tarihli mektubunda Malmesbury Lordu, Lord Elgin'ın Amirale çıtlattığı öneriyi uygun görmüştür. Bütün yazışmalarda sanki, Lord Elgin amir, Lord Malmesbury ise onun mahiyetinde çalışan bir memur olarak görülmektedir. Birincisi, Downing Street'den yeni talimatları bile beklemeden başına buyruk yalnız Palmerstondan aldığı talimatlara göre hareket ederken, Lord Malmesbury üzerinde tahakküm kuran astının kendine hissettirdiği «arzular»a boyun eğmekle yetinmektedir Elgin antlaşmanın daha uygulanmadığını söylediği zaman o onaylarcasına başını sallıyor. (Bu antlaşmaya göre İngilizlerin herhangi bir Çin nehrine girme hakları

(5) Elgin Correspondence.

yoktu) Antlaşmanın Pekinde büyükelçilik açmaya ilişkin maddesinin uygulanmasında, Elgin Çinlilere karşı oldukça sabırlı davranmak gerektiğini düşünürken o da bu görüşe katılıyor. Elgin'in, Peiho geçidini «güçlü bir ganbot filosuyla» zorlama fikri eski demeçlerine doğrudan ters düştüğü halde bunu benimsiyor. Dogberry mezarcının önerilerini nasıl kabul ediyorsa Malmesbury de aynı şekilde hareket ediyor.

Malmesbury Lordunun ortaya koyduğu kederli kişiliği, ve mütevazi tavrı, London *Times* ve diğer etkin gazetelerin Tory (Muhafazakâr) Kabinesinin geleceği üzerine koparttığı gürültüye bir bakılsa kolayca anlaşılır. Bu gazeteler, Palmerstonun mahiyetindeki Lord Elginin, Çinde sağlamlaştırmak üzere olduğu parlak başarıyı büyük ölçüde tehlikeye sokacak Canton Bombardımanı yüzünden Palmerston'un eleştirilmesini haklı çıkarmak için muhafazakâr yönetimi olasılıkla sarsacak rol oynayabilirler.

Malmesbury de kendini bu gürültüye bırakmıştır. Aslında Malmesbury, Soylu Vikontun Hindistan politikasına açıktan karşı çıktığı için bu yurtseverce cesaretinden ötürü Derby Kabinesindeki kendi meslektaşlarınca kurban edilerek ödüllendirilen Lord Ellenborough'un alınyazısını **taşıyordu.** Sonunda Malmesbury bütün inisiyatifi Elgine bıraktı ve böylelikle sorumluluğu resmî muhalifleri olan muhafazakârların üstüne yıkmayı hedef alan Palmerston planının işlerliğini güçlendirmiş oldu. Yine bu nedenle Peiho olayıyla ilgili halen kaydedilen gelişmelerde muhafazakârlara oldukça cılız bir seçenek kalmıştır. Ya Palmerstonu başta tutup onunla birlikte savaş borusunu çalacaklar ya da son İtalyan savaşında öylesine marazi dalkavuklarla sırtlarını verdikleri Malmesbury'ye dayanacaklar.(6)

Yaklaşan üçüncü Çin savaşı İngiliz ticaret sınıflarına çekici geldiğinden birinci seçenek bayağı rağbet buluyor. Çin pazarının kuvvet zoruyla açılmasından büyük kârlar umduklarından, 1857'de İngiliz Aslanını harekete geçirdiler. Şu anda ise toplayamayıp, hepsini ellerinden kaçırdık-

(6) Lord Malmesbury: **Memoirs of an Ex-Minister,** 1885.

ları antlaşmanın meyvalarına bakarak öfkelenip duruyorlar. Büyük çapta bir Çin savaşının doğuracağı kargaşalık olmasa da, Avrupada ve Hindistanda gelişen olayların yeteri kadar tehdit edici olduğunun farkındalar. 1857'de, büyük ölçüde Canton'dan getirilen bir mal olan Çayın ithalât tutarının savaş zamanında 24 milyon sterline düştüğünü unutmamışlardır. Savaş yüzünden ticaretteki bu durgunluğun şimdi Shanghai'a ve Tanrısal İmparatorluğun öteki limanlarına sıçramasından da korkuyorlar. Afyon kaçakçılığı uğruna İngilizlerin çıkardığı birinci Çin savaşından sonra, ikinci bir savaş korsan Lorcha'sını elde tutmak için verildi, Başkentinde daimi büyükelçiler bulundurulsun diye tutturarak Çin'in başının etini yiyecek acil bir savaştan başka bir şey istenmez oldu.

16. ÇİN İLE TİCARET

New York Daily Tribune, 3 Aralık 1859(1)

Olayların son derece vahşi bir görünüm kazanmaya başladığı bir anda, teşvik gören Amerikan ve İngiliz ticareti Tanrısal İmparatorluk pazarının açılmasıyla payını alacağına emindi. Yüksekten yapılan tahminlerin tutarlı bir yanı olmadığından bu yüzyılın başlangıcından beri süregelen Çin Dış ticaretini ayrıntılı olarak hazırlanmış bir tür gözlem ile sunmayı görev kabul ettik. Batı mamullerinin satışıyla ters orantılı olarak arttığını kanıtladığımız afyon ticaretinden ayrı olarak, Çin toplumunun ekonomik yapısında ithalâtın büyümesinin karşısına çıkan asıl engelin cılız yerli sanayi ile tarım kombinasyonundan kaynaklandığını tesbit ettik. Şimdi evvelki açıklamalarımızı teyiden, *Correspondence Relative to Lord Elgin's Special Missions to China and Japan* (Lord Elgin'in Çin ve Japonya'daki özel görevlerine ilişkin yazışma) başlıklı Mavi Kitaba baş vuruyoruz.

Neresinde olursa olsun Asya ülkelerine ihraç edilen mal-

(1) Marks'ın Çin üzerinde geliştirdiği teorik sonuçları gösteren bu makale, muhtelif fıkraları arasında başlıksız ve imzasız olarak yayınlanmıştır. Yine önemli olayların olduğu bir gün. **Tribune**'ün «John Brown öldü» sözleriyle başlayan başmakalesi şöyle devam ediyordu, «Kölecilik John Brown'ı öldürdü. John Brown'ın idamı. Hiç Konuşmuyor. Kolay Ölüyor. Sonuna kadar Tutarlı ve Vakurdu.» John Brown'ın cesedi Charlestown'dan Harper's Ferry'ye getirildi. Bundan sonra iki yıl biraz geçiyordu, Amerika İç Savaşın ortasındayken Marks'ın **Tribune**'e yazdığı makaleler sona erer.

lara olan gerçek talep, yeni pazarın durumu, nüfusun fazlalığı, yabancı malların ancak bazı büyük limanlarda bulunuşu itibarıyla çoğu kez oldukça yüzeysel bilgilerle değerlendirilen kağıt üzerindeki düşünülen talebi karşılamamaktadır. Daha geniş bir mübadele alanını ellerinde tutma özlemindeki ticaret adamları, sonunda zor kullanarak ortadan kaldırılabilecek, Barbar Hükümetlerinin yollarına koyduğu engeller yüzünden sükutu hayale uğrayacaklarını hesaba katma eğilimindedirler.

Böyle bir düş, günümüzde İngiliz tüccarını korsanca saldırılarla Barbardan bir ticaret antlaşması koparmayı vaat eden her Bakanın kayıtsız şartsız destekleyicisi haline soktu. Çinli yetkililere göre ise, ticaret dünyasının gözleri önünde, Tanrısal İmparatorluğun başına musallat olan bütün belâlar Dış Ticarete konan yapay engeller yüzündendi. Lord Elgin'in Mavi Kitabında her türlü önyargıdan uzak olan değerli açıklamalar böylesine tehlikeli aldanmaları giderecektir.

Mavi Kitap, Canton'daki Sir George Bonham'ın yanına yardımcı olarak atanan Mr. Mitchell'in 1852'de yazmış olduğu rapora da yer vermektedir. Rapordan bir bölümü buraya alıyoruz;

«Bu ülkeyle (Çin ile) olan Ticaret Antlaşmamız halen (1852) onuncu yılını tamamlamaktadır. Akla gelen bütün güçlükler giderilmiştir. Bin millik yeni bir sahil şeridi yararlanmamıza açılmıştır. Denize yakın mümkün olan en iyi noktalarda, üretim bölgelerinin hemen yanıbaşında dört yeni ticaret merkezi kurduk. Acaba mamûllerimizin öngörülen tüketim artışından nasıl sonuç alınmıştır? Bunu açıklamakta yarar var; on yılın sonunda Ticaret Odasının çıkardığı cetveller, 1843'te Sir Henry Pottinger Tamamlayıcı Antlaşmayı imzaladığında, aynı antlaşmanın 1850'deki uygulanımından daha geniş ticarî olanaklar sağlandığını göstermektedir! — açıklamakta olduğumuz asıl sorun için memleketimizin mallarına giderek artan ilgidir, demek uygun olur.

Mr. Mitchell, 1842 antlaşmasından bu yana afyonla gü-

müşün takası şeklinde gelişen Hindistan - Çin ticaretine geçer ve bu ticaretle ilgili şunları söyler:

«1834'ten 1844'e kadar ticaret orantılı bir şekilde gelişti. 1844'ten günümüze kadar da öyle. Son dönem için antlaşmanın tasarlanan himaye dönemi de denebilir. Diğer taraftan, ticaret odası cetvellerinden de görüleceği üzere, Çine yapılan işlenmiş mal ihracatımız 1844 başlarına kıyasla 1850 başlarında yaklaşık olarak 1.750.000 Sterlin azaldığı gerçeğiyle yüzyüzeyiz.(2)

1842 Antlaşmasının İngiliz ihracatına hiç bir yararlı etkisinin bulunmadığı aşağıdaki tablodan görülecektir.

	1849	1850	1851	1852	1853
Pamuklular	1.001.283 £	1.020.915	1.598.829	1.905.321	1.408.433
Yünlüler	370.878 £	404.797	373.399	434.616	203.875
Diğer mamuller	164.948 £	148.433	189.040	163.662	137.289
TOPLAM	1.537.109 £	1.574.145	2.161.268	2.503.599	1.749.597

	1854	1855	1856	1857
Pamuklular	640.820 £	883.985	1.544.235	1.731.909
Yünlüler	156.959 £	134.070	268.642	286.852
Diğer mamuller	202.937 £	259.889	403.246	431.221
TOPLAM	1.000.716 £	1.277.944	2.216.123	2.449.982

Şimdi bu rakamlar 1843'teki İngiliz mallarına olan Çin talebiyle karşılaştırılacak olursa Mr. Mitchell'ın belirttiği 1.750.000 Sterlinlik farkla birlikte, son dokuz yılın beşinde İngiliz ihracatının 1843 düzeyinin çok altına düştüğü görülecektir. 1854'teki ihracat değeri ise 1843'tekinin sadece % 10 ile 17'si arasındadır. Mr. Mitchell böylelikle özeli açıklamada oldukça genelde kalan düşünceleriyle bu ürküntü verici gerçeği açıklamaktadır. Devamla;

(2) Mitchell Raporu: Elgin Correspondence.

«Çinlilerin çok tutumlu tabiatları vardır. Atalarından böyle intikal etmiştir. Kendilerinden önce babalarının giydiği elbiseleri olduğu gibi giyerler. Deyim yerindeyse, bununla yetinir, kendilerine gösterilen şey ne kadar ucuz olursa olsun önemli değildir. Çalışan hiç bir Çinlinin, kendisine en azından üç yıl dayanmayacak bir elbiseyi giymeyi gözü yemez. Bu müddet zarfında elbise en ağır işlerde giyilirken yırtılıp, sökülmemelidir. Böyle bir kumaşın içindeki ham pamuğun dayanıklılığının Çin'e gönderdiğimiz en dayanıklı mallardan olan pamuğun dayanıklılığından en az üç kat fazla olması gerekir.

Yine söylemek gerekirse ülkemizde sınanan en dayanıklılardan da üç kat daha dayanıklı olmalıdır.»(3)

İsteklerin karşılanmayışı, ve atalardan miras kalan giyim modasını yeğleme uygar ticaretin bütün yeni pazarlarda karşılaşmış olduğu engellerdir. Kumaşların kalınlığı ve sağlamlığına gelince, İngiliz ve Amerikalı imalâtçılar kendi emtea'larını Çinlilerin bu belirli gereksinimlerine uyduramazlar mıydı? Şimdi sorunun asıl önemli yanına geliyoruz. 1844'te Mr. Mitchell, her kalite yerli elbiseden bazı numuneleri İngiltereye gönderdi. Elbiselerin fiyatlarını da üstlerine iliştirmişti. Numuneleri alanlar, böylesini Manchesterde bile yapamadıklarını söylediler. Bir de nakliye işi giriyordu. İstenilen fiyat da bunu karşılamazdı. En ilkel tezgâhlarda el ile dokunan kumaşı daha ucuza sattıracak, dünyanın en ileri fabrika sistemindeki bu yeteneksizlik nereden ileri gelmektedir? Az önce işaret etmiş olduğumuz cılız yerli sanayi, tarım ilkilemi bu bilmeceyi çözüyor. Tekrar Mr. Mitchell'e dönüyoruz:

«Ürün toplandığı vakit, yaşlısı genci çiftlik evinin tüm bireyleri pamuğu çiğitinden ayırırlar, eğirip dokumaya koyulurlar; kalın ilmikli oluşu ve dayanıklılığının yanısıra bu ev dokuması kumaş iki, üç yıl gidecek şekilde ağır işlere uygun olarak yapılmıştır. Kendi kendilerini giydirirler. Ar-

(3) Elgin Correspondence.

tan kumaşı da en yakın kentteki dükkancıya götürürler. Dükkancı kent halkının ve nehirler üzerindeki tekne konutlarda yaşayanların (Boat People on the rivers) kullanımı için bu kumaşı satın alır. Bu ülkede yaşayan her on insandan dokuzu bu ev dokuması kumaştan yapılma elbiseleri giyer. En kaba dokunmuş köylü pantalonundan en zarif Nanking pamuklusuna (son Nanking pamuklusu, ender bulunan bir tür kumaş, Ç.N.) kadar değişen kalitede dokuma hep evlerde yapılır. Ham madde değerinin ötesinde üreticiye bir şey getirmez, bir de şeker ile trampa edilir. Dokuma için çiftcinin bir yan ürünü de denebilir. Burada açık konuşmalıyız. İnsanda hayranlık uyandıran bu ekonomi sistemi ya da özel olarak bütün diğer işleri arasında zaman bulup, köşe bucağa yetişerek nefis bir dokuma yaratan Çiftçi karşısında bizim imalatçılarımızın şöyle uzun, uzun düşünmeleri gerekir. Gerçi fabrikasyon rekabeti karşısında Çinlilere şans tanımak ta doğru değildir. İyi durumdaki her çiftlikte dokuma tezgâhlarının bulunuşu, dünyadaki bütün ülkeler arasında belki de yalnız Çin'in özelliğidir. Diğer bütün ülkelerin halkı yapacağı taraklamak ve eğirmekle yetinip, burada bir nokta koyarlar ve hazırlanan ipliği, kumaş haline getirecek Profesyonel dokumacılara gönderirler. Tutumlu Çinli her şeyin mükemmelini yapmayı alışkanlık bilmiştir. Pamuğu yalnız taraklayıp, eğirmekle kalmaz, karısının kızlarının ve çiftlikte çalışanların yardımıyla ipliği dokur, ailesinin yakın istekleriyle kendini nadiren sınırlar. Komşu kent ve nehirde yaşayanların gereksinimi için belli sayıdaki elbiseyi hazırlamak onun mevsimlik işlerinin özlü bir bölümünü oluşturur.

«Çiftçi Fui-kien sıradan bir çiftçi değildir; tarımla uğraştığı kadar bir imalatçıdır da. Elbiseyi maliyetine hazırlamaktadır. Üretimini çardağının altında kadınları ve çiftliğinde çalışanların elleriyle gerçekleştirir. Ne fazladan emeği, ne de fazladan zaman gerektirir. Ekinleri tarlada büyürken, biçildikten sonra, yağışlı havalarda ya da tarla emeğini gerektirmeyen zamanlarda pamuğunu taraklayıp, eğirir. Kısacası her yıllık nadasta yatkın olduğu bu yerli sanayi

modelini uygular ve kendini faydalı bir işe angaje etmiş olur.»(4)

Mr. Mitchell'in yazdıklarının bir tamamlayıcısı olması bakımından, yukarı Yang-tse-kiang'a yaptığı gezisi sırasında karşılaştığı kırsal nüfusla ilgili olarak Lord Elgin'in aşağıdaki açıklamaları ilginç olabilir.

«Gördüklerim beni, Çinin kırsal kesimde yaşayan insanlarının çalışkan ve kanaatkâr olduğunu söylemeye sevk ediyor. Tasarruflarının niteliğini, bağlı oldukları vergi sistemini, topraklarının büyüklüğünü ve öteki münferit konuları açıklamaya yardımcı olacak kesin bilgileri elde etmek için, biraz başarılı oldum galiba, epey uğraştım.

«Köylülerin çoğunlukla hazineye ait olan bütün topraklar içinde çok sınırlı büyüklükte topraklara sahip olduklarını (Belli zamanlarda toplanan yıllık vergiler aşırı değildir), ve gayretli bir sanayi ile geliştirilen bu avantajlı durum, yiyecek olsun, giyecek olsun onların basit gereksinimlerini bolca karşılamaktadır.»(5)

Bu durumu, uzun zaman İngiliz ticarî mallarının Doğu Hindistan'a ihracına karşı direnen imalâtçı sanayi çiftçilik ikilemine benzetmek mümkündür. Ancak ordaki ikilem ülkenin egemen toprak ağaları durumundaki İngilizlerin iktidarlarıyla altüst ettikleri toprak mülkiyetinin özel yapısallığına dayanıyordu. Kendine yeterli Hindu toplulukları, İngiliz kumaşlarını alabilmek için kuvvet zoruyla afyon, çivit, kenevir, pamuk ve öteki tarım ürünlerini yetiştiren yalın çiftlikler haline dönüştü. İngilizler Çin'de henüz bu güçlerini kullanmadılar, bu gidişle ne de kullanacağa benzerler.

(4) Elgin Correspondence.

(5) ibid. S. 443.

17. İNGİLİZ POLİTİKASI

New York Tribune, 14 Şubat 1860(1)

Parlamentoda görüşülen en ilginç konular, üçüncü Çin savaşı, Fransayla ticaret antlaşması(2) ve İtalyan karışıklığı üzerineydi. Çin sorununun sadece uluslararası bir sorun olmakla kalmayıp yaşamsal önemdeki bir meşruiyet sorunu olduğu anlaşılmalıdır. Lord Palmerston'un keyfî emirleriyle çıkartılan ikinci Çin savaşı, önce kabineye ağır eleştirilerin yönetilmesine neden oldu daha sonra Avam Kamarasının dağılması sonucunu getirdi.— Palmerstonun gözetimi altında seçilmesine rağmen yeni meclisten hiç bir zaman selefinin onayladığı kararları dışında bırakması istenmedi. Öyleki şu anda Lord Palmerston'un ikinci savaşı bir parlamento kararıyla mahkûm edilmiş bulunmaktadır. Ama her şey bu kadarla bitmiyor.

16 eylül 1859 günü. Peiho'daki püskürtülmeden bahseden rapor İngiltere'ye geldi. Parlamentoyu toplantıya çağıracağı yerde Lord Palmerston gözlerini Louis Bonaparte'a çevirerek, otokratla birlik olup Çine karşı düzenlenecek yeni bir İngiliz - Fransız seferberliği olanaklarını araştırdılar. Lord Grey' in dediği gibi, üç ay zarfında İngiliz limanları ve mükimmat depoları, «hazırlık gürültüleriyle çınladı,» topçuyu, mühimmatı, Ganbotları ve Deniz kuvvetlerinin yanısıra 10.000 kişiden az olmayan büyük bir kuvveti Çin'e sevketmek için gerekli tedbirler alındı. Böylece, ülke bir yanda Fransa'yla yapılan antlaşmayla, diğer yanda yapılan boş harcamalar konusunda

(1) «Correspondence of **N. Y. Tribune** London Jan. 27, 1860.»

(2) Cobden'ın büyükölçüde sorumlu olduğu Fransız Ticaret Antlaşması.

parlamentoya herhangi bir aydınlatıcı açıklama yapılmadan yeni bir savaşın eşiğine getirilmektedir. Son toplantıda serinkanlılıkla şöyle dendi, «Çin seferiyle ilgili gelişmeleri ve yapılan hazırlıkları öğrenmiş bulunan majestelerine minnet duygularımızı...»(3)

1857'de Kraliçenin söylevi üzerine yapılan Avam Kamarası görüşmelerinde, şimdiki Hazine Bakanı Mr. Gladstone İran savaşına da atıf yaparak rezilce bağırıp, çağırdı.

«Böylesine tehlikeli bir harekâtı yinelemek için, ülkenin geçerli pratiğine taban tabana ters parlamentoyu birleşime çağırmadan savaş açma girişimlerinin Anayasa için büyük tehlike olduğunu ve bu meclisin, yetkilerine bir müdahale demek olduğunu korkmadan söyleyeceğim.»(4) Lord Palmerston sadece, «Anayasa için tehlike yaratan» harekâtı yinelemekle kalmamış; sahte sofu Mr. Gladstondan alacağı izinle de yetinmemiş, sanki başbakanlık dokunulmazlığının gücünü denercesine, Kraliyete karşı parlamenter haklarını kullanmıştır. Kraliyetin de Parlamentoya karşı hakları vardır. Sonuçta her ikisinin de bu imtiyazları halka karşıdır. Palmerston ayni şekilde tehlikeli harekâtı yineleyecek cürete sahipti. Marifetlerinden biri olan Çin savaşı Parlamentonun şimşeklerini üzerine çektiği bir sırada, Parlamentoya rağmen o birbaşka Çin savaşına atılıyor. Her iki mecliste de, başbakanın bu zorbalığına karşı çıkacak cesareti tek bir adam gösterdi; söylemesi biraz garip, ama kendisi halktan değil de, Anayasa komisyonunun aristokrat kesimindendi. Bu adam Lord Grey'dir. Parlamentonun her iki meclisinin iradesini dikkate almadan seferberliğe girişilmemesi anlamına gelen Kraliçenin konuşmasına yanıt olarak, Meclis başkanlarına birer değişiklik önergesi verilmesini önerdi.(5)

---

(3) Lord Grey'in Kraliçeye söylevi, House of Lords Debate on the Queen's Speech; Jan. 24, 1860.

(4) Görüşmelerde Gladstone'un konuşmasından Lord Grey alıntılar yapar. Gladstone halen Palmerston kabinesinde hazine bakanıdır.

(5) Lord Grey (1802-1894) Reform kanununu çıkartan Lord Grey I'in oğludur. 1846-52 sömürge politikası döneminde Sömürgeler Bakanı

Lord Grey'in önergesi üzerine hem iktidar partileri sözcülerinin, hem de majestelerinin muhalefetinin aldığı tavır, İngiltere'nin temsil kurumlarının hızla içine girmekte olduğu siyasî bunalım yüzünden oldukça karakteristiktir. Lord Grey, resmi bir dille savaş açma ayrıcalığının Kraliyetin hoşuna gittiğini itiraf etmiştir. Parlamentonun değerli onayı alınmadan bakanların herhangi bir girişime tek kuruş bile yatırmaları yasaklanmıştır. Kraliyet milletvekillerinin Parlamentonun dikkati çekilmeden savaş seferberliğini başlatmalarını engelleyen kurumlar Anayasa ve demokratik usullerdir. Böylelikle, Ulusun meclisi başlangıçta uygun gördüyse haksız ya da politik olmayan savaş, bakanlarca da istenebilir. Bundan sonra sayın Lordları, bu kuralların geçmişe nasıl sımsıkı bağlı, olduğunu göstermek için bazı örnekler de verdi. 1790'da, bazı İngiliz teknelerinin Amerikanın kuzey-batı sahillerinde İspanyollar tarafından ele geçirildiği zaman, Pitt, mümkün harcamaların karşılanması için, her iki meclise derhal karar vermeleri yolundaki Saltanatın mesajını getirmişti. Yine Aralık 1826'da, Don Miguel adına Portekizi istilaya niyetlenen İspanya Kralı VII. Ferdinand'a karşı, Don Pedro'nun kızı yardım istemek için İngiltere'ye baş vurduğu zaman, Canning, durumun özelliği ve yapılacak harcamanın boyutları konularında araştırma yapılmasını gerektiren ayni türden bir mesajı bu kez Cah'ning Parlamentoya getiriyordu. Sonuç olarak Lord Grey, halen yapılmakta olan harcama giderlerinin şu veya bu şekilde karşılanma yoluna gidildiğine, tamamiyle başka alanlar için ayrılan ödeneklerin israfına geçildiğine parlamentonun bilgisi olmadan, Hükümetin ülke çapında ver-

---

ve Lordlar Kamarasında Whig (Liberaller) lideri olmuştur. Bundan sonra bakanlık görevi almamış olup, uzun zamandır her iki partinin de bağımsız eleştirmeni durumundadır. Verdiği değişiklik önergesiyle, parlamentonun seferberlik hazırlıklarından buna yapılan harcamalardan haberi olmayışına ya da buna göz yumuluşuna esef ediyordu. «Parlamentonun bilgisi dışında böylesine muazzam bir harcamanın yapıldığına ilk kez tanık oluyoruz,» diyerek önergesini geri almayı reddetmiştir, sonuç olumsuzdur. (24 Haz. 1860).

gileri arttırmaya kalkıştığına üstü kapalı bir biçimde değindi.

Lord Grey'in açıklamaları karşısında Kabinedekilerin tutumu nasıl olmuştur? Öteden beri Palmerstonun savunageldiği Çin Savaşının yasallığını protesto etmekte olan Newcastle Dükü, son yılların «sağlıklı hükümet politikasının bazı önemli *parti sorunları* çıkmadıkça hiç bir zaman bir değişiklik önergesini gerektirmediğini,» söyledi.(6)

Fitneci dürtülerle hareket etmeyen, yerine kendisini geçirtmek için bakan —sözgelimi Newcastle Dükü— tasfiyesi peşinde koşmayan Lord Grey acaba «son yılların oldukça sağlıklı politikasına» haksızlık etmiyor mu? Önemli parti sorunları dışındakilere neşter vuracak kadar düşkün müydü? Yoksa Pitt ve Canning'in sıkı, sıkıya sarıldıkları, anayasal uygulamayı sürekli çiğneyen, Lord Palmerston'un adı kötüye çıkmamış mıydı? 1831'de Portekiz'de, 1850'de Yunanistan'da, Newcastle Dükü'nün İran ve Afganistan'da neden oldukları da çabası, ve diğer birçok ülkede savaş çıkartan da soylu Vikont değil miydi?

Eğer parlamento, Palmerston'a otuz yıl boyunca dilediği gibi savaş açıp, barış yapma, canının istediği gibi vergi tesbit etme hakkını verdiyse o zaman neden evet neden uzun süren bu geleneksel kölelikten kurtulmak gereksin? Anayasa, Lord Grey'den yanadır, ama işin reçetesi hiç kuşkusuz Palmerston'dan yanadır. Aslında Newcastle Dükü, Lord Palmerstonun geleneksel ayrıcalığı olan İngilterenin askerini ve parasını dilediği gibi kullanması ayrıcalığına karşı çıkan Lord Grey'i suçlarken müsamahakâr davrandığı gözden kaçmıyordu.

Peiho seferini meşru göstermek için Newcastle Dükü'nün çabaları ilginçtir. Tanrısalların en fazla müsadeye, mazhar uluslara tanıdığı haklarıyla İngiltere'yi hoşnut kılan bir 1843 İngiliz-Çin antlaşması var. 1843 antlaşmasıyla İngilizler böyle bir hakka kavuştular. Çin ile imzaladıkları son antlaşmada Rusya Peiho seyrüseferini şart koşmuştu. Newcastle Dükü-

(6) The Times, 25 Haziran 1860: «...Bazı önemli politik sorunlar olmadıkça değişiklik önergesi verilmez.» Honsard (House of Lords, Jan, 24, 1860)

nün «özel önemi olmayan iddialar» üzerinde ısrar ediyor olması buradan kaynaklanmaktadır! Samimi bir ısrar! Bir bakıma Pehio felâketinden sonra Rus Antlaşmasının yürürlüğe girmesi çirkin bir rastlantı olmuştur. Diğer yandan, bir savaş durumunun genellikle varolan bütün antlaşmaları sallantılı hale getirdiği bilinmektedir. Peiho sorunu yüzünden, Çin ile bir savaşa girmişlerse kuşkusuz ne 1843 antlaşmasını ne de öteki antlaşmaların gereklerini tanımamışlardır. Bu savaşa girmemiş olsalardı, Palmerston kabinesi parlamentonun onayı alınmadan bir başka savaşa kalkışırdı.

Güçlüklerden kaçmak için, zavallı Newcastle Dükü, Canton Bombardımanından beri son iki yıldır, «İngiltere Çin ile barış içinde yaşamamıştır.» demektedir.

Netice olarak hükümet düşmanlıkları körüklemiş, barışı baltalamış antlaşmaların etkinliğini ancak çıkarına uygun düşen barış dönemlerinde gösterebilmiştir. Bu garip tutumu hoş göstermek için Kabinenin başı, Lord Palmerston aynı anda Avam Kamarasında yaptığı konuşmada, «İngiltere hiç bir zaman Çin ile savaş halinde olmamıştır» demektedir. Sanki hiç bir şey yapmamışlar, kuşkusuz Canton bombardımanı, Peiho, felâketi ve İngiliz-Fransız seferberliği, bütün bunlar boşu boşuna olmadı. Ama resmen bir savaş ilan yapılmadığından ve Çin İmparatoru sonunda nasıl olsa Shanghai'da ticarî faaliyetlerde bulunulmasına razı olacağından onlara göre bu bir savaş değildi. Çin örneğinde, ayaklar altına aldığı uluslararası savaş centilmenliğinin yanısıra Lordlar kamarasındaki sözcüsü Lord Granville küstahça, «*Çin konusunda hükümetin parlamentoya danışması ancak teknik sorunlar gerektirdiğinde olur,*» derken, Lord Palmerston İngiliz parlamentosunun tüm anayasal işlevlerini bir kalemde silip atıyordu.

O zaman bir İngiliz parlamentosuyla bir Fransız Corps Législatif (yasama organı) arasında ne fark kalıyor? Fransa'daki hiç olmazsa ulusun yerine kendini koymaya kalkışan ayni zamanda böyle bir gaspın sonuçlarına da açıkça katlanan bir ulusal kahramanlık varisidir. Fakat İngiltere'deki ise gürültü çıkarmayan, fazla etliye, sütlüye karışmayan, sorum-

luluktan sessizce sıvışan bir parlamento zihniyetinin eşek inadına sırtını veren, böyle kabinenin, böyle solda sıfır adamı, kaşarlanmış bir iskemle avcısı, memuriyeti küçük bir sözcü tipidir. Bir yandan Sulla (Roma imparatorlarından ç.n.) örneği ateşli davranışlara bakın, öbür yandan da, bir banka menejerinin düzenbaz manevralarıyle yardımseverler derneğinin ya da, vestiyer memurunun nezaketiyle, Fransa'daki imparatorluğun mutlakiyet zorbalığıyla İngiltere'deki parlamenter zorbalık arasındaki farkı göreceksiniz!

Sonuç olarak İki Mecliste de, Çin savaşı üzerine yapılan bütün görüşmeler, İngiliz kuvvetlerini şanlı bir şekilde çamura gömdüğü için, her iki parti'nin Amiral Hope'o yağdırdığı gülünç iltifatlarda eriyip gitti.

NOT : Marks 1860'da Çin ile ilgili üç makale daha yazmıştır. Fakat bunlar yayınlanmamıştır. *New York Tribune*'de yayınlanan son makalesi Meksika, İç Savaşı üzerinedir. (10 Mart 1862). Bu arada; Amerikan İç Savaşı (1861-1865) Rusya'da Serfliğin Kaldırılması (1861), Uluslararası Çalışanlar Birliğinin (İnternational Workingmen's Association) Kuruluşu (1864), Avusturya'nın Prusya Tarafından Bozguna Uğratılışı (1866), ve İngiltere'de İşçi Sınıfının İlk Grevi (1867).